

Tanulmányok a huszadik századi magyar történelemről

Szerkesztette
Döbör András
Miklós Péter
Zeman Ferenc

EMLÉKPONT
KÖNYVEK

Tanulmányok a huszadik századi magyar történelemről

Tanulmányok a huszadik századi magyar történelemről

Szerkesztette
Döbör András
Miklós Péter
Zeman Ferenc

EMLÉKPONT
KÖNYVEK

Hódmezővásárhely
2019

EMLÉKPONT
FÉL ÉVSZÁZAD VÁSÁRHELYEN

[14]

Emlékpont Könyvek, 14.
Sorozatszerkesztő: Miklós Péter

ISSN 2498-6658
ISBN 978-963-7379-64-2

www.emlekpont.hu

Kiadta

a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont
(6800 Hódmezővásárhely, Andrássy út 34.) és
a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
(6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.)
Hódmezővásárhelyen és Szegeden, 2019-ben.

Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter
Nyomdai előkészítés: Szender Ákos
Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda
6794 Üllés, Bem József u. 7.

Tartalom

Előszó (Miklós Péter)	7
Sebestyén István Elemér <i>Kivándorlás Székelyföldről a XX. század elején</i>	9
Presztóczki Zoltán <i>Márton Árpád életútja levéltári dokumentumok tükrében</i>	22
Nagy Gyöngyi <i>A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége hódmezővásárhelyi körének korai évei, 1921–1923</i>	27
Sarikaya Ali <i>A két világháború közötti (1918–1945) török–magyar kapcsolatok forrásai és a kutatás megközelítési lehetőségei</i>	49
Hamerli Petra <i>Az osztrák Heimwehr magyar–olasz támogatása</i>	63
Hajabácsné Dobos Dóra <i>A Special Operations Executive (Különleges Hadműveletek Bizottsága) angol titkosszolgálati szerv Magyarországon 1939–1941 között, különös tekintettel Pálóczi-Horváth György szerepére</i>	74
Bús Péter János <i>„Semmilyen szempontból nem kívánatos itthon maradásuk” Kitelepítések és lakosságcserék, 1946–1948</i>	86
Zeman Ferenc <i>Takács Ferenc az Iparügyi Minisztérium élén</i>	96
Kinda Gabriella <i>Krassó György szerepe a magyar rendszerváltásban</i>	114

ELŐSZÓ

Magyarország modernkori történetéről – a kora újkortól a rendszerváltás idejéig – szóló előadások hangzottak el a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, a Doktoranduszok Országos Szövetsége és az Emlékpont közös szervezésében létrejött III. „Magyarország története a kora újkortól a legújabb korig” című tudományos konferencián 2018. június 1-jén a hódmezővásárhelyi Emlékpont előadótermében, ahol történész doktorandusz hallgatók és doktorjelöltek mutatták be kutatási eredményeiket.

Az ország számos egyeteméről, sőt a határon túlról érkező kutatókat felvonultató nemzetközi konferencia előadói – szándékaink szerint – lehetőséget kaptak, hogy beszámolhassanak eredményeikről, s a tudományos tanácskozás előadásait magában foglaló kiadványban – jelen kötetben – publikáljanak és a rendezvényen résztvevő kollégáikkal együttműködést alakítsanak ki. Ezt a konferenciát korábban Szegeden szervezte Zeman Ferenc, aki évekig az Emlékpont történésze volt (jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának munkatársa), s aki a tavalyi vásárhelyi tanácskozásra már tudományos fokozattal rendelkező történészként hívta kollégáit.

A kötetet – a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karral közösen – megjelentető Emlékpont elkötelezett a modernkori magyar történelem kutatásának tudományos utánpótlása mellett, ezért vállalta fel jelen gyűjteményes kiadvány megjelentetését. A konferencia szervezésében és ezen könyv létrejöttében a legnagyobb részt Zeman Ferenc vállalta, akinek áldozatos és alapos szervezői, szerkesztői és korrektori munkáját Döbör András főiskolai docens, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar dékánja, valamint jelen sorok írója a maga szerény módján segítette.

Dr. Miklós Péter

a Tornyai János Múzeum igazgatója,
az Emlékpont intézményvezetője,
a kötet egyik szerkesztője

Sebestyén István Elemér* KIVÁNDORLÁS SZÉKELYFÖLDRŐL A XX. SZÁZAD ELEJÉN

A XX. század elején lezajlott jelentős méretű székely kivándorlás jobb megértése céljából mindekelőtt érdemes megismerkedni Székelyföld térbeni és szerkezetbeli viszonyaival, illetve annak változásaival. A székelység mindig is meghatározó erő képviselt, nem véletlenül nevezték és nevezik a magyarság legkeletibb védőbástyájának,¹ kinek identitását mindmáig sikerült megtartania és nem szívódott fel idegen nemzettestekbe. Hazája a Keleti-Kárpátokban és az ún. Kárpát-kanyarban helyezkedik el. Területe a jelenlegi közigazgatási beosztás szerint Hargita (a történelmi Udvarhely, Csík, Gyergyó és Kászon székék) és Kovászna (Háromszék: Kézdi-, Sepsi- és Orbaiszék) megyék, valamint Maros (Marosszék) megye egy részét foglalja magába. Földrajzi szempontból viszonylag elszigetelt, domborzatát a Keleti-Kárpátok fenyő- és bükkerdőkkel borított belső vonulatai és előhegységei, valamint az ezek között található hegyközi medencék alkotják. Ugyanakkor innen erednek Erdély legnagyobb folyói, a tutajozásra is alkalmas Maros, Olt, Kis- és Nagy Küküllő, Tatros, Feketeügy. De nem csak földrajzi, hanem etnikai szempontból is elszigetelt térséget alkot, hiszen északon és keleten románokkal, míg délen és nyugaton főleg szászokkal van, volt körülvéve.

Az Osztrák-Magyar Monarchia korában, az egységesítés és modernizáció nyomán jelentős, ugyanakkor számos negatív következményekkel járó közigazgatási átszervezésre került sor. 1876-ben, a reformok jegyében felszámolták az addigi hagyományos székely közigazgatást, illetve autonómiát és egységes megyerendszert hoztak létre. Székelyföld területe ezt követően Udvarhely, Csík, Háromszék és Maros-Torda vármegyékre koncentrálódott. Mivel Maros-Torda vármegyének csak egy része tartozott Székelyföldre és területén nagyarányú románság telepedett meg, ezért jelen dolgozattól e vármegyét kihagyva csupán a három székely vármegye (Udvarhely, Csík és Háromszék) lakosságának 20. század eleji kivándorlását vizsgálom.

A kiegyezés (1867) után Magyarországon egy jelentős gazdasági-társadalmi fejlődés vette kez-

* Sebestyén István Elemér, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola.

1 A századforduló jeles történetírói előszeretettel használták a székelységre a magyarság „keleti védőbástyája”, vagy „őrserege” jelzőket. Lásd például Barabás Endre: Udvarhely vármegye közigazgatási leírása, Budapest, 1904. 3.; Jancsó Benedek: A székelyek. Történeti és néprajzi tanulmány, Budapest, 192. 46., vagy Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya, Budapest, 1927. 3.

detét, de ez nem érvényesült az ország egészén. A periférián lévő Székelyföld – ahol még a hagyományos, archaikus viszonyok uralkodtak – lakóinak mindennapi élete válságos helyzetbe került, az elszegényedés és eladósodás miatt egyre többen és többen választották a vándorbotot, olyannyira, hogy a 19. század végére a székelység problémája a kortársak szemében az egész nemzet problémájává vált. A nagyarányú székely kivándorlás ugyanis az erdélyi magyarság fennmaradását kérdőjelezte meg, a keleti védőbástya összeomlani látszott.

A székelyek elvándorlása, főleg Moldvába nem újkori jelenség, hanem több évszázados múltra visszatekintő történelmi folyamat, írott emlékek alapján már a 16. század elejétől nyomon követhető.² Ugyancsak történelmi források tanúsítják, hogy a 17. század elejétől a kivándorlási mozgalom időnként tömegjelenséggé változott, több alkalommal pedig riadt menekülésbe csapott át: részben politikai okok (krími tatárok, fejedelmi hadak, Thököly kurucjai, a császári katonaság dúlásai), részben természeti csapások következtében, amit a mindenkori hatalom igyekezett megakadályozni.³ A legismertebb ilyen jellegű nagyméretű kivándorlás a madéfalvi veszedelem (1764) utáni időszakra esik,⁴ de e jelenség kiváltó okaként nem hagyható figyelmen kívül a 18–19. század folyamán több alkalommal fellépő éhínség sem. Az 1848–1849-es forradalom és önvédelmi háború után a megtorlásoktól való félelem újabb tömegeket kényszerített otthonuk elhagyására⁵, az első világháború utáni hatalmváltás pedig szintén nagyarányú elvándorlást eredményezett, jóllehet, hogy ezt követően már Magyarország irányába.

Az elvándorlást a 19. század második felétől főleg gazdasági-társadalmi okok idézték elő. Ezáltal a folyamat állandóvá vált, szemben a megelőző korokkal, amikor a vándorlásoknak főleg politikai okai és periodikus jellege volt. A kivándorlás a 20. század elejének egyik sokat vitatott problémája lett, folyamatosan cikkezett róla a sajtó⁶, állandó témája lett a „szaktanácskozásoknak”, a parlamenti felszólalásoknak, alispáni jelentéseknek, sőt kongresszusok is foglalkoztak vele. A legismertebb ilyen az 1902. augusztus 28–30 között Tusnádfürdőn megszervezett „Székely Kongresszus” volt, ahol a székelység problémáit öt szakosztály keretein belül tárgyalták: Őstermelési szakosztály; Ipari, kereskedelmi, munkásügyi, értékesítési és közlekedési szakosztály; Birtokpolitikai, adó és hitelügyi

2 Az 1560-as években, amikor János Zsigmond fejedelem, kiváltságaik ellenére, adózásra kényszerítette a székelyeket, megindult a jobbágysorsot nem vállalók tömeges szökése Moldvába. Az 1562-es székely felkelés leverése után ezek száma rohamosan emelkedett, olyannyira, hogy 1590-től már őriztették a Moldvába vezető utakat. Benda Kálmán: Moldvai csángó-magyar okmánytár, 1467–1706. I. kötet, Budapest, 1989. 33.

3 Az 1600-as évektől országgyűlési határozatok tiltották az idegen országokba szegődést. Az első ismert ilyen határozat 1600-ban, az októberi, lécfalvi országgyűlésen született, mely kimondta: „feje és jószágja vesztese alatt, soha senki a két Oláhországba fejedelem és ország híre nélkül szolgálni ki ne mehessen. Aki elmenne, fejét és jószágát elveszesse.” In: Benda: Moldvai csángó-magyar okmánytár, 33–34; Az a 1612-es szebeni országgyűlési határozat, pedig kimondta, hogy ahol „Moldvára menő utak és ösvények vadnak, azokra mindenütt szorgalmatos vigyázások legyen minden tisztviselőnek; ha marhástól, feleségestől innét Erdélyből az szegénység által akarna menni, el ne bocsássák, hanem megtartóztatván ki-ki földesurának visszaadatik” In: Venczel József: A székely népfeltesleg, Hitel. Nemzetpolitikai Szemle, 7. évf. (1942) 1. sz., 122.

4 Szádeczky: A székely nemzet története és alkotmánya, 337., 343–344.

5 Dr. Endes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászón-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Csíkszereda, 2013. 301–306.; Egyed Ákos: Székely-vándorlás a századfordulón. Korunk, 27. évf. (1968) 5. sz. 743.

6 Például: Udvarhelyi Híradó: Székely leányok kivándorlása, 1899. május 28., A székely kivándorlás ellen, 1899. július 30., Székely kivándorlások, 1900. december 16., Csíki Lapok: A székely kivándorlás, 1901. április 3., Hagedűs Lóránt felolvasása a székely kivándorlásról, 1902. március 26., Néhány szó a székely lányok érdekében, 1902. október 22., Magyarország: A székely kivándorlásról, 1901. július 25., A kivándorlás hatása, 1901. augusztus 11., Székely kivándorlás Amerikába, 1901. augusztus 22.

szakosztály; Közművelődési és közegészségügyi szakosztály; valamint Kivándorlási és fürdőügyi szakosztály.⁷

A kivándorlás okai

A 20. század eleji kivándorlás okainak megértéséhez vissza kell mennünk az előző század közepéhez. Az 1848. évi polgári forradalom törvényei ugyan kimondták a jobbágyfelszabadítást, de tekintve az itteni jobbágság csekély létszámát, ez nem okozott nagyméretű változásokat a Székelyföldön. Míg Magyarország más részein a mezőgazdaságot már erőteljesen kezdték áthatni a kelet-közép-európai térségre jellemző kapitalista viszonyok és megkezdődött a parasztság polgárosulása,⁸ addig e régióban a nagyvárosok és nagybirtokok hiánya jelentős lemaradást eredményezett. Székelyföld sajátos történelmi fejlődésének köszönhetően nagybirtokos réteg alig alakult ki. 1848 után egy egységesülési folyamat ment végbe azáltal, hogy a régebbi kiváltságos jogi viszonyok megszűntek, a felszabadult jobbágyok pedig a szabadokkal egyenlő jogi állapotba kerültek. Néhány évtized alatt összeolvadtak az addigi szegényebb nemesi és paraszti rendek, melyekből egy családi gazdálkodást folytató kisbirtokosi társadalom jött létre.⁹

Az 1850-es évektől sorban hozott törvények gazdasági ellehetetlenülést okoztak a kisbirtokokkal rendelkező székelyeknek. Az 1854-es császári nyílt parancs (pátens), mely az úrbéri viszonyok rendezését tűzte ki célul, a székely örökséges jellegű parasztságot a tömeges önmegváltás útjára terelte, ami a kiscsászák e csoportjának komoly anyagi megterhelését és elszegényedését eredményezte.¹⁰

„Porból lettünk, de fából élünk”¹¹ tartja a mondás még ma is a Székelyföldön. A székelyek egyik legfontosabb megélhetési forrása ugyanis betelepedésük óta a közösen használt közbirtokossági erdő és legelő volt, a székely ember majdhogynem összenőtt az erdővel. Hogy mennyire fontos volt a székelyeknek az erdő, mennyire az erdőtől függött a megélhetésük, azt az alábbi, a három székely vármegye erdőterületeire vonatkozó 1874-es kimutatásból is láthatjuk:¹²

	ÖSSZTERÜLET KM ²	ERDŐS TERÜLET KM ²	ERDŐS TERÜLET %
Csík vármegye	5064	2367	46,74 %
Háromszék vármegye	3889	2039	52,43 %
Udvarhely vármegye	2938	1102	37,51 %
Összesen	11891	5508	46,32 %

7 Buday Barna: A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai. Budapest, 1902. 622–650.

8 Kósa László: Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történelmi antropológiai és művelődéstörténelmi tanulmányok, Budapest, 2003. 349–360.

9 Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből 1848–1914, Kolozsvár, 2002. 177.

10 Uo. 135–142.

11 Zetelaki szólás-mondás, a szerző gyűjtése.

12 Oroszi Sándor: Emlékezés a székely közösségek erdőire. Erdészettörténelmi Közlemények XVII. Budapest, 1995. 41.

1871 előtt a székely falvak közbirtokai a faluhoz tartozó erdők és legelők voltak, melyeket magánbirtokaik nagyságától függetlenül szabadon használhattak minden tagja a közösségnek. Településként lehettek szabályozásbeli eltérések, de az alapelv az volt, hogy mindenki csak saját hasznára művelhette a közbirtokot, nem nyereszkeskedhetett belőle.¹³

A hagyományos székely társadalom bomlását, a kisbirtokos réteg elszegényedését talán a legjobban az 1871-es arányosítás törvény fokozta.¹⁴ Az arányosítás azt jelentette, hogy a földbirtokosok javára birtokaik nagyságának arányában felosztották az addig a faluközösség által közösen használt erdőket, legelőket. Az arányosítási törvénnyel megszűnt a közös erdő és legelő által biztosított szociális háló. Ráadásul az 1879-es erdőtvény¹⁵ nagykiterjedésű legelőterületeket nyilvánított véderdővé és ezekben tiltotta a legeltetést, valamint aránytalanul nagy büntetéssel sújtotta azokat, akik mégis legeltettek ezen erdőkben.¹⁶ Az ezután érvénybe lépett kötelező tagosítás költségeivel tovább terhelték a székelyeket, méghozzá nem a birtok nagyságának arányában, hanem a „kepével”, az egyházi adóval egyenlően. További probléma volt, hogy a tagosítás miatt elvesztett földterületekért kárpótlásul kapott földterületek minősége gyakran gyenge volt. A hírhedt székelyföldi erdőarányosításokat nagyon sok korrupciós ügy is jellemezte, az új jogosultak egy része a nyereszkesedők közül került ki.¹⁷ A tulajdonviszonyokat átrendező arányosítás tehát – az ország más, elsősorban belső részein kifejtett pozitív hatásával ellentétben – az archaikusabb társadalmi-gazdasági környezetű Székelyföldön a helyi lakosság elszegényedéséhez, földjének, megélhetésének és munkájának elvesztéséhez vezetett.

13 Barabás Endre erről ekképpen ír a Magyarország című napilapban: „Kezdetben még a földművelő rész, habár egy-egy családra alig jutott 2–3 hold szántóföld, mégis megélt. Tarthatott a család 2–4 darab szarvasmarhát, pár disznót, 50–100 darab juhot – a különben nem értékesíthető közös erdőbirtokon. Kikerült így a kis szántóföldről a kenyér és puliszkának való a család részére, az erdőből kapott fával építhetett, télen készíthetett szerszámfákat, ami egy kis aprópénzzel látta el a családot. Szarvasmarhái, disznai, juhait tartása a gazdag hegyi, erdei legelőkön nem került semmibe, de volt a családnak szükségletére elég tej, sőt a gazdasági állatokkal való állandó kereskedés folytán, egyes befektetéseikhez elegendő tőkéje is.” In: Magyarország 1901. június 25. 2.

14 1871. évi LV. törvénycikk.

15 1879. évi XXXI. törvénycikk.

16 Udvarhelyvármegyei Községi és Kőrjegyzők Közlönye 1. évf. (1906) 2. sz. 12.

17 Spekuláns ügyvédek, pénzemberek, mérnökök, elöljárók potom áron összevásárolták az erdőből mielőbb pénzt látni akaró tudatlan emberektől a jogosultságukat, majd ezek az új tulajdonosok követelték a lehangosabban a még közösségi tulajdonban lévő erdők arányosítását. Az erdő nélkül marad emberek pedig, más lehetőségük nem lévén, beálltak erdőmunkásnak a hamarosan elinduló fakitermelésekhez. Zetelakán például közel 10.000 kataszteri hold, a legértékesebb erdőrészek, 2–50 koronáért keltek el, amikor a holdankénti faárak már jóval 100 korona felett voltak. Az új székelyudvarhelyi és budapesti „tőkepezesek” azonban nemcsak a fát, de a földet is megvették ennyijért. Ezen visszaéléseket és az ebben rejlő veszélyt látva Török Albert, Udvarhely megye nyugalmazott főispánja a tényeket a földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác elé tárta. In: Udvarhelyi Híradó 1900. november 4 és 11.

„Élmes emberek kivetették hálójukat, mert talán előre megérezték, hogy a Székelyföldnek végre-valahára mégis csak lesz vasúti hálózata – ezért neveltséges áron összevásárolták annyi „előjogot”, amennyit csak tudtak. A tagosítások előtt a községek erdei közösek voltak, egy-egy gazdának 5–20–30 erdőjoga is volt a közösben. Használatuk is közös volt az erdőnek, ki-ki annyi hasznat húzott belőle, amennyit csak tudott. Az élmes betelepülők ily körülmények folytán könnyen rávették a székely gazdákat, hogy abból a 20–30 erdőjogból adjanak el nekik is 5–10 jogot, hisz akinek 2–3 joga is van, az is épp úgy használhatja azokat a jövőben is. A székely erdőbirtokosok belementek az eladásba s midőn így jól megszedték magukat a jövevények és módosabbak, keresztlüvítették a tagosítást.” Barabás Endre, In: Magyarország 1901. június 25. 2.

A székely gazdatársadalom válsága tulajdonképpen akkor kezdődött, amikor a hagyományos állattenyésztés feltételei rendre megszűntek, s nem pótolta őket a mezőgazdaság intenzív fejlődése. A lakosság döntő többségének még 1900-ban is az őstermelés volt a fő foglalkozása. A hagyományos mezőgazdaság azonban az agrár lakosság számának a növekedésével nem tudott megfelelni a követelményeknek. Ennek részben természeti, részben gazdasági okai voltak. Kevés volt a szántóterület (Csíkban a terület 14,4%-a, Háromszéken 22,14%-a), s a legtöbb helyen gyenge minőségű is. A nagyszámú, túlnyomóan szegény paraszti gazdaság között megoszló, nagymértékben felaprózódott föld szakszerű műveléséhez hiányzott a szükséges felszerelés, az udvarhelyi és csíki, de valószínűleg a máshol élő székelyek is maguk készítették gazdasági eszközeik jelentős részét, ami technikai lemaradásról tanúskodik.¹⁸

Az agrárszektorban elszegényedett lakosság az iparban kellett volna munkát találjon, Székelyföldön viszont a háziipar és kisipar mellett a gyáripar nagyon kezdetleges volt, az iparosok többségét a segéd nélküli, vagy egy-két segéddel dolgozó kisiparosok jelentették.¹⁹ A fenyőerdők hazájában, Csík- és Udvarhely vármegyében egy 1890. évi kimutatás az ország legalacsonyabb százalékát mutatja még a faipar tekintetében is.²⁰ A másik nagy problémát a közlekedési viszonyok kezdetlegesége jelentette, az ebben a korban a szállítás számára létfontosságú vasútvonalak építése viszonylag későn, csak 1880 után kezdődött el a térségben, de azok is, mivel az ország keleti pereme felé tartottak, főleg zsákutcába torkollottak. A helyi érdekű vasutakról elfogadott 1880. évi XXX. és az azt kiegészítő 1888. évi IV. törvények tették először lehetővé a vasútépítkezések kibontakozását Székelyföldön. Az Osztrák–Magyar Monarchia korában Székelyföldön mindössze négy vasútvonal épült ki: a Marosvásárhely–Szászrégen, a Héjjasfalva–Székelyudvarhely, a Brassó–Háromszék (amely Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely–Bereck vonalon haladt) és a Balázsfalva–Parajd közötti helyi érdekű vasutak.²¹

A székelyföldi ipart nagyrészt a kis- és háziipar képviselte, amelynek piaca főleg a Kárpátokon túli területeken volt. A legkedveltebb székely áruk a ruházati és háztartásai cikkek, a szíjgyártó és faipari termékek voltak, cserébe elsősorban gabona érkezett. A 19. század végére ennek a kisiparnak szembesülnie kellett a magyar területen nyugatról érkező olcsó osztrák–cseh nagyipari áruval, valamint a Romániába érkező angol és francia áruk konkurenciájával.²² Ráadásul az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között kirobbant vámháborúval²³ elveszni látszott az évszázados múlttal rendelkező romániai piac. A piaci lehetőségek nagyon beszűkültek, a hagyományos székely kis- és há-

18 Egyed: Székely-vándorlás a századfordulón, 745.

19 Balaton Petra: Gazdaság és agrártársadalom, In: Bárdi Nándor–Pál Judit (szerk.): Székelyföld története III. kötet, 1867–1990. Székelyudvarhely, 2016. 197–198.

20 Bözödi György: Székely bánja, Csíkszereda, 2012. 154.

21 Gidó Csaba: Vasútvonal tervek és építkezések Székelyföldön 1880–1895 között. Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V. Csíkszereda, 2006. 202.

22 Balaton Petra–Reisz T. Csaba: A székelyföldi ipari akció. Levéltári Közlemények. 77. évf. (2006) 2. sz., 60.

23 Osztrák–magyar vámháború (1886–1893). Románia az osztrák–magyar termékektől megvonta az 1886-ig érvényben lévő vámkedvezményeket, válaszul a monarchia harci vámot (30%) vetett ki a román behozatalra, ill. megtiltotta a nyugat-európai piacra szánt román szarvasmarhák áthaladását területén. Ezek a szigorú törvények a két ország közti „vámháború” néven váltak ismertté. In: Victor Jinga: Probleme fundamentale ale Transilvaniei, Bra ov, 1995. 233–251.

zsiipar szintén válságos helyzetbe került. Sok kisiparos csak Romániába áttelepedve tudta megtartani piacát, ahol műhelyt nyitott, vagy munkásként valamilyen szakmájához közel álló üzemben helyezkedett el.²⁴

Mindezek összességében azt eredményezték, hogy a székelység szegényebb rétege a 19. század végére ellehetetlenült, munka és megélhetés hiányában más utat nem látva maga előtt – az ígéret földjét a szomszédos Romániában, vagy Amerikában remélve – elvándorolt.

A kivándorlás méretei és irányai

A kiegyezés utáni Magyarországon a kivándorlás az egész országot érintő probléma volt, méretei, nemzetiségi hovatartozás nélkül, az adott terület gazdasági helyzetétől függtek és általában a szegényebb társadalmi rétegeket érintette. Ezen kivándorlási folyamat vizsgálatok a közvélemény figyelmét az keltette fel, hogy a színmagyarnak mondható Székelyföldről a kivándorlók döntő többsége a szomszédos Romániába távozik. Egyes, témában megszólaló szakemberek, elemzők, hajlamosak voltak a témának nacionalista hangvételt adni, a keleti végek magyarságának végveszélybe kerülését vizionálni.²⁵ A statisztikus Thirring Gusztáv, vagy a közgazdasági szakíró Barabás Endre például a korabeli Romániát „a magyarság/székelység temetőjé”-nek nevezték.²⁶

A 19. századig a kivándorlás iránya hagyományosan Moldva volt, e század közepétől viszont egyre nagyobb számban találunk székelyeket Havasalföld rohamosan fejlődő nagyvárosaiban is: Galacon, Brailan, az 1878-tól román kézre került Konstancán és természetesen Bukarestben. A Romániába történő elvándorlást segítette az ország földrajzi közelsége és a már meglévő romániai magyarság. A 20. század kezdetétől egy új kivándorlási irány is körvonalazódni kezdett: a tengerentúli Amerika. Ugyanakkor nem elhanyagolható az ország belseje fele történő migráció sem, sokan jártak ide nyomunkára például belföldi bányákba,²⁷ a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1910. évi jelentése pedig a cselédség tömeges Kolozsvárra, Aradra, Budapestre, sőt Bécsbe történő vándorlásáról tesz említést.²⁸

²⁴ Nagy Botond: Székely kivándorlás és hivatalnoki magatartás Háromszéken, A Székely Nemzeti Múzeum Acta Siculica évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 2011. 299.

²⁵ Gyakran cikkezett erről a korabeli sajtó, mint például a Magyarország, vagy az Udvarhely Híradó, de egyik központi témája volt a Tusnádi Székely Kongresszusnak is.

²⁶ Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest, 1904. 365. ill. Barabás Endre: Székely kivándorlás Amerikába. In: Magyarország 1901. augusztus 22. 1.

²⁷ „Udvarhelymegye lakói közül, különösen a keresztúri járásból, nagyon sokan szoktak eljárni téli munkára Petrosény, Lupény és Vulkán vidékére a kőszénbányákba, míg a Homoród-mentiek a közeli köpecci kőszénbányában találnak foglalkozást.” In: Barabás Endre: Udvarhely vármegye közigazgatási leírása, Budapest, 1904. 56.

²⁸ „A kivándorlás az 1910. évben csökkent úgy Amerika, mint Románia felé. A csökkenés azonban nem jelenti azt, hogy a székely otthon elpihent. Csak a mozgalom iránya változott részben meg. A cselédség, mely mindig túlnyomó tömegét adta a kivándorlóknak, részben Kolozsvár, részben pedig Arad irányában Budapest és legújabbban Bécs felé is kihűződik. A befelé áramlás első állomása Kolozsvár volt és onnan terjedt tovább, távolabbi tájakra.” In: Jelentés a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara kerületének 1910. évi közigazgatási viszonyairól. Marosvásárhely, 1911. 16.

A kivándorlóknak három kategóriáját különböztethetjük meg:

- az időszakos kivándorlók, akik az otthoni munkák elvégzése után, rövidebb időre, minden évben munkát vállalnak Romániában²⁹
- a hosszabb időre, évekre, főleg Romániában és Amerikában munkát vállalók³⁰
- a végleg külföldre telepedők

Dr. Paál Árpád Udvarhely vármegyei főjegyző 1907. évi jelentéséből tudjuk, hogy a visszatérők, csekély kivétellel mindegyikénél vagyoni gyarapodás észlelhető, amit legnagyobb részben a földjük és birtokuk tehermentesítésére fordítanak.³¹ Természetesen az is gyakran előfordult, hogy azok, akik hosszabb idejű munkavállalás céljából vándoroltak ki egy idő után nem tértek haza, hanem véglegesen megtelepedtek új hazájukban.

A kivándorlással kapcsolatos adatgyűjtés viszonylag későn, 1899-től kezdődött, a század eleji kivándorlással kapcsolatos számszerű adatokat a már említett Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara éves jelentései, valamint az évente megjelenő Magyar Statisztikai Évkönyv tartalmaz. A Magyar Statisztikai Közlemények 67. kötete az 1899–1913 közti kivándorlási és visszavándorlási statisztikákat adja közre.³² Ennek alapján a három székely vármegyében, ahol a kivándorlás iránya szinte kizárólag Románia és Amerika volt, elég hullámzó tendenciát mutatva, a kivándorlás számszerűen a következőképpen alakult:

29 Különösen a mezőgazdasági szezonmunkák idején a Kárpátokon túl fellépő munkaerőhiány és az ezzel járó jobb kereseti lehetőségek csábították csoportos munkavállalásra a székely szegényeket. A Keleti-Kárpátokhoz közel fekvő csiki és háromszéki falvakban egyébként sokszor már a tél folyamán szerződéses megállapodás jött létre székely mezőgazdasági munkások és a bojári nagybirtokok bérlőinek ideutazó megbízottai között, meghatározott mezőgazdasági munkák elvégzésére. „A munkaszerződés [...] arról szól, hogy a szomszéd romániai bojár földesúr megbízottja [...] lefoglalja a bereczki, lemhényi, csernátoni, stb. lakókat jövő év tavaszától kezdve mindaddig, míg a cukorrépa kapálás befejezést nem nyer.” írja Hegedűs Lóránt az általa látott szerződésről. In: Hegedűs Lóránt: A székely kivándorlás Romániába, Különnyomat a Budapesti Szemléből, Budapest, 1902. 71.

30 A kapával, kaszával felszerelt csoportok útra kelése Csík, Háromszék és Udvarhely megyéből a századforduló éveiben megszokott látvány volt. Ezek nagy része ősszel, a mezőgazdasági munkák végeztével hazatért, a kisebbik rész azonban, akiket nem kötött család vagy gazdaság (bármilyen szerény is) munkát vállalt télre is, esetleg mezőgazdasági vagy városi cselédnek szegődött el. Idők folyamán ezek száma tekintélyesre emelkedett: az 1900-as népszámlálás Csík megyében több mint 10.000 távollévőt mutatott ki. In: Egyed: Székely-vándorlás a századfordulón, 747.

31 „A szomszédos székely vármegyékhez viszonyítva, legtöbb kivándorlót Udvarhely vármegye nyújt. Figyelemmel kísérve a visszatérőket, csekély kivétellel mindnyájánál vagyoni erősödés észlelhető s nem ritka az az eset, hogy a hazatérők 800, 1000, sőt 1200 K. megtakarított összeggel térnek vissza, mit a legnagyobb részben a földjük és birtokuk tehermentesítésére fordítanak. A mi a kivándorlás irányát illeti, a kivándorlók kétharmadát állandóan az amerikai, egyharmadát az oláhországi kivándorlók teszik ki. Romániába rendszerint egy-két hónapra, legfeljebb fél évre távoznak, akkor is a téli hónapokra, Amerikába 2–3 évre.” In: Alispáni jelentés Udvarhelyvármegye közigazgatási állapotáról az 1907. évben. Székelyudvarhely, 1908. 20.

32 A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, 1889–1913. Budapest. 1918.

ÉV	CSÍK VÁRMEGYE			HÁROMSZÉK VÁRMEGYE			UDVARHELY VÁRMEGYE		
	AMERIKA	ROMÁNIA	ÖSSZ.	AMERIKA	ROMÁNIA	ÖSSZ.	AMERIKA	ROMÁNIA	ÖSSZ.
1899	–	268	268	–	848	848	–	95	95
1900	–	167	167	1	308	309	4	132	137
1901	–	150	150	2	477	479	24	165	189
1902	–	50	50	5	227	233	98	50	148
1903	6	26	32	–	97	115	110	71	182
1904	1	226	237	12	420	432	274	234	510
1905	5	427	433	18	473	501	592	440	1042
1906	18	347	375	40	455	408	1125	496	1632
1907	29	177	210	78	258	346	968	512	1490
1908	8	98	113	5	198	204	274	381	674
1909	8	85	97	19	206	226	568	295	869
1910	20	252	274	22	181	209	465	204	681
1911	17	306	323	9	108	117	127	191	326
1912	36	188	224	25	76	101	586	253	844
1913	4	62	66	22	144	167	666	318	989
Össz.	152	2829	3011	258	4476	4786	5881	3832	9808

Megállapítható, hogy Csík és Háromszék vármegyék lakói számára, az államhatár közelsége miatt³³ Románia volt a kivándorlás főiránya, míg Udvarhely esetében már 1902-től Amerika.

1899-ben, a következő évekhez képest kimagaslóan sokan távoztak Romániába (1211 fő). 1900–1903 között – feltehetően a román intézkedések hatására³⁴ – kissé visszaesik a kivándorlási kedv (194–607 fő), majd 1904-től újra lendületet vesz (880 fő), 1905–1906-ban éri el a csúcspontot (1298–1340 fő), végül ismét csökkenő tendenciát mutatva az 1910-es évekre 600–700 főben állandósul.

A tengerentúli kivándorlás Csík és Háromszék esetében elenyésző, 1900-tól főleg Udvarhelyre jellemző jelenség. Erről elsőként Barabás Endre tudósít, aki szemtanúként írja le az első nagyobb csoport útnak indulását a földgömb túlsó oldalára.³⁵ Az udvarhelyiek Amerika irányába történő ki-

³³ Mindkét megye határos Romániával.

³⁴ A román kormány 1900 februárjában kiutasította a munka nélkül kóborló székely munkásokat és elrendelte kitoloncolásukat. In: Bözödi: Székely bánja, 124.

³⁵ „Az Amerikába induló első nagyobb székely csapat elindulásának e sorok írója szomorú tanúja volt. Szenterszébetről, a híres szombatos Péchi Simon fészkeből 23 erőteljes, derék, 25–30 év körül levő székely állott útra készen 1901. év őszén. Az egész

vándorlása fokozatosan nő, évről évre megduplázódik, 1906–1907-re éri el a csúcstól (968–1125 fő), majd visszaesik ennek a számnak a felére. Az 1908 és 1911-es években (274, illetve 127 fő) viszonylag kevesen kelnek útra.

Természetesen 1899–1913 között nemcsak el, hanem visszavándorlás is történik, jóval kisebb mértékben, ami a statisztikai hivatal adatai szerint a következő eredményt mutatja:

1889–1913 KÖZÖTT (FŐ)	KIVÁNDORLÁS	VISSZAVÁNDORLÁS	KIVÁNDORLÁSI TÖBBLET
Csík vármegye	3011	193	2818
Háromszék vármegye	4786	704	4082
Udvarhely vármegye	9808	2025	7783
Összesen	17.605	2.922	14.683

A kivándorlók nemenkénti megoszlása vármegyénként változó, míg Csíkban a férfiak aránya magasabb, sőt időben növekedő tendenciát mutat, addig Udvarhelyen ez éppen fordítva van, Háromszéken pedig fele-fele arányban oszlik meg³⁶:

	1905–1907 KÖZÖTT KIVÁNDOROLT		1911–1913 KÖZÖTT KIVÁNDOROLT	
	FÉRFI	NŐ	FÉRFI	NŐ
Csík vármegye	62 %	38 %	70 %	30 %
Háromszék vármegye	52,3 %	47,7 %	45,4 %	54,6 %
Udvarhely vármegye	48,9 %	51,1 %	32,8 %	67,2 %

A kivándorlók foglalkozására nézve 1911–1913 évekre állnak rendelkezésre statisztikai adatok. Eszerint döntő többségük őstermelő (Csík 83%, Háromszék 55%, Udvarhely 87%), házi cseléd (Csík 7,5%, Háromszék 14%, Udvarhely 3,2%) és napszámos (Csík 1,3%, Háromszék 1,4%, Udvarhely 4,4%) volt. Az ipar csupán Háromszéken volt jelentős, itt a bányászatban és a kereskedelemben dolgozók aránya (24,3%), Csíkban ez 5,6%, míg Udvarhelyen mindössze 4,4% volt.³⁷

község gyászban volt, a falu apraja-nagyja a templomba gyűlt össze, hol a falu lelkésze könnyek között búcsúztatta el a szomorú csapatot övéitől és adta fel nekik az úri szentvacsorát – s aztán, az azelőtt az istenházába hívó harangok bús kongásától kisérve indult az erős karú, elszánt magyar ember messze, távol az édes szülőföldtől – a földgömb túlsó felére.” In: Barabás: Udvarhely vármegye közigazgatási leírása, 55.

³⁶ A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, 1889–1913. Budapest, 1918. 85. táblázat.

³⁷ Uo. 90. táblázat.

Az Országos Statisztikai Hivatal adatainál jóval nagyobb arányú, esetenként akár tíz-hússzoros kivándorlásról tesz jelentést a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara.³⁸ Amíg az előbbi hivatal kivándorlási adatai az útlevéllel távozókat tartalmazza, az iparkamara információi a határátlomásokról és az alispáni jelentésekből származnak, ahol az időszakos munkavállalók, valamint az előző években elvándoroltak és vissza nem tértek is megjelennek. A hivatalos kivándorlási statisztikák és az alispáni jelentések közötti eltérések oka az is, hogy míg a hivatalos statisztikák a tényleges távozókat rögzítik, addig az alispáni jelentésekben a kiadott útlevelek száma a mérvadó.

Az Amerikába kivándorlók számát viszonylag könnyen nyomon követhetjük, a Romániába távozókéét viszont szinte lehetetlen pontosan megállapítani. Egyed Ákos több forrás egybevetése révén arra a megállapításra jutott, hogy a századfordulón évente átlag legkevesebb 30.000-en kelhettek át a Kárpátokon munkakeresés céljából. De tekintélyes lehetett azoknak a száma is, akik semmiféle kimutatásban nem szerepeltek, mert a „nagykapun” (a Kárpátok olyan átkelő pontjain, amelyeket nem ellenőriztek) jártak-keltek. Csíkszentdomokoson például 500 ilyen személyt ismertek.³⁹ Természetesen a munkakeresők nagy része visszatért szülőföldjére – máskülönben Székelyföld egy évtized alatt kiürült volna – de jelentős azok száma is, akik Ó-Romániában, vagy Amerikában lettek végleges hazára. A hivatalos statisztika ezek számát 1899–1913 között 14.683 főre teszi. Amennyiben figyelembe vesszük a bejelentés nélkül távozókat, illetve a természetes és tényleges szaporulat közti különbséget, akkor az említett időszakban akár 50.000 végleges kivándorlóról is beszélhetünk.⁴⁰

Az első világháború egy időre véget vetett a tengerentúli migrációnak. Az általános mozgósítás és a hadi állapot elrendelése az útlevél és a kivándorlás ügyében is lényeges változásokat okozott. Az 5471/1914. számú kormányrendelet szerint a fegyveres erő kötelékébe tartozó és tényleges szolgálatban nem álló személyek részére útlevél további rendelkezésig nem volt kiállítható, az 5474/1914. számú kormányrendelet a katonaköteles férfiak kivándorlását a magyar szent korona országainak egész területéről egy évre megtiltotta, az 5473/1914. számú rendelet pedig az útlevelek kiállítási jogát a belügyminiszter hatáskörébe utalta.⁴¹ Mindezekhez hozzájárult, hogy a polgári személynél foglalkozó hajózársaságok a hajójáratokat majdnem teljesen megszüntették. Ezen és más, háborús akadályok miatt a tengeren túli kivándorlás majdnem teljesen lehetetlenné vált. Ennek következtében sokan ragadtak Amerikában, akik ugyan nem tértek haza a háború végéig, de anyagilag segítettek az itthon lévőknek.⁴²

A romániai munkavállalásban az 1916-ban beállt hadiállapot hozott változást. Mivel a háború kitérésekor a Romániában tartózkodó magyar állampolgárokat ellenségként kezelték, aki tudta mindenét elkótyavetyélve elhagyta az országot, a maradék magyar férfiakat kényszermunkatáborokba

38 A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1900. évi jelentése például Csík vármegyében 10.899 főre teszi a távollévőők számát. In: A székely kivándorlás. Magyarország 1901. július 17. 2.

39 Hegedűs: A székely kivándorlás Romániába, 77.

40 Egyed: Székely-vándorlás a századfordulón, 747.

41 Alispáni jelentés Udvarhelyvármegye közigazgatási állapotáról az 1914. évben. Székelyudvarhely, 1915. 4.

42 Jó példa erre az Udvarhely vármegyei Petekről származó Dénes János esete, aki a háború alatt New Castle-ből nemcsak a feleségének, hanem a fronton szolgáló testvérének, de még a berezovkai hadifogolytáborban raboskodó Szabó Mózes barátjának is küldözgetett pénzt. Szelvények a szerző tulajdonában.

internálták, vagyonukat, mint az ellenség javait lefoglalták, vagy elkobozták.⁴³

A háború utáni hatalmváltással újabb kivándorlási hullám indult el. A román kézre került erdélyi részekről 1919–1924 között mintegy 200.000 ember települt át a megcsonkított Magyarországra.⁴⁴ Hogy ebből hányan voltak székelyek, nincs tudomásom, de ha a székelység erdélyi magyarságon belüli arányát vesszük, akkor az említett tény ennek a számnak akár a negyedét is kiteheti.

Kivándorlás az 1920-as években egy székely nagyközségből (Zetelaka)

Az első világháború utáni hatalmváltást követő zűrzavaros, kilátástalan állapotból az udvarhelyszéki Zetelaka székely lakossága elég hamar magára talált és próbálta folytatni addigi megszokott életét, jövedelmének nagy részét a közbirtokossági erdők műveléséől várva. Egy budapesti fakereskedő, Klein Zsigmond még a 20. század legelején megvásárolt egy erdőrésznyi fát a zetelaki közbirtokosságtól, a fa feldolgozására gyárat építtetett, a hegyekből való leszállítására pedig vasutat.⁴⁵ Ez a vállalkozás nagyon hamar a környék legnagyobb ipari létesítményévé nőtte ki magát, az első világháború után is a zetelakiak jelentős részének adva munkát.

1920-ban a közbirtokosság akkori tanácsa, közgyűlési határozat nélkül eladott a Barátos nevű erdőből közel 7.000 köbméter fát a Klein-cégnek. Még az átadás meg sem történt, a cég már hozzáfogott a kitermeléshez. Négy évig volt hangos az erdő a fejszecsapásoktól, négy évig folyt az őserdő „vére”, mire a közbirtokosság tagsága végre megelégedve a dolgot zúgolódni kezdett és kivizsgálást követelt. A közbirtokosság emberei, Sztankó Zoltán csíkszeredai erdőmérnök segítségével felmérték az erdőt⁴⁶ és megállapították, hogy a cég a megvásárolt fának több mint kétszeresét vágta le, 8.300 köbméter túlvágással. A becsült kár közel másfél millió lej értékű volt (150 lej/köbméter). A Klein-cég 100.000 lej kártérítést ajánlott fel, amit a közbirtokosság vezetősége el is akart fogadni, de mintegy 170-en ügyvédet fogadtak s feljelentést tettek. Közben a cég kit szép szóval, kit ígérekkel, kit fenyegetésekkel, még a papot is közvetítőként bevonva az ügybe,⁴⁷ igyekezett eltéríteni a pertől, arra hivatkozva, hogy a Klein-cég olyan nagy jötevője Zetelakának, hogy nem szabad vele új-jat húzni. A közbirtokosok nagygyűlése Sztankó Zoltán csíkszeredai erdőmérnök javaslatára, aki több arányjog birtokosa is volt, az ajánlatot elutasította. Az eset annyira megosztotta a falu lakosságát, hogy nem egy esetben tettelegességre is sor került.⁴⁸ Végül a megegyezés peren kívül jött létre. A cég

43 Hencz Hilda: Bucureștiul maghiar. Pe urmele maghiarilor din București de la începuturi până în prezent. București, 2013. 113.

44 Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. In: Juhász Gyula (főszerk.): Magyarságtudás. Budapest, 1988. 41.

45 1906-ban Klein Zsigmond azzal a kéréssel fordult a falu vezetőségéhez, hogy engedjék meg, hogy az „lvó menti mezei düllő útvonal szélén kis vágányos lóvonatot létesíthessen” azért, hogy a személy és szekérfuvar közlekedést ne akadályozza. In: Proces verbal al consiliului comunal 1903–1922. 1906. április 4-i bejegyzés. A második világháború után a síneket felszedték, a vasút helye ma is látszik.

46 Székely Közélet 1927. december 4. 2.

47 Historia domus parochiae Zetelakaensis, 113.

48 Annyira ment a dolog, hogy a volt közbirtokossági elnök csúrrjét is meggyújtották, szerencsére hamar észrevették és így baj nem történt. .. Egyik vasárnap az egyik bujtogató templomból kijövet egy lázító levelet olvasott fel. Plébános kérte ne csináljanak nagyobb zavart, ne bolondítsák a népet, elég baj van így is a községben. Erre rákiabáltak „menjen be plébános úr hanem bevisszük”.

fizetett 1.200.000 lej kártérítést, 650.000 lejt az összes felmerült peres és peren kívüli költségekért, valamint kötelezte magát az erdő kitakarítására és az utánpótlás elvégzésére, ami körülbelül még 1 millió lej költséget jelentett.⁴⁹ 1927-től, a per ideje alatt a fakitermelés szünetelt,⁵⁰ Klein Géza cége több fát nem kapott a közbirtokosságtól, ezért áttelepítették Gyergyóba.⁵¹

A zetelakiak esetével, illetve ennek szomorú következményeivel sokat foglalkoztak a Székelyudvarhelyen megjelenő Székely Közélet és Hargita című hetilapok is. A Székely Közélet már 1928 elején tudósít azon mozgalomról, „mely Zetelakán indult meg 60–80 székely fiatal részéről Amerikába való kivándorlás iránt”.⁵²

„Most a tavasz közeledtével újabb rajok készülnek elhagyni ezt az áldott földet. Az eddigi kivándorlókat adó vidékek mellé odakerült most Zetelaka és vidéke, ahonnan egy Amerikát többször megjárt udvarhelyi ember vezetésével 30–40-en készülnek már eddig is a szomorú útra. Az ok itt is a nyomorúság. Nincs kereset, nagy a népesség s a nagy családoknak élniök kell. Zetelakán 6–700 fafaragó van, akik rendes körülmények között szépen keresnek. Ma a faipar megállása következtében közülük csak 70–80-nak van keresete. Nincs fuvarozás, nincs munka sokak részére a fatermelés megbénulása következtében” – olvasható a Hargita 1928. január 19-ei számában is.⁵³

„Útra kelt egy székely csapat Kanadába” – adta tudtul ugyanez az újság 1928. március 29-én.⁵⁴ Nevezetesen ötven székely ember hagyta el ekkor Udvarhely vármegyét, elindulva a hosszú tengerentúli útra, legtöbbjük 30 év alatti fiatal volt. „Februárban is elindult egy csapat, ez a második transzport volt, főleg Zetelakáról. [...], de csatlakoztak hozzájuk más községekéből is. A legtöbbet a faipar teljes pangása következtében beállott állandó munkanélküliség indította útra. A búcsúzás perceiben is emlegették a nagy adókat és bankkamatokat, amiket lehetetlen kibírni.” Benedek Dénest, aki 1928. március 24-én kelt útra Zetelakáról, már az anyanyelvén szólították meg Calgaryban.⁵⁵

Ilyés András Buenos Airesből, az ottani zetelakiak nevében 1928. szeptember 10-én az alábbiakban tudósította otthon maradt ismerőseit: „Itt, Argentínában 7-en vagyunk Zetelakáról. Folyó évi július 19-én ültünk hajóra Cherbourg francia kikötőben [...] majd augusztus 7-én este kikötött hajónk Argentínában. [...] Itt 8 napig élmelezik a kivándorlókat díjmentesen, a családokat pedig addig, amíg el nem helyezkednek. [...] Meg kell írnom Székely Testvérem, hogy az élet nem rózsás itt sem. Éppen a tél közepére értünk ide, mely itt május 1-jével kezdődik s október végéig tart. Ezen idő alatt munkaszünet van. Ilyenkor csak férj feleség tud együtt elhelyezkedni, míg a magános ember nehezen. Különben is, aki nem tud spanyolul, nehezen boldogul.”⁵⁶

Igaz a fiatal legények a plébános elé állottak védelemre készen „hadd lássuk, ki meri a papot bántani?” In: Historia domus parochiae Zetelakaensis, 113.

49 Hargita 1929. március 7. 1.

50 Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. 712/f. 3. doboz e. kötet, Egyháztanácsgyűlési és Iskolaszéki jegyzőkönyv 1900–1938. 392.

51 P. Buzogány Árpád: Zeteváralja: a famunkához értenek itt a férfemberek, Mátyás Árpád visszaemlékezése. In: Udvarhelyi Híradó 2003. augusztus 22. 5.

52 Székely Közélet 1928. január 22. 1.

53 Hargita 1928. január 19. 1.

54 Hargita 1928. március 29. 1.

55 Uo.

56 Hargita 1928. november 1. 1.

Ezt a hirtelen fellángoló kivándorlási lázat a hamarosan kirobbanó gazdasági világválság (1929) törte meg. A kivándorlók nem jutottak munkához, ezért nagyrészüik hazatért. Olyan eset is előfordult, hogy az itthon maradt feleségnek kellett a családi birtokból eladnia, hogy Argentínában lévő férjének hajójegyet küldhessen a hazatérésére.⁵⁷

A kivándorlás, habár számottevő volt, mégsem befolyásolta negatívan a falu népességszaporulatát, amit a nagycsaládok továbbra is biztosítottak. Ebben a korban ugyanis átlagosan 5–6 gyerek született egy családban, de nem voltak ritkák a 10 gyerek feletti családok sem. A statisztikai adatokból kitűnik, hogy míg Zetealakán 1920-ban 4421-en laktak, addig 1930-ra már 4714-en, vagyis a lakosság száma elérte a háború előttiét (1910-ben 4724-en éltek a településen).⁵⁸

Összegzés

Amint láthattuk a 19. század második felében az archaikusabb társadalmi-gazdasági helyzetű Székelyföld lakossága, a hirtelen népességszaporulat, egyes kormányzati intézkedések (mint az örökösödési-, arányosítási- és erdőtörvény, osztrák-román vámháború), illetve a megkésett vasútépítés és ipari fejlesztések összességének hatására, válságos helyzetbe került. A 20. század elejére az eladósodott, elszegényedett székelyek nagy tömege döntött – főleg munkavállalás céljából – a kivándorlás mellett. A jelenség megfékezése céljából az állam részéről a Földművelésügyi Minisztérium 1902-ben megszervezte a „székely akciót”, amelynek illetékességét fokozatosan kiterjesztették Erdély magyar-, székely- és csángó lakta területeire, később egész megyéire.⁵⁹

Ma már tudjuk, hogy a kivándorlás miatt aggódók víziója a székelység beolvadásáról, eltűnéséről nem realizálódott, a magyarság „keleti védőbástyája” most is áll. Sajnos a munkalehetőségek hiánya ma is aktuális probléma, a székelyek napjainkban is tízezerrel dolgoznak Magyarországon és Nyugat-Európa országaiban.

57 Az 1937-ben született zetalaki Sebestyén István visszaemlékezése édesapja elbeszéléseire.

58 Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Imprimeria Națională. București, 1931.

59 Balaton-Reisz: A székelyföldi ipari akció, 55.

Presztóczki Zoltán* MÁRTON ÁRPÁD ÉLETÚTJA LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN¹

Hódmezővásárhely református egyháztörténetét vizsgálva számtalan olyan lelkipásztort találunk, aki a rá bízott közösséget méltóképpen vezetett, és életútja alapján méltó arra, hogy az utókor őrizze emlékezetét. Közéjük tartozott Márton Árpád is, akinek életpályája a tipikus 20. századi lelkész sorsáról árulkodik az érdeklődők számára. Mint látni fogjuk, munkabírása és terhelhetősége a mai ember számára is tiszteletet parancsoló.

Márton Árpád az erdélyi Patakván született 1879. október 6-án. Édesapja Márton István községi jegyző, édesanyja Lénárt Ágnes, aki a román megszállás során hunyt el 1918-ban. Négy nővére közül kettő Budapestre került, kettő Erdélyben maradt. A gimnáziumi tanulmányait Székelyudvarhelyen végezte, a teológiát Kolozsváron. Először Küsmődön segédlelkészkedett, majd 1906-tól Bukarestben az ottani misszió rendes lelkipásztora volt.² Első felesége a pécsi Fáy Róza polgári iskolai tanárnő, aki 1936-ban hunyt el. Márton Árpádot az első világháború idején bebörtönözték, de két hét után szabadult, és Czernin Ottokár nagykövet vonatán hagyta el Romániát. A háború miatt nagy kerülővel – Szentpétervár–Finnország–Svédország–Németország–Ausztria – jutott Magyarországra, azon belül Pécsre, ahová felesége már korábban megérkezett. Bukarest központi hatalmak általi megszállása után visszatértek Bukarestbe. Az első világháború után Hódmezővásárhelyre került, mint menekült lelkész, ezzel gyakorlatilag feleségét követte, mert őt Vásárhelyre, a Polgári Leányiskolába helyezték. A román hatóságok

* Presztóczki Zoltán, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola.

1 A Márton Árpádról készült festmény a Hódmezővásárhely–Ótemplomi Református Egyházközség birtokában.

2 Életének 1906-ig tartó szakaszáról lásd: Márton Árpád: Életutam (Curriculum vitae). Hódmezővásárhely, 2006.

a trianoni békediktátum aláírását követően a román állam iránti hűségeskü letételét követelték meg a magyar tisztviselőktől, tanároktól, tanítóktól és lelkészeketől is. Mivel Márton Árpád több tízezer sorstársával egyetemben erre nem volt hajlandó, meg kellett válnia bukaresti lelkési állásától.

1919 januárjában a Hódmezővásárhelyi Református Egyházközség presbitériuma a Földvári Sándor segédlelkész és egyházi ellenőr halálával megüresedett tisztségekre választotta meg. Márton Árpád ezt a pozíciót elfogadta annak ellenére, hogy a segédlelkési státusz visszalépést jelentett pályáján, megélhetése biztosításához szüksége volt az állásra.

1920-ban a presbitérium az egyházi ellenőri és a külterületi segédlelkési állás szétválasztásáról határozott, az utóbbi pozíció hitoktató lelkészivé átszervezésével. Ezt az állást Márton Árpád kapta meg. Hitoktatói munkáját hamarosan két kollégája is segítette: Godáts Imre, aki Nagyszentmiklóson kezdte pályáját, mint lelkipásztor, és szintén 1919-ben vált menekült lelkésszé, valamint ifj. Beretzk Sándor, aki Godátshoz hasonlóan szegedi illetőségű volt. Ők hárman az 1920-as évek végén jutottak parókiához: Beretzk Sándor az újonnan létrehozott vásárhelykutas parochiális kör, 1936-tól egyházrész lelkésze lett; Godáts Imre 1926-tól az újtemplomi kör élére megválasztott Győrffy József utóda-ként Újváros lelkipásztoraként szolgált; Márton Árpád Győrffy mellett az Újtemplom másodlelkésze volt, majd 1929-től a Tabán lelkipásztoraként szervezte az egyházi életet.³

Márton Árpádról elmondhatjuk, hogy az új hódmezővásárhelyi lelkésznevezdek első képviselője volt, mert hitoktatóként és később parókus lelkészként élen járt az egyesületek (RKIE, Református Nőegylet stb.) szervezésében és patronálásában. Ugyanakkor az idősebb kollégái, Győrffy József és Losonczi Endre is partnerek voltak a Márton-féle munkálkodásban. Szeremlei Sámuellel való viszonyát azonban viták jellemezték, amelyek főként az idős lelkész személyiségéből eredtek. 1920. augusztus 20-án egyezség született a két lelkipásztor között, mely szerint a 83 éves, és ebből adódóan már elég gyenge Szeremlei a szolgálati ideje alatt átengedi Mártonnak az újtemplomi parochiális kör vezetését, és segédlelkésze Márton utasításait tartozik követni, ellenben Szeremlei parókus (rendes) lelkési jellege és ebből adódó materiális jogai nem sérülnek. Az egység értelmében felelős döntéshozóként Márton Árpád vezette volna az újtemplomi kört. Az egységet azonban Szeremlei megszegte, mert az esperes végül nem Márton Árpádot, hanem Somogyi Józsefet bízta meg az újtemplomi lelkési teendőik végzésével. Szeremlei 1922. május 14-én, Pap Imre elnöklelkészhez írt levele szerint Márton szabálytalan eljárásai sértették az egyház tekintélyét. Emellett Szeremlei szerint Márton két istentisztelet megtartását, három keresztelést és egy esketést elmulasztott március és június között. Az egységet – amely Márton Árpádra nézve volt hátrányos – az 1922. május 8-i lelkési értekezlet, illetve ennek nyomán július 14-én a presbitérium semmissé nyilvánította, arra hivatkozva, hogy erről nem kérték ki az esperes véleményét, holott a vonatkozó egyházi törvény szerint ezt meg kellett volna tenni.⁴

3 Élete 1929-ig: Fejérváry József: Vásárhely története családok tükrében. Hódmezővásárhely, 1929. 40., illetve végig: Herczeg Mihály: Márton Árpád. In: Kovács István (szerk.): Hódmezővásárhelyi Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja (1873–1950). Hódmezővásárhely, 2003. 101.; Presztóczy Zoltán: Hódmezővásárhelyi református prédikátorok és lelkészek almanachja 1569-től a legújabb időkig. Kézirat, 136.

4 1920 és 1924 között több presbitériumi határozat is foglalkozott a Szeremlei Sámuel és Márton Árpád közötti egyezséggel. Közülük kettőt idéztünk: 250, 251/1922. Presb. sz.

Márton Árpád (ülő sor, balról a 3.) egy esküvőn az 1920-as évek végén (Schnitzer Lajos felvétele, MNL CSML HL Fényképek gyűjteménye)

Márton Árpád 1936. október 12-én elveszítette feleségét, akinek halálát követően újra meg-nősült: Szabó Nórát (1906–1997) vette feleségül. Ugyanebben az évben, röviddel nyugdíjazása után, 67 évi lelkipásztori szolgálat után meghalt Pap Imre ótemplomi lelkész, a Hódmezővásárhelyi Református Egyháztanács elnöke. A 90 éves lelkipásztor helyére (egyházi elnöknek és ótemplomi lelkésznek egyaránt) a lelkési kar Márton Árpádot ajánlotta, aki mellé világi elnöknek, azaz főgondnoknak idősebb Csáky Lajos városi főügyészt választotta a presbitérium. Ezután Márton és Csáky 11 évig dolgozott együtt a közel 40 ezer főt számláló vásárhelyi kálvinista egyházközség élén. Ez idő alatt érkezett parókus lelkészként Nagy Béla Susánba, Nagygyörgy Sándor Tabánba, Márton Árpád helyére, míg segédlelkészként Rapcsák Péter, Győrffy Sándor, Tárkány Szűcs József, Vásárhelyi Lajos és Farkas Sándor neveit említhetjük, mint akik évekkel később elismert lelkészekké váltak.

Márton Árpádnak nem születtek gyermekei, így életét lelkési hivatásának szentelte. Bekapcsolódott a politikai életbe: 1929-ben az Egységes Párt hódmezővásárhelyi alelnökeként és törvényhatósági bizottsági tagként is tevékenykedett, de lelkési hivatását mindig előbbre valónak tartotta a politikánál. Tevékenységével Hódmezővásárhelyen a reformátusság megerősödött: a lelkési kar valamennyi tagja maximálisan igyekezett elvégezni a családi eseményekkel, istentiszteletekkel, a

belmisszióval, a gimnáziummal, az iskolákkal, vagy éppen az egyházi rendezvényekkel kapcsolatos teendőket. Elnökjelkészként irányítója volt a városi református egyházi közigazgatás debreceni min-tát követő átszervezésének: összesen 12 (belterületen 7, külterületen 5) egyházzsolt megalakítása fűződik a nevéhez. Valamennyi egyházzsolt külön lelkész gondozott, tehát ezzel arányosan oszlott meg a hívek lelki gondozásával járó feladat a lelkipásztorok között.

1944. szeptember-október folyamán szerepe volt abban, hogy a fenyegető orosz megszállás hírére a lelkészi kar katonának el nem vitt tagjai a helyükön maradtak, azt viszont nem tudta megakadályozni, hogy a labilis idegzetű Nagy Béla susáni lelkész 1944. szeptember 26-án kiirtsa családját, majd önmagával is végezzen. Október 8-a, a Vörös Hadsereg megérkezése után lelkésztsársaival hozzálatott a református egyházi élet normalizálásához. Felmérték a háború okozta károkat, folytatták a hitoktatást, újjászervezték az egyesületeket, folyamatosan tartották az istentiszteleteket. Pótolták a hadifogoly tanítók, tanárok által üresen maradt hivatalokat. A lelkipásztorok – Márton Árpáddal az élen – részletes jelentést készítettek az egyházzsolt és az egyházzkerület részére – az egyházzsolt-eket ért háborús és megszállók okozta károkról.

Márton Árpád elnökjelkészként támogatta Szathmáry Lajos gimnáziumi tanár azon ötletét, hogy a külterületen vagy Vásárhelytől távolabb élő, szegény sorsú, tehetséges diákok számára hozzák létre a Tanyai Tanulók Otthonát, amely 1938-ban valósult meg. 1942 és 1944 között Szabó Magda későbbi jeles írónőnk a vásárhelyi leánygimnázium tanáraként dolgozott. Németh László Márton Árpád hívására érkezett Hódmezővásárhelyre 1945-ben. Az akkor már országos ismertségnek örvendő – 1942-ig fogorvosként praktizáló – író három tanévet töltött el a Bethlen Gábor Református Gimnázium tanáraként. Tanítványai közé tartozott Herczeg Mihály későbbi vásárhelyi levéltár-igazgató is.

Márton Árpád segédjelkésztel, Farkas Sándorral 1948-ban
(Hódmezővásárhely-Ótemplomi Refotmátus Egyházzközség Dányi József gyűjteménye)

Márton Árpád a közélet szereplőivel is felvette a kapcsolatot. A harmincas évek elejétől a Független Kisgazdapárt tagja volt, ezért e párt színeiben kapott képviselői mandátumot a Debrecenben 1944. december 21-én összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Emellett 1944-től 1949. évi feloszlásáig a Hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottság elnöke, illetve a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front első helyi elnöke volt. Mivel nemigen tiltakozott a kommunista hatalmi törekvésekkel szemben, és viszonylag normális viszonyt alakított ki a munkáspártok helyi vezetőivel is, kisgazda részről város papnak, illetve Márton elvtársnak hívták. Márton Árpád mindezek ellenére a helyi reformátusság érdekeit képviselte. A küszöbön álló egyházi javak államosítását maga is ellenezte, ezért – és idős kora miatt is – lemondott elnöklelkési tisztéről, de 1951-ig még lelkészként vezette az ótemplomi egyházközséget.

1949. január 1-től megszűnt az egységes presbitérium, helyét tizenkét egyházközség vette át, külön lelkésszel, gondnokkal és presbitériummal. Az időközben megindult lelkészüldözések során igyekezett kiállni Seres Béla, Eperjesi Mihály, Vásárhelyi Lajos, illetve Tárkány Szücs József védelmében. 1951-ben megrendült egészségi állapota miatt nyugdíjba vonult. 1953. március 27-én hunyt el Vásárhelyen, a Dilinka temetőben helyezték végső nyugalomra. A lelkési kar megemlékezett Márton Árpád tevékenységéről, de a kommunizmus a feledés fátylát borította rá. 1990 után a helyi református közösség ismét ápolni kezdte emlékét: a gimnázium pantheonjában gipsz domborművet – Lantos Györgyi szobrászművész alkotását – avattak tiszteletére.

Márton Árpádról a Hódmezővásárhelyi Református Egyházközség, illetve a Hódmezővásárhelyi Református Egyházközségek Közös Intéző Bizottságának és Elosztó Bizottságának iratai között található elsődleges dokumentumok: lelkési, elnöklelkési jelentések, továbbá egyéb levelek, melyek sokat elárulnak a lekipásztor jelleméről. Véleményem szerint Márton Árpád méltóképp helyt állt a 20. század megpróbáltatásokkal teli évtizedeiben, és konszenzusereső magatartásának eredményeként a vásárhelyi reformátusság egészen 1948-ig, a zavartalan egyházi autonómia időszakának végéig meg tudta őrizni befolyását és vezető szerepét. Életútja alapján méltó arra, hogy emlékét megőrizze az utókor.

Nagy Gyöngyi*

A MAGYAR ASSZONYOK NEMZETI SZÖVETSÉGE HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KÖRÉNEK KORAI ÉVEI, 1921-1923

Az egyik legjelentősebb ellenforradalmi csoportosulás, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSz) 1918–1919 fordulóján az akkor fennálló hatalom elleni tiltakozásul jött létre a legbefolyásosabb arisztokrata és középosztálybeli családok asszonyai, és olyan később magas beosztásba kerülő férfiak támogatásával, mint Bethlen István, Teleki Pál vagy Klebelsberg Kuno. 1919. január 11-i alakuló ülésükön Tormay Cécile írónőt választották meg elnöknek. A budapesti központú Szövetségnek, amely 1918 és 1944 között Magyarország legnépesebb nőegyesülete volt, számos vidéki fiókja működött.

A hódmezővásárhelyi fiók 1921. április 24-én az elsők között alakult meg az országban. 1922 áprilisára már közel 500 tagja volt, akik között ott találjuk a város tanítónőinek, tanárnőinek, óvónőinek többségét, valamint közéleti vagy politikai tisztséget betöltő férfiak családjának számos hölgytagját. Történetüket 1944 végéig lehet nyomon követni. Az 1946-ban rendeleti úton feloszlított fiók tevékenységéről a korabeli levéltári iratok mellett a Vásárhelyi Reggeli Újság, a Szövetség központi értesítője, az 1921 és 1944 között megjelenő Magyar Asszony, és a helyi fiók saját vállalkozásának tekinthető Magyar Asszonyok Lapja is tudósított.

Jelen tanulmányban a fiók megalakulását és legkorábbi éveiben – 1921 és 1923 között – folytatott tevékenységét mutatom be. Az egyesületet ebben az időszakban – fennállása során először és utoljára – élénken foglalkoztatták a közéleti, politikai események. A soproni népszavazás eredménye fölött érzett öröm és az 1922-es nemzetgyűlési választások idején folytatott kampány az egyesület létrehozásakor kinyilvánított célokkal volt összefüggésben. E három év alatt a vásárhelyi fiók elérte, hogy a város lakossága megértse és elfogadja céljait.

A MANSz hódmezővásárhelyi körének megalakulása – 1921

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének hódmezővásárhelyi köre 1921 tavaszán bontott zászlót, ezután a két világháború között meghatározó szerepet töltött be a város életében. Megalakulásáról

* Nagy Gyöngyi, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola

a korabeli levéltári iratok, és a Vásárhelyi Reggeli Újság mellett a helyi kör saját sajtóorgánuma, a Magyar Asszonyok Lapja is tudósított. „A tél hidegebb volt mint valaha 1920-ban Csonka-Magyarországon, nemcsak azért mert nem volt mivel fűteni, hanem mert hosszú, sötét tél, nehéz hideg volt a magyar szívekben. Ennek a hideg télnek egyik napján, a hideg város egyik szerény hajlékában mélyen elmerülve olvasott valaki egy könyvet, olvasta mohón, lázasan, úgy, hogy a könyv betűi beleszántottak a lelkébe és könnyes barázdák maradtak a nyomában. Lassan elült a hidegség a szobából is, a szívekből is – a könyv kezdett világítani és melegíteni. A világossága mutatta az utat, melyen haladni kell, a melege mutatja a szeretetet, mellyel lehet és amellyel kell szeretni a magyarnak a megcsúfolt, az eladott, a meggyalázott, a feldarabolt magyar hazát. A könyvtől az olvasó többé nem tudott menekülni: üldözője és vigasztalója lett egy személyben. Nem engedett pihenést és mégis csak benne lehetett megpihenni. Lassan lassan múlt a tél és jött a megváltó tavasz s vele a remény, hogy a Bujdosó könyvből kiáradó fájdalom itt is megilleti a szíveket, a belőle kisugárzó remény itt is megtalálja az utat a lélekhez és a munkához. Egy, két, három levélváltás, egy, két, három összejegyzés és a vásárhelyi nők lelkében már átsajgott a könyv fájdalma – átsillant a könyv reménye...”¹

Nincs arra egyértelmű forrás, hogy ki írta azokat a leveleket, amelyekben a Bujdosó könyvre, annak szerzőjére, Tormay Cécilere, és az általa létrehozott Szövetségre hívta fel a vásárhelyi asszonyok figyelmét, és ki szervezte azt a néhány összejegyzést, amelyen végül eldőlt, hogy Vásárhely asszonyai is csatlakoznak a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségéhez, mivel azonban ismeretes előttünk, hogy a Magyar Asszonyok Lapját a vásárhelyi kör első elnöke, Barabás Istvánné szerkesztette, az első számban megjelent cikket – amely a hódmezővásárhelyi kör megalakulásának pillanatait mutatja be – egyértelmű utalások nélkül is az ő írásának tulajdoníthatjuk. Így nagy valószínűséggel ő lehetett az az asszony, akiben először merült fel a vásárhelyi asszonyok megszervezése, vagy legalábbis egyike volt azoknak, aki lépéseket tett ebbe az irányba. A cikk a továbbiakban említést tesz arról, hogy 1921. április 22-én a városba látogatott Kiss Károly, a MANSz főtitkára, aki ismertette a Szövetség célját és alapszabályát. Beszéde után, amelyet mintegy hatvan vásárhelyi asszony hallgatott meg, Barabás Istvánné bejelentette, hogy a helyi kör alakuló ülését április 24-én tartják, és erre a jeles eseményre Budapestről is érkeznek vendégek.²

A budapesti küldöttek április 23-án érkeztek meg Hódmezővásárhelyre, akiket a vasútállomáson Barabás Istvánné így üdvözölt: „Mélyen tisztelt Vendégeink! Hosszú és szomorú idők után ma először népes ezen a napon is Csonka Magyarország sok vasúti állomása, köztük a miénk is. Csendes ünnep lett volna ez a nap úgyis a szívünknek, mert nagy beteg hazánk gyógyulásának jelét látjuk, [ti. a vasút újraindulásában – N. GY.] – de kétszeresen ünnep most, hogy ezen a réven, ezen a napon üdvözölhetjük körünkben a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének kiküldötteit.”³ A fővárosból érkezett vendégeket K. Nagy Lajosné, Pokomándy Béláné, Tobisch Teréz, Szeless Jánosné és Szkoumál Jenőné látta vendégül. Másnap, még a gyűlés előtt, Barabás Istvánné vezetésével meglátogatták az egyház

1 Magyar Asszonyok Lapja (a továbbiakban: MAL) 1921. május 15. 2.

2 MAL 1921. május 15. 2.; MAL 1921. június 12. 3–4.

3 MAL 1921. július 3. 3.

vezetőit, a nőegyleteket és a Vöröskereszt Egyletet.⁴ Az alakuló közgyűlést április 24-én dr. Soós István⁵ polgármester köszöntője nyitotta meg, aki ígéretet tett arra, hogy a Szövetség céljainak megvalósítását mindenkor támogatni fogja. Ezután Barabás Istvánné, majd a Református Nőszövetség nevében Szeless Jánosné üdvözölte a vendégeket. Az üdvözlések után előbb Eöttevényi Olivérné budapesti kiküldött emelkedett szólásra. Hosszú beszédében hitet tett Magyarország mellett és biztatta a magyar asszonyokat. „Nehéz idők előtt állunk, olyanok ezek az idők, talán még súlyosabbak, mint a mohácsi vész utáni esztendőök voltak! De nekünk nem jajgatni, hanem dolgozni kell. Mindenki vegye ki a részét a nemzetépítő munkából. És itt nagy feladat vár rátok, asszonyok és anyák, mert a ti kezeitekben van letéve a jövő generáció sorsa.”⁶ Őt a protestánsok képviselőjében Gregersen Lujza követte. „Kedves Magyar Testvéreim! Mint a „Magyar Protestáns Nők Országos Szövetségé”-nek főtitkára szólok Hmvásárhely minden felekezeti keresztény asszonyához s leányához, hogy a két katolikus kiküldött mellett bizonyoságot tegyek a „MANSz”-ban uralkodó testvéri szellemről, a mi szép jelszavunkról, amely nincs zászlóra írva, de minden magyar nő kell hogy szívében érezze: „Egységben az erő!” és „mindent a Hazáért!” Ne keressük azt, ami széthúz, hanem azt, ami összeköt bennünket. – mondta.”⁷ A beszédek után került sor a tisztikar megválasztására. A Szövetség hódmezővásárhelyi csoportjának igazgatója dr. Soós István polgármester lett, elnökei pedig Barabás Istvánné és dr. Csiky Jánosné.⁸ Intézőbizottsági tagnak választották Bereczk Péternét, Nyizsnyay Arankát, K. Nagy Lajosnét, Kovács Józsefnét, Szeless Jánosnét, Exner Leónét, dr. Endrey Gyulánét, dr. Csiky Jánosnét, Vékony Józsefnét, dr. Soós Istvánt, valamint negyven választmányi tagot.⁹

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1919. januári megalakulása után két lapot indított a fővárosban. Az egyik volt a Magyar Asszony, amely felvállalta, hogy a központ mellett a vidéki szervezetek életéről is havi rendszerességgel tudósít. Ennek kiegészítéseképpen indították útjára 1921 decemberében a Magyar Asszony Divatlapját. A Szövetség harmadik sajtóorgánuma, a Magyar Asszonyok Lapja, Hódmezővásárhelyen indult útjára.¹⁰

1921. május 15-én a Vásárhelyi Reggeli Újság arról számolt be, hogy „Magyar Asszonyok Lapja címen vasárnap új lap jelent meg városunkban”. A MANSz hódmezővásárhelyi körének lapját Barabás Istvánné elnökasszony szerkesztette és adta ki.¹¹ Az ebben a lapban megjelenő, „Vásárhelyi asszonyok és leányok!” című beköszöntő írását a hódmezővásárhelyi MANSz programadó cikkének is tekinthetjük. „Örömmel és erős, bizakodó magyar érzéssel, igaz testvéri szeretettel köszöntelek valamennyiteket, kik éltek ebben a nagy határra terjedő városban, közel vagy távol, gazdag, puha,

4 Név szerint Plavetz Gyulát, Pap Imrét, Fári Antalt, Szappanos Mihályt, Genersich Antalt, dr. Soós Istvánnét, Bereck Pálnét, özv. Zombori Józsefnét, K. Nagy Lajosnét, Kovács Józsefnét, Szeless Jánosnét, özv. Endrey Gyulánét, Vékony Józsefnét és Lázár Dezsőnét. In: MAL 1921. július 24. 2.

5 Dr. Soós István 1918 és 1935 között volt Hódmezővásárhely polgármestere. In: Kovács István (szerk.): Hódmezővásárhelyi Törvényhatósági Jogú Város Történeti Almanachja 1873–1950. Hódmezővásárhely, 2003. 135.

6 Vásárhelyi Reggeli Újság (a továbbiakban: VRÚ) 1921. április 26. 1.; MAL 1921. augusztus 28. 4.

7 MAL 1921. szeptember 25. 3.

8 MAL 1922. május 14. 4.

9 VRÚ 1921. április 26. 1.

10 Magyar Asszony (a továbbiakban MA) 1922. 2. évf. 11. sz. 7–8.

11 VRÚ 1921. május 15. 3.

meleg – avagy szűk, szegényes, rideg kis otthonban – az Úr 1921. esztendejének Pütkösd vasárnapján. Pütkösd napján hallatszott a szózat „Elmenvén mind e széles világra, prédikáljátok az Evangéliumot minden teremtet állatnak”. És az apostolok elmenének, hogy eleget tegyenek a parancsoknak. Szörnyű idők jutottak osztályrészül nekünk, magyar asszonyoknak. Meg kellett érnünk ezer éves hitünknek és ezer éves hazánknak porba omlását. Szabad-e egy percig is élni az olyan magyarnak, legyen az férfi vagy nő, kinek nem vonaglik meg a szíve ennek a szörnyű összeomlásnak láttára; szabad-e élni ma annak, ki nem akar segíteni, újraépíteni azt, ami összeomlott? Bizonytal minden aikon egy felelet él e kérdésre: nem! A szomorú magyar sors feletti fájdalom és a vágy, az ellenállhatatlan belső kényszerűség: tenni valamit, segíteni próbálni rajta, érte, indítják útnak apró betűit e lapnak. Parancs hajtja őket elmenvén: munkába, sorompóba állítsatok minden magyart a hazáért, a hazának. Hallgassatok a hívó szókra kedves magyar asszonyok! Jöjjetek, fogjunk kezét mindannyian, hogy erősek lehessünk, mert aki erős, az tud dolgozni, aki bírja a munkát az győzni fog. A magyar nőknek pedig győzniük kell, mert a haza sorsában gyermekeik sorsa is elfog dőlni. Magyar nők vagyunk, osztályosai a magyar sorsnak, gyermekeink sorsát kovácsoljuk, mikor a haza sorsáért dolgozunk. Hitvallása lesz e lapnak: Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, Hiszek egy isteni, örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában. Zászlóján az ezeréves hazának és hitnek képe. A zászló színe: piros, fehér, zöld. Tulajdonosa: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének hódmezővásárhelyi köre. Esményképe: Az első közöttünk, magyar asszonyok között az ezeréves hit és haza újra építésének munkájában, a Bujdosó könyv írója. Közkatonája lehet és kell lennie minden magyar nőnek, kinek lelkében él őseink szent hite és az őseink ezeréves temetője. A nagy elhivatást, mely a magyar nőre vár – meg kell próbálni betölteni! Emberé a munka – Istené az áldás! Imádkozunk és dolgozunk. Az ima erőssé, edzetté teszi a lelket, a munka pedig visszaadja azt, amit elveszítettünk, de ami nélkül nincs élet: ezeréves hazánkat.”¹² A helyi kör elnöke ebben az írásában hitet tett amellett, hogy az első világháború után megcsonkított Magyarorszáért fog dolgozni, maga köré gyűjti a hasonlóképpen dolgozni és tenni kívánó magyar asszonyokat, és Tormay Cécile gondolatai nyomán mindent megtesznek azért, hogy a veszteség, amely a magyar társadalmat Trianon kapcsán érte, elmúljon, de legalábbis enyhüljön.

A Magyar Asszonyok Lapja első száma „ingyenes mutatványszámként” jelent meg, melyben a szerkesztő arról biztosította olvasóit, hogy a lapot mindenkihez el fogják juttatni, még azokhoz is, akik a várostól igen messze laknak, valamint tudósítani fog a város minden olyan eseményéről, amely az asszonyokat érintheti. A vásárhelyi asszonyok ebből a számból értesülhettek arról, hogy Pütkösd hétfőjén, 1921. május 16-án a polgári leányiskolában a Szövetség helyi fiókja a végleges alakulás, az ügyrend és a munkarend meghatározása végett gyűlést tart.¹³ A gyűlésen, ahol mindössze huszonketten jelentek meg, több határozatot is hoztak. Az Intézőbizottság tagjai lettek Késői Istvánné, Csolsch Gyuláné és Fáry Margit, akik minden hónap első és harmadik vasárnapján, a városban működő Állami Óvónőképző Intézetben gyűlést tartottak. Kimondták, hogy a választmányi tagok megválasztásakor nem a társadalomban betöltött helyzetet veszik figyelembe, hanem azt, hogy ki

¹² MAL 1921. május 15. 1.

¹³ MAL 1921. május 25. 1–4.

akar és tud dolgozni a Szövetség céljaiért. Kimondták továbbá, hogy a célokért a Szövetség helyi tagozata együtt dolgozik, és nem alkot szakosztályokat, csupán kerületenként szervezkedik a városban. Döntöttek arról is, hogy megszervezik a közép- és főiskolai diákok nyaraltatását, terjesztik a Magyar Asszonyok Lapját, és a központi Szövetség által küldött 10 kg amerikai pamutot szétosztják a kisgyermekes tisztviselő családok között.¹⁴

A Magyar Asszonyok Lapja az elkövetkezendő két évben (1921–1922) a vásárhelyi MANSz hivatalos orgánusaként volt jelen a város közéletében, és havonta négyszer jelent meg. Szerkesztője és kiadója végig Barabás Istvánné volt. Források hiányában, mindebből arra következtetünk, hogy a helyi kör életének szervezése mellett ő írta a lap cikkeinek kétharmadát, és a kiadás anyagi feltételeinek előteremtéséhez is hozzájárult. A lap havonta 5 koronába került. A Szerkesztői üzenet című rovatban, a két év közel hatvan számában majdnem mindig találkozunk azzal a felhívással, hogy a tagok szerezenek minél több előfizetőt a lap számára. 1922 nyarán, július és augusztus hónapban nem jelentek meg új számok, szeptembertől pedig már csak havonta egy-egy számot vehettek kézbe az olvasók. Barabás Istvánné cikkeiben többször utalt arra, hogy az előfizetői összegek épphogy csak fedezik a nyomdai költségeket, ezért is kérhette olyan sokszor új előfizetők toborzását. Úgy tűnik azonban – és ezt a lap rövid élete is mutatja – hogy a vásárhelyi MANSz hiába rendelkezett a kezdeti időkben több száz taggal, a befizetett tagdíjak, az időnkénti adományok és az előfizetések összege nem volt elegendő arra, hogy az 1920-as évek elején egy polgári egyesület által kiadott hetilap rendszeresen, éveken keresztül megjelenjen. Bár a lapba időnként mások is írtak, a helyi MANSz tevékenysége Barabásné cikkeiből és tudósításaiból bontakozik ki. A heti megjelenés mindenképpen nagy terhet jelenthetett számára, a szerkesztői munka mellett ugyanis tanítónőként dolgozott az Óvónőképzőben. Ugyanakkor ez a különleges vállalkozás arra is rávilágít, hogy ebben a korszakban már a nők is rendelkeztek olyan műveltséggel és tájékozottsággal, amelynek révén nemcsak irányítani tudták egy egyesület életét, hanem felismerték azt is, hogy egy szervezet céljait a sajtón keresztül lehet a legjobban népszerűsíteni, ha pedig ehhez nem találtak munkatársakat, nem riadtak meg az egyedül végzendő munkától sem.

A két éven át működő Magyar Asszonyok Lapja elsősorban azért bír nagy jelentőséggel, mert egy önálló cikksorozaton keresztül meglehetősen részletesen mutatja be a hódmezővásárhelyi kör megalakulásának körülményeit. Emellett a Szövetségi hírek rovatban közli a belépett tagok nevét, a tervezett programokat és eseményeket, a soron következő összejöveteleket, a rendkívüli és rendes közgyűlések döntéseit, valamint az egymás után beinduló háziipari tanfolyamok sikereit. A közgyűlésekről szóló beszámolók az eredeti jegyzőkönyvek fennmaradása híján különösen fontosak. Mindezek közül legjelentősebbnek mégis a tagok nevének közlését tartom, mert ebből megtudhatjuk, kik vettek részt az egyesület munkájában. Az éppen időszerű eseményekhez kapcsolódóan, ha csak röviden is, de képet kaphatunk más városok – Kecskemét, Tiszafüred, Debrecen és Sopron – köreinek egyesületi életéről is. A MANSz hódmezővásárhelyi köréhez tartoztak a vásárhelykutas¹⁵ asszonyok is, akik vezetőjüknek a helybeli dr. Csiky Jánosné tekintették.

14 MAL 1921. május 22. 2.

15 Vásárhelykutas 1950-ig Hódmezővásárhely közigazgatási körzetébe tartozott, utána vált önállóvá, és vette fel a Székkutas nevet.

Hódmezővásárhely politikai életéről szóló írások azt bizonyítják, hogy az asszonyokat – ha mérsékelten is – de érdekelt a politika, és amikor nézeteikkel azonosuló politikus érkezett a városba, a tagok közül többen megjelentek az ilyenkor szokásos városi rendezvényeken. Például ilyen esemény volt Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter vásárhelykutasi vagy dr. Szádeczky Lajos és gróf Bethlen István képviselő vásárhelyi látogatása. A gyászjelentések ismertebb tagok elvesztéséről számolnak be (dr. Soós Istvánné, özv. Trummer Endréné, Szeless Jánosné, Szerényi Károlyné), de a város tiszteltreméltó polgárainak (Bernátsky Ferenc plébános), valamint az országos politika és közélet ismert személyiségeinek (Wekerle Sándor, Riedl Frigyes, Hegedüs Lóránt, de ebbe a körbe tartozik V. Benedek pápa is) halála is gondolatainak közlésére ösztönözte a szerkesztőt. Ahogyan a központi Szövetség, úgy a vásárhelyi kör is élénken érdeklődött az első világháborúban hadifogságba esett katonák és az Erdélyből menekült egyetemisták sorsa iránt. A hazatérő hadifoglyok fogadásáról, segítségéről, megvendégeléséről és a középiskolás, valamint egyetemista diákok megsegítéséről számos cikkben olvashatunk. Visszatérő téma a lapban Tormay Cécile és műveinek, különösképpen a Bujdosó könyvnek a népszerűsítése, valamint a korábban elvesztettnek hitt területek (Baranya, Sopron) visszaszerzése fölötti öröm kifejezése. Az országban állított hősi emlékművek (Kömlő, Galánfalva, Észak szobra) avatásáról beszámoló írások a hősök emlékének élénk ápolásáról tesznek tanúbizonyságot. A lapot mindezek mellett ismert költők (Petőfi Sándor, Pósa Lajos, Tábori Piroska, Csíkváry Piroska, Szabolcska Mihály, Somogyváry Gyula) versei, közkedvelt írók (Jókai Mór, Eötvös Károly, Tömörkény István, Benedek Elek, Bethlen Margit) szépirodalmi alkotásainak részletei, valamint anekdoták, bölcsességek közlése tették színesebbé. Ez utóbbiak a szerkesztő műveltségéről és irodalmi ízléséről is árulkodnak.

Barabásné sokszor kérte asszonytársait, hogy segítsenek neki a szerkesztésben – a Háztartás rovat például annak köszönhetően jött létre, hogy a Gazdasszonyok Egyesülete cikkeket, írásokat küldött neki. Ennek a sokszínű lapnak az arculatát ugyanakkor az aktualitásoknak megfelelően mindenkor Barabás Istvánné határozta meg és alakította ki. Ő írta a vezércikkeket, a helyi MANSz történetét, ő, és néhány esetben elnöktársa, dr. Csiky Jánosné tartotta a kapcsolatot a központtal és a vidéki körökkel, és valószínűleg ő válogatta a lapba a verseket, a prózarészleteket, a bölcsességeket, és egyáltalán mindent, amit közlésre érdemesnek tartott. Néhányszor maga Tormay Cécile is küldött a lapba cikket, de a helyiek közül az elnök mellett dr. Csiky Jánosné beszámolóival és Csíkváry Piroska menekült tanítónő – később a helyi fiók főtítkára – verseivel találkozunk a leggyakrabban.

A Magyar Asszonyok Lapja, amelynek megjelenése még a központi Szövetség értesítójét is megelőzte (a vásárhelyi lap 1921. május 15-től jelent meg, a Magyar Asszony csak 1921. július 15-től), forrásértékét tekintve rendkívüli jelentőséggel bír a helyi kör életére vonatkozóan. 1921-ben 33, 1922-ben 30 száma jelent meg. Az előfizetésekből 1921-ben 21.246 korona gyűlt össze, ami azt jelenti, hogy amennyiben egész évben voltak rendszeres előfizetők, azok száma kb. 130 fő volt, ez pedig a decemberben jelentett 420-as taglétszám mellett mindenképpen azt jelzi számunkra, hogy Barabásné nem véletlenül kérte majd minden számban a minél több előfizető toborzását. A lap megjelenését egyébként a központi Szövetség az első évben több mint 7000 koronával támogatta, összes költsége pedig kb. 34 000 korona volt.¹⁶

16 MAL 1922. március 19. 3.

A vásárhelyi kör megalakulását Barabás Istvánné 1921. május 27-i levelében jelentette be a polgármesternek: „A fennálló szabályok értelmében van szerencsém teljes tisztelettel, tudomásul vétel céljából, jelenteni, hogy a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének hódmezővásárhelyi köre 1921. április 24-én szabályszerűen megalakult.”¹⁷ Soós István polgármester július 21-én kérte az elnököt, „hogy a kör és illetve a szövetség jóváhagyott alapszabályának egy példányát, a nyilvántartás adatainak kiegészítése végett, a polgármesteri hivatalnál rövid úton mutassa be, s ugyanakkor a tagok számát is jelentse be.”¹⁸ Barabásné december 16-án küldte meg a választ a polgármesternek, amelyben 420 tagról írt.¹⁹

Az egyesületbe személyes jelentkezéssel és a tagsági igazolvány pénzbeli megváltásával lehetett belépni az elnök lakásán, amely Hódmezővásárhelyen, a Wlassics u. 14. sz. alatt (ma: Vöröskereszt utca) volt.²⁰ A belépési feltételek és a későbbi kötelezettségek a következők voltak: 1. a tagsági igazolványt minimum 10 K ellenében lehetett kiváltani; 2. a tagsági igazolvány kiállításáért 5 K-t; 3. „a jelvény számba menő kiáltvány c. nyomtatványért” 5 K-t; 4. a Szövetség naptáráért minden évben 10, 20 vagy 40 K-t kellett fizetni. Ez azt jelentette, hogy „szerényebb viszonyok között élő asszonyaink 30 koronával megválthatják összes kötelezettségeiket, vagyonosabb asszonyaink pedig anyagi erejükhez mérten. Egyébként nem a fizetség a fő, a Szövetség céljaiért dolgozni akaró lélek a fő. A belépési szándék bejelenthető naponként 6–7 óra között a szövetségi irodában: Wlassics-u. 14. sz. Elvállik, hogy Csonka-Magyarország egyik legnagyobb, legmagyarabb és leggazdagabb városában hány igaz magyar nő találhatik.”²¹ Szeptembertől – egy határozat értelmében – már nemcsak a Szövetség elnökénél lehetett jelentkezni tagnak, hanem a többi nőegyesületek elnökénél, Vásárhelykúton dr. Csiky Jánosnéval, valamint iskolákban, óvodákban és más tagok lakásán is. Ettől kezdve a külterületen Privitzer Ilona tanítónő, a Polgári Fiúiskolában Körtvélyessy Károlyné, a Malom utcai iskolában Nádudvaryné, a Sugár utcai óvodában Vidonyi Istvánné fogadta a belépőket. Bányay Péterné és C. Nagy Józsefné Kállay utcai, B. Lázár Jusztika, Szkoumál Jenőné és Koncz Kató Zrínyi utcai, Farkas Lajosné Petőfi utcai, Földessy Sámuelné Csomorkányi utcai, Tarek Zoltánné Kinizsi utcai, Dávid Manóné Kaszap utcai, Konczwald Aranka Zsoldos utcai, Szász Károlyné Damjanich utcai, valamint Szinok Istvánné és Demeter Istvánné Kossuth téri lakásán is le lehetett adni a jelentkezéseket.²² Az első néhány számban Barabásné a belépett tagok neve mellett az általuk adományozott összeget is feltüntette, miután azonban többen kérték, hogy ezt mellőzze, a későbbiekben már csak a tagok nevével találkozunk.²³

17 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára (a továbbiakban: MNL CSML HL) Hódmezővásárhely város polgármesterének iratai. Elnöki iratok V. 115/1921. Barabás Istvánné elnök levele dr. Soós István polgármesternek, 30/1921.

18 MNL CSML HL Hódmezővásárhely város polgármesterének iratai. Elnöki iratok V. 115/1921. Dr. Soós István levele Barabás Istvánnéhoz, 3067/1921.

19 MNL CSML HL Hódmezővásárhely város polgármesterének iratai. Elnöki iratok V. 115/1921. Levél a polgármesternek Barabás Istvánnétól, 166/1921.

20 MAL 1921. május 29. 4.

21 MAL 1921. június 26. 4.

22 MAL 1921. szeptember 18. 4.

23 MAL 1921. június 19. 4.

A központi Szövetség első közgyűlésére 1921. június 3-án került sor a fővárosban, ahol a hódmezővásárhelyi csoport elnöke, Barabás Istvánné is felszólalt. Ekkor jelentette be a vásárhelyi csoport megalakulását, valamint az általa szerkesztett lap megindulását, és már az első, vásárhelyi asszonyok által szervezett eseményről is beszámolt.²⁴ „Mélyen tisztelt közgyűlés! Abban a ritka szerencsés helyzetben vagyok, hogy ebben a nagy időket látott teremben és olyan nemes társaságban örömtől dobogó szívvel jelenthetem, hogy Csonkamagyarországnak ezidőszerint eddig legnagyobb színtiszta magyar városában, a hatvanötezer lakost számláló Hódmezővásárhelyen, ahol nagy távolságokban, tíz-harminc-negyven kilométeres távolságban lévő tanyákon lakik ez a hatvanötezer ember szét-szórta: 1921. évi április 24-én felesküdtünk a legszentebb zászlóra, az ezeréves hazának és az ezeréves hitnek a védelmére. Hogy április 24-ike óta nem sokat dolgozhattunk, nem kell bővebben indokolnom. Viszont talán azt is felesleges bővebben fejtegetnem, hogy ennek az alakulásnak minő jelentősége van. Hiszen abból a két állapotból, hogy Csonkamagyarország legnagyobb magyar városainak egyikében sikerült ez a zászlóbontás hozzátéve még azt, hogy abban a nagy alföldi városban történt ez, amelyben meglehetősen nagy, hogy ne mondjam, nagyon nagy anyagi jólét honol, amely az emberi lelket minden időben többé-kevésbé alkalmassá tette arra, hogy a közömbösségnek egy bizonyos szomorú rétegével vonja be a lelket, ezekkel, azt hiszem, eleget mondtam e dolog jelentőségére nézve. Nem dolgoztunk eddig, nem is dolgozhattunk. Két eseményt azonban örömmel jelentek a t. közgyűlésnek. Az egyik volt a közelmúltban a Lütken kisasszonynak, a dán vöröskereszt elnökének a látogatása, amely alkalommal sikerült az alföldi magyarságnak olyan előnyösen bemutatkoznia az idegen hölgy előtt, melynek áldásos gyümölcssei talán érezhetőek lesznek. (Helyeslés) A másik eredmény, amelyről szintén örömmel számolhatok be, hogy sikerült szerény keretek közt mozgó kis lapot megindítani (Élénk éljenzés és helyeslés), amelynek azonban a különösebb jelentőségét éppen abban látom, hogy mivel városunk olyan óriási területen fekszik, lakossága túlnyomóan gazdálkodással foglalkozik – ami a földhöz köti, a legnagyobb részben a tanyák világához, – ez a szerény kis újság ilyen körülmények között sokkal hatalmasabban fogja munkálni azoknak az eszméknek a terjesztését, amelyekért munkába állottunk.” Végül Barabásné említést tett arról, hogy mi indította arra, hogy ebben a módos alföldi városban vezetésével zászlót bontsanak az asszonyok. A Bujdosó könyv olvasása nyújtotta élmény alapján vallotta önmagáról: „A könyv sorai sok véres és könnyes barázdát metszettek a lelkébe és ezekből a véres és könnyes barázdákból született meg a Hódmezővásárhelyi Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének a gondolata.”²⁵ Ezek a sorok bizonyítják, hogy a vásárhelyi kör megalakulásának és a Magyar Asszonyok Lapja megindításának a gondolata a lelkészfeleség Barabás Istvánnéban fogalmazódott meg először. A budapesti születésű tanítónő ekkor már több mint egy évtizede tartózkodott Hódmezővásárhelyen, így tudta, hogy bármennyire is módosak is az alföldi város polgárai, nagy többségük mezőgazdasággal foglalkozik, amely munka a földhöz köti, és sok esetben távol tartja őket a város központjától, ezért szükséges egy, a Szövetség céljait és életét bemutató újság indítása.

24 MA 1921. július 15. I. évf. 1. sz. 37–40.

25 MA 1921. július 15. I. évf. 1. sz. 40–42.

Az egyesületbe való jelentkezés vontatottan haladt, erről Barabásné maga számolt be egyik cikkében: „A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségéhez csatlakozik minden, hazája sorsát fájjaló és annak boldogulásáért dolgozni akaró intelligens magyar asszony. (Zárójelben mondom – hogy bizonyosan csak technikai okokból – lassan megy a jelentkezés – annyira lassan, hogy le sem írom a beírt tagok számát, mert még szégyenlené magát a papír.) [...] Őszre együtt kellene lenni a vásárhelyi tábornak is, mégpedig városunk nagyságának, jelentőségének megfelelő nagynak kellene lenni ennek a tábornak. Éppen ezért meg kell kezdenünk a táborba hívást a végeken, külsőbb kerületekben is.” Ezért a tagság létszámának növelése érdekében vásárnaponként népszerűsítő, „propaganda” előadásokat tartottak az óvodákban.²⁶ Az első ilyen előadásra augusztus 14-én került sor az Újvárosi óvodában, ahol a műsor után Barabásné ismertette a Szövetség céljait. Másnap a Szent István utcai, 20-án a Malom utcai, 21-én pedig a Pálffy utcai óvodában népszerűsítették a helyi MANSz-t.²⁷ Ezek az előadások eredményesek voltak, hatásukra többen előfizettek a Magyar Asszonyok Lapjára, valamint támogató naptárakat is vásároltak. Augusztus 28-án a Sugár utcai óvodában tartottak előadást, majd a szeptemberi kiállításra és a közgyűlésre való előkészületek miatt az óvodai összejöveteleket egyelőre beszüntették. Szeptember 11-én, Vásárhelykúton a Református Szövetség mellett a MANSz is népszerűsítette magát.²⁸ Csiky Jánosné a szervezés körüli kezdeti nehézségekről a Magyar Asszony első évfolyamának decemberi számában számolt be. „Én, aki soha életemben semmiféle közszereplésben nem vettem részt, egy egyletnek sem voltam tagja, megindultam, egyedül, nagy hazaszeretettel és fájdalommal a szívemben, megmozdítani a pusztát, melyben lakom, s hol a tanítónkon, s állomásfőnököken kívül mondhatni egyedül mi tartozunk az intelligenciához 40–45 km² területen. Itt nincs jegyző és pap, mint falun, itt csak orvos van, az én uram, mert hiszen ez puszta, vagy tanya, ahogy nevezni akarjuk. Itt rendeztem én első kísérletképpen egy nagy székelly ünnepet.”²⁹ A kutasi előadás sikeres volt, hiszen többen beléptek a vásárhelyi csoportba, illetve néhányan ígéretet tettek erre.³⁰

A vásárhelyi MANSzhoz Csíkváry Piroska, csorvási állami óvónő lelkes munkája révén, 1921-ben néhányan Csorvásról is csatlakoztak, így a tagság 20 fővel gyarapodott.³¹

Barabásné 1921 telén 420 taggal jelentette be a MANSz vásárhelyi körének működését. Az általa szerkesztett Magyar Asszonyok Lapja 1921–1922-es számaiban közel négyszáz asszony és leány bejelentését rögzítette, név szerint. A hetenként megjelenő lap számai között szinte nincs olyan, amelyben ne kérte volna az asszonyokat az egyesülethez való csatlakozásra. A létszámmal nem lehetett elégedett, sokkal többet várt egy olyan nagy kiterjedésű várostól, mint Hódmezővásárhely. Ezt az

26 MAL 1921. július 24. 3.

27 MAL 1921. augusztus 21. 4.; MA 1921. szeptember 1. I. évf. 2. sz. 20–23.

28 MAL 1921. augusztus 28. 4.; MAL 1921. szeptember 4. 4.

29 MA 1921. I. évf. 5. sz. 26–29.

30 MAL 1921. szeptember 18. 4.

31 MAL 1922. január 8. 4. A csorvásiak: özv. Achim Andrásné, Achim Mariska, Békési Jánosné, Berhard Ilona, Drubina Miklósné, Elekes Józsefné, Forgács Károlyné, Frecska Istvánné, Halász Sándorné, Kollacsik Ferencné, Lindenberg Sándorné, Moldoványi Gáborné, Moldoványi Irén, dr. Molnár Lajosné, Oszocky Gyuláné, P. Szász Ferencné, Szikra Jánosné, Szilágyi Istvánné, Urbán Andrásné, Weisz Margitka.

is alátámasztja, amit 1921 telén, tiszafüredi látogatása kapcsán írt a lapba. Tiszafüred lakossága³² – Barabásné leírása szerint – akkor 10 000 fő volt, a helyi MANSz pedig ekkor ott már 1200 fővel rendelkezett.³³

A MANSz hódmezővásárhelyi körének tevékenysége 1921 és 1923 között – Barabás Istvánné elnöksége

A vásárhelyi MANSz első vendége a dán Vöröskereszt elnöke, Marie Cecilie Lütken³⁴ volt, aki magyarországi körútja során a dunántúli városok után az Alföldet is meglátogatta. Hódmezővásárhelyre 1921. május 22-én érkezett. Fogadására a MANSz helyi csoportja kiállítást rendezett, amelyen kézimunkákat, agyagipari tárgyakat, szappant, tarhonyát és levestésztákat lehetett megtekinteni. Ahogyan megfogalmazták, „a kiállításnak az lenne a célja, hogy ezeket az alföldi remekeket a külföldön is el tudnánk esetleg helyezni s ezzel nemcsak jó hírnevünket növelnénk, de nemzetgazdasági szempontokból is sokat használnánk szerencsétlen hazánknak”.³⁵ A dán Vöröskereszt vezetőjének érkezésére a vásárhelyi asszonyok, a kiállításon kívül, bőséges programmal készültek. A színházi előadás után tiszteletére az Iparos Dalárda adott szerenádot, másnap, a kiállítás megtekintése után pedig látogatást tett a helyi Vöröskeresztnél és a városi kórházban.³⁶ A Lütken elnökösszony tiszteletére rendezett rendezvényen önkéntes adományokból 395 korona gyűlt össze.³⁷

A MANSz hódmezővásárhelyi csoportjának első nagyobb megmozdulására 1921 őszén került sor, amelynek egyik fő célja a város első világháborús hősi emlékművének felállítására elkülönített pénzalaphoz való hozzájárulás volt. Az előkészületeket a nagyszabású ünnepségre már nyár végén megkezdték. Szeptember 4-én gyűlést tartottak a városházán, ahol több mint száz asszony jelent meg. Barabás Istvánné megnyitó beszédében kitért a nyugati országrész elvesztésére, és indítványozta, hogy a MANSz révén a vásárhelyi kör is tolmácsolja együttérzését. Hangsúlyozta, hogy a magyar nő minden korban megértette az idők szavát, és a MANSz felekezeti és társadalmi különbség nélkül tömöríti egy táborba a keresztény asszonyokat és lányokat. Mindenkit arra kért, hogy nyervegjen meg minél több tagot, és minél többen fizessenek elő a Vásárhelyen szerkesztett lapra. A gyűlés a Tormay Cécile tiszteletére rendezendő kiállítás és irodalmi est részleteinek megbeszélésével zárult. Ezen az összejevetelen valószínűleg ismét felmerült, hogy milyen kevesen vannak a Szövetségben, mert szeptember 11-én a Magyar Asszonyok Lapjában Barabásné arra hívta fel a Református, a Római Katolikus és a Lutheránus Nőegyleteket, a Vöröskeresztet, a MOVE-t,³⁸ a Gazdasszonyok és az Iparo-

32 Barabásné adata pontos, Tiszafüred lakosságának száma az első világháborút követően közel 10.000 fő volt.

33 MAL 1921. december 18. 1-2.; Egri Népiújság 1921. december 15. 3.

34 Marie Cecilie Lütken (1864-1950)

35 VRÚ 1921. május 20. 1.

36 VRÚ 1921. május 22. 2.

37 MAL 1921. június 5. 2.

38 A Magyar Országos Véderőgyelet (MOVE) 1918-ban alakult meg, szervezésében Gömbös Gyula mellett Bajcsy-Zsilinszky Endre is közreműködött. A MOVE vásárhelyi csoportja valószínűleg 1919 elején alakult meg, mivel alapításának 25. évfordulóját 1944-ben ünnepelte. Az áprilisban bekövetkező román megszállás miatt azonban ténylegesen, csak az idegen csapatok kivonulásától, 1920 márciusától fejtett ki érdemi tevékenységet. In: Zeman Ferenc: A szélsőjobboldal és a baloldal Vásárhelyen a két világháború között. A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2016., Hódmezővásárhely, 2016. 197.

sasszonyok Egyesületét, hogy népszerűsítsék köreikben a Szövetségbe való belépést.³⁹ Szeptember 27-én levélben kérte a városi tanácstól a MANSz ünnepségének helyszínül a Fekete Sas nagytermét, és levele végén az est bevételének tervezett felhasználásáról is tájékoztatta a város vezetőségét: „Az estélyt belépti díjjal rendezzük ugyan, de szándékunk a jövedelem tekintélyes részét városunk hősi halált halt fiai emlékére emelendő mű számára adni, miért is a teremnek ingyenes átengedését van szerencsém a Szövetség nevében mély tisztelettel kérni.”⁴⁰ Az őszi ünnepséggel kapcsolatban október 2-án tartottak újból értekezletet, ezúttal az Óvónőképzőben.⁴¹ Az országos elnök tiszteletére rendezett ünnepélyre végül 1921. november 12–13-án került sor. A Bujdosó könyv írója november 12-én délután öt órakor, társai kíséretében vonattal érkezett, és minden bizonnyal ekkor járt életében először Hódmezővásárhelyen. Budapestről Kiss Károly főtitkár, Gregersen Hugo, Szegedy-Maszák Vera, Hohenlohe K. Egon szövetségi igazgató, Horváth Gézáné, Gregersen Lujza, Belházy Sándorné, Petry Pálné, báró Bornemissza Adél, Tegzes Károlyné és radvanczi Novotny Margit kísérte el. A vásárhelyiek ünnepségén Koroknay Istvánné a szombathelyi, Scholtz Mária pedig a győri csoport képviselőjében jelent meg. A vasútállomáson dr. Csiky Jánosné üdvözölte a vendégeket. Tormay Cecile-t szállásán az Óvónőképző Intézet növendékei fogadták, akik Exner Leó zenetanár kísérete mellett egy dallal köszöntötték. Az irodalmi esttel egybekötött ünnepség este fél kilenckor kezdődött a Fekete Sasban. Az estélyt a főgimnázium énekkara nyitotta meg, majd Barabás Istvánné beszéde következett. Dr. Csiky Jánosné három irredenta költeményt szavalt el, amely után Tormay Cécile emelkedett szólásra. Rövid beszéde után a Bujdosó könyvből olvasott fel részleteket. A díszvendég után a MANSz-tagok dr. Csiky Jánosné és Endre Béla rendezésében ifj. Endrődy Béla Porcellán figurák című darabját adták elő. Az est a Himnusz eléneklésével ért véget, amelyet Ivánka Zoltán vezényelt. Vasárnap a vendégek megtekintették a Kokron-telepet,⁴² ahol a tulajdonos kalauzolta végig őket. Délelőtt 11 órakor megnyílt az Óvónőképzőben rendezett kiállítás. Szerényi Anna igazgató üdvözlése után a város nevében dr. Csáky Lajos⁴³ nyitotta meg a tárlatot, majd a központi Szövetség igazgatója, Hohenlohe K. Egon mondott köszöntőt. A kiállított kézimunkákat az asszonyok dr. Varga Imréné irányításával készítették. A kiállításon háziszappant, befőtteket, házi sajtokat, vaját, kenyeret, tarhonyát és levestésztákat, valamint egy működés közben megfigyelhető szövőszéket is megtekinthettek az érdeklődők. A szövőszék tulajdonosa Cz. Nagy Józsefné volt. A Kaszinóban elköltött ebéd után a közgyűlés délután négy órakor kezdődött. A városháza közgyűlési termében dr. Soós István és Barabás Istvánné üdvözlése után Tormay Cécile szólt az asszonyokhoz, majd felszólaltak a vidéki körök képviselői is. Barabás Istvánné indítványára a helyi Szövetség november 12-ét a maga ünnepévé nyilvánította, ami azt jelentette, hogy ezután e napon minden évben megemlékeztek a Szövetségről, az országos elnökről és munkájáról. Eldöntötték továbbá, hogy minden évben egy Református Főgimnáziumba és egy

39 MAL 1921. szeptember 11. 4.

40 MNL CSML HL Hódmezővásárhely Városi Tanács Iratai. Tanácsai betűsor, 1921. II. kötet. 16509 Barabás Istvánné ügy. elnök levele a Városi Tanácshoz, Hmvhely, 1921. szeptember 27.

41 MAL 1921. október 2. 2.

42 A hódmezővásárhelyi divatkötöttáru-gyárat Kokron József vezette.

43 Idősebb Csáky Lajos (1872–1948) hosszú ideig Vásárhelyi tiszti főügyésze és helyettes polgármestere volt. In: Kovács István: Hódmezővásárhelyi életrajzi kalauz. 500 év – 2700 név. Hódmezővásárhely, 2015. 55.

Óvónőképzőbe járó növendéket támogatnak abban a reményben, hogy majdan folytatják a Szövetség munkáját, és ebben a szellemben dolgoznak és élnek. Itt dőlt el az is, hogy ezek a támogatott tanulók Tormay Cécile Bujdosó könyvét kapják ajándéku. A díszközgyűlés végül elhatározta, hogy üdvözlő táviratot küld Horthy Miklós kormányzónak, Bethlen István miniszterelnöknek és feleségének. Az összejövétel a Főgimnázium műsorával zárult, mely során Ivánka Zoltán vezénylete mellett elénekelték a Nem, Nem, Soha című dalt, a Szózatot és a Himnuszt.⁴⁴

A MANSz vásárhelyi körének vezetősége már az ünnepséget megelőzően döntött arról, hogy az est bevételét két nemes célra fordítja. Barabás Istvánné elnök asszony ennek megfelelően november 21-én kelt levelében Soós István polgármesternek a következőket írta: „A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének helyi köre nevében van szerencsém a f. hó 12-én tartott irodalmi est tiszta jövedelmének felét: 3000 k.t. azaz háromezer k.t. a vásárhelyi hősök emlékművére felajánlani. Az összeg szerény, de azért bizonyoságot tesz arról, hogy a magyar asszonyok tudják, hogy mivel tartoznak a hősök emlékének.”⁴⁵ Hódmezővásárhely városa már 1915-ben döntött arról, hogy az első világháborúban elesett hőseinek emlékművet állít. 1921-ben egy meghatározott összeget (25–25 ezer koronát) szavazott meg az elkövetkezendő négy év költségvetésébe, valamint gyűjtést is indított.⁴⁶ Valószínűsíthető, hogy a MANSz vásárhelyi fiókja az egyesületek között az első volt, amely ehhez a gyűjtéshez csatlakozott. A november 12-i irodalmi est bevételének másik felét, ugyancsak 3000 koronát, a kolozsvári egyetem menekült hallgatóinak segélyezésére juttatták.⁴⁷ Barabásné precizitását mutatja, hogy az est bevételeit és kiadásait az általa szerkesztett lapban is közzétette. Eszerint a november közepén szervezett est bevétele 16 739 korona volt, a kiadások 15 148 koronát tettek ki, amelyben benne foglaltatott a hősök szobrára és a menekült egyetemi hallgatók megsegítésére adott 3000–3000 korona is. Így a novemberi est után összesen 1591 korona maradt a helyi Szövetség pénztárában.⁴⁸

Barabásné 1921 novemberében a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik közelgő karácsonyi vására kapcsán, amelyen saját munkáikat állították ki, felvetette, hogy a kör tevékenységét az ő támogatásukkal is ki kellene egészíteni.⁴⁹

Decembertől a hónap minden első és harmadik vasárnapján szövetségi délutánt rendeztek az Óvónőképzőben, amellyel céljuk az volt, hogy a tagok megismerjék egymást és eszmecserét folytathassanak. Az első összejövételre december 4-én került sor, ahol kb. huszonöten jelentek meg. Mivel ezeknek a szövetségi délutánoknak nemcsak az ismerkedés, hanem a szórakozás is célja volt, már első alkalommal műsorral készültek az érdeklődőknek. Az Óvónőképző Intézet tanulóinak éneke mellett, amelyeket Exner Leó tanár úr kísért, Csíkváry Piroska menekült óvónő saját költeményét olvasta

44 MAL 1921. november 20. 2–3.; MA 1921. I. évf. 5. sz. 23–25.

45 MNL CSLM HL Hódmezővásárhely Városi Tanács Iratai. Tanácsai betűsor, 1921. II. kötet. 20478. 132/1921. Barabás Istvánné levele Soós István polgármesternek, 1921. november 21.

46 Makó Imre: Első világháborús emlékművek Hódmezővásárhelyen és határában. In: A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 1997. Hódmezővásárhely, 1998. 75–100., 85.; Zeman Ferenc: Politikai küzdelmek és közéleti mozgalmak Hódmezővásárhelyen a Horthy-korszakban. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat, 2017. 272–276.

47 MAL 1921. november 27. 4.

48 MAL 1921. december 18. 4.

49 MAL 1921. november 27. 2.

fel, majd Paál Sándor polgári iskolai tanár az erdélyi asszonyok életéről tartott előadást, Sebestyén Erzsébet pedig irredenta verseket szavalt.⁵⁰

1921 decemberében, és még az újesztendő első hónapjában is, a soproni népszavazás, és annak eredménye tartotta lázban a központi Szövetséget és a vidéki MANSz-fiókokat. A Magyarország mellett döntő Sopronban rendezett ünnepségre 1922. január 26-án a vásárhelyi MANSz küldöttként dr. Csiky Jánosné utazott el, ahol az ottani fiók jóvoltából megvendégelték a helyi ifjúságot. Vásárhely küldöttje élelmiszert és pénzadományt is vitt magával. Az eseményről, amelyen Tormay Cécile is részt vett, dr. Csiky Jánosné hosszú cikkben számolt be a vásárhelyi asszonyoknak: „Mikor kimondtam, hogy honnan jövök, oly meleg, percekig tartó tapssal fogadtak, amit el kellett hoznom Vásárhelynek, mert ez a városnak szólott, nem nekem. Szerettem volna, ha odaláthattak volna a vásárhelyiek, ha látták volna azt az 1500 főnyi magas intelligenciájú közönséget, hogy fogadta a vásárhelyiek üdvözlését, a megértést, a megbecsülést, a testvéri jobbot, melyet feléje nyújtottunk.”⁵¹

Egy héttel korábban, január 15-én a Székely-Magyar Társaskör és a MANSz közös rendezvényt tartott, amely során az érdeklődők két előadást hallgathattak meg. Először dr. Csiky Jánosné beszélt arról, hogy az asszonyoknak össze kell fogni, dolgozni kell, mely által meg tudják mutatni, hogy Magyarország nem szorul mindenben a külföldre, hisz saját kezűleg is el tudják készíteni a mindennapokhoz szükséges termékeket (pl. szappan, tarhonya). A másik előadást Barabás István unitárius lelkes tartotta A székelyek helyzete Magyarországon címmel, melyben főként arról beszélt, hogy néhány kivételtől eltekintve az Alföldön nem mindenhol fogadták jól a székely menekülteket. A lelkes szavait Paál Sándor menekült tanár is megerősítette, és elmondta, hogy sorstársaival nem tehernek, hanem dolgozni jöttek Magyarországra.⁵² Február első vasárnapján ismét szövetségi délutánt tartottak. A gyűlésen Barabásné röviden ismertette a központi Szövetség január 31-én és február 1-jén tartott gyűléseinek határozatait, amelyeken személyesen részt vett. Ezen a délutánon elhatározták, hogy március első vasárnapján újra összeülnek, hogy előkészítsék fennállásuk első évfordulójának megünneplését, majd Bodnár Bertalan főgimnáziumi tanár tartott előadást a Magyarországot ért veszteségekről.⁵³ Március 5-én a Magyar Asszonyok Lapjában bejelentették, hogy az Óvónőképző Intézetben – Szerényi Anna igazgatónő jóvoltából – megnyílt a Szövetség kézimunka tanfolyama, ahol szőnyegkészítést, fehérművarrást és csipkeverést tanítanak.⁵⁴

Barabásné február 8-án írott levelében ismét a Fekete Sas nagytermét kérte a MANSz rendezvényének helyszínéül. Egyben arra is engedélyt kért, hogy március 15-én egész nap gyűjtést folytathassanak a Kossuth téren.⁵⁵ Az engedély birtokában március 15-én a Fekete Sasban vetített képekkel kísért hazafias előadást tartottak, amelynek bevételét a helybeli Anya- és Csecsemővédő Intézetnek és a Területvédő Ligának ajánlották fel. Az előadáson 3609 korona, a Kossuth téren tartott nyilvánt-

50 MAL 1921. december 4. 3.; MAL 1921. december 11. 4.

51 MAL 1922. február 5. 2-3.

52 VRÚ 1922. január 17. 1.

53 MAL 1922. február 12. 3.

54 MAL 1922. március 5. 4.

55 MNL CSM L HL Hódmezővásárhelyi Városi Tanács Iratai. Tanácsí betűsor, 1922. II. kötet. 2493/1922 A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének kérelme március 15-ére a Fekete Sas nagytermére vonatkozóan, 1922. február 8.

nos gyűjtésből pedig 2198 korona gyűlt össze, így a két egyesület egyenként 2000–2000 koronát kapott.⁵⁶ Ugyancsak ezen a tavaszon tervező rajztanfolyamot indítottak, amely a vásárhelyi népművészeti motívumokat igyekezett összegyűjteni és megismertetni az érdeklődőkkel. A tanfolyam vezetésére Zsebők János⁵⁷ rajztanárt kérték fel, aki hetente kétszer, havi 200–250 korona ellenében tartotta az órákat.⁵⁸

A MANSz vásárhelyi köre 1922 áprilisában ünnepelte fennállásának első évfordulóját. A vezetőség már március közepén bejelentette, hogy április végén nagygyűléssel ünnepelnek, valamint hogy „Ezen évfordulón – az egy évi tapasztalatok számbavételével – a kör szervezetében, a Szövetség sikeresebb munkálkodhatása érdekében szükségesnek mutatkozó változásokat óhajt eszközölni.” Mindezek megvitatására április első vasárnapjára összejövetelt hirdettek az Óvónőképzőben.⁵⁹ Az április 2-i találkozón, amelyen fontossága ellenére is csak 25–30 fő vett részt, Márton Árpád⁶⁰ református lelkész mondott beszédet, majd eldöntötték, hogy az április negyedik vasárnapján tartandó ünnepi közgyűlés legfontosabb tárgya az új tisztikar megalakítása lesz. Megállapodtak abban is, hogy májustól minden iskolában ifjúsági délutánokat szerveznek. Mindeközben a Szövetség központja 5 db modern gyapjú-, len- és kenderfonásra használható szövőszéket vásárolt, egyenként 8000 koronáért, amelyeket a vásárhelyi asszonyoknak ajánlották fel megvételre. A vásárhelyi kör ezt önerőből nem tudta megvásárolni, ezért azt tervezte, hogy kilenc fős tömörüléseket hoz létre, amelyek egyenként 1000–1000 koronát áldoznak egy-egy szövőszékre. A Szövetség háziipari törekvéseinek megvalósításával Racsek Franciska gazdasági tanárt bízták meg.⁶¹

Az egyéves évfordulót és az első rendes évi közgyűlést 1922. április 30-án tartották a városháza közgyűlési termében. A közgyűlést dr. Soós István polgármester nyitotta meg, aki beszédében a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét olyan „nagy erőnek és értéknek minősítette, melynek hazánk újraépítésében számottevő része van és lesz”. Ezután Barabásné kitért arra, hogy a közgyűlések jó alkalmat adnak arra, hogy a tagok az elmúlt év sikereit és csalódásait összegezzék, és elgondolkodjanak a további teendőikön, valamint felhívta a figyelmet, hogy bár a szervezetük egyetlen párthoz sem csatlakozik, mégis minden magyar embernek legegyszerűbb kötelessége a választójog gyakorlása, amelyre ezen a tavaszon lehetőségük lesz. Csíkváry Piroska felolvasta az egyéves tevékenységről szóló beszámolót. Dr. Csiky Jánosné arra hívta fel a figyelmet, hogy a Szövetségben nincs helye a sérelmeknek, az őszinteségnek és a közös munkának azonban annál inkább. „Arra kérem asszonytársaimat, hogy legyünk egyek a munkában, a hazaszeretletben, emberszeretletben. Eleget vetélkednek a férfiak, mi asszonyok fogadjuk meg, hogy a szent cél érdekében félretesszünk hiúságot, önzést, sértődést, szóval minden kicsinykedést. Kapcsolódjunk szorosan egybe, mint a láncszemek s higgyük

56 MAL 1922. március 12. 3.; MAL 1922. március 19. 3.

57 Zsebők János (1872–1953) hódmezővásárhelyi születésű grafikus, festőművész és tanár volt. 1920 és 1934 között Vásárhelyen polgári iskolai rajztanárként dolgozott. In: Kovács: Hódmezővásárhelyi életrajzi kalauz, 305.

58 MAL 1922. március 12. 4.

59 MAL 1922. március 19. 2.

60 Márton Árpád (1879–1953) református lelkész 1919-ben került Vásárhelyre, ahol először az Újtemplom, később a tabáni és az ótemplomi gyülekezet lelkésze lett. 1936-tól elnöklelkész. Az 1944. december 10-én megalakuló Magyar Nemzeti Függetlenségi Front vásárhelyi szervezetének elnöke. In: Kovács: Hódmezővásárhelyi életrajzi kalauz, 188–189.

61 MAL 1922. április 9. 3–4.

el, hogy minden egyes munka egyformán hasznos és értékes. Mutassák meg az asszonyok, hogy él a magyar asszony, él, gondolkodik, érez, dolgozik és akar – akar és tudja, mit akar. A magyar asszony szívében oltárt emelt az irredentizmusnak s az integritás eszméjét csepegteti bele gyermeke lelkébe, azt onnan semmiféle náció semmiféle eszközzel kiirtani nem tudja.” Ezt követően a közgyűlés abban állapodott meg, hogy akik a belépéskor 200 koronánál többet fizettek, azokat alapító tagoknak tekintik. Ez egy központi kezdeményezés volt, amelyet a hódmezővásárhelyiek az elsők között tettek a magukévá. Demeter Istvánné a magyaros beszéd őrzésére figyelmeztetett, majd Barabás Istvánné bejelentette a tisztikar és saját maga lemondását, a közgyűlés azonban újra őt és dr. Csiky Jánosnét kérte fel az egyesület vezetésére. Szeless Jánosnét és Késői Istvánnét alelnökké, Csikváry Piroskát főtitkárrá, Csergő Holyba István polgári iskolai tanárt titkárrá, Racsek Franciska gazdasági tanárt jegyzővé, Gullay Györgynét pedig pénztárossá választották. Ezután intézőbizottsági (15 fő) és választmányi tagokat (38 fő) választottak. Az újra megválasztott elnökség ígéretet tett, hogy munkáját ugyanolyan kitartással és erővel fogja végezni, mint korábban. Ezen a közgyűlésen döntöttek arról is, hogy fennállása óta első ízben, a helyi kör saját pénztára javára június 11-én, a Népkertben ifjúsági délutánt rendez. Ez a kezdeményezés végül nem valósult meg.⁶²

Az egyéves évforduló kapcsán Csikváry Piroska főtitkár a Magyar Asszony című értesítőben elismeréssel szövegezte Barabásné tevékenységéről. „Egy igaz magyar asszonyhoz szólnak e sorok, melyeknek minden egyes betűjét nemcsak én érzem, hanem a hódmezővásárhelyi MANSz tagjai is, kivétel nélkül. Egyrészt az elismerésnek, másrészt a hálának köszönő szavai ezek, melyet az én szívem sugallatán át tolmácsol az egész Szövetség a mi nagyrabecsült, buzgó, munkás elnöknőnknek, Barabás Istvánnénak. Ez a tisztség, melyet Ő töltött be ez ideig is, és amire végtelen áldozatkészséggel továbbra is vállalkozott, csak megerősítette előtünk azt a tényt, hogy egy igazi magyar asszonynak – ha akar, ha hazáját szereti – mindenkor módot kell találnia arra, hogy annak javát szolgálja. Tudjuk, hogy elsősorban mint hitves és anya, másodsorban mint a jövő nemzedék fáradhatatlan nevelője, sok elfoglaltsággal és fáradtsággal terhelt, éppen ezért nagy előtünk az áldozat, éppen ezért értékeljük az ő lelki nagyságát. Hálásak vagyunk buzgó munkásságáért, mellyel eddig is vezette a Szövetség ügyeit, hálásak vagyunk azért a sok tapintat, tudás és szeretetért, mellyel közös nemzeti ideálunk, Tormay Cécile vezérünknek zászlaja alá vezetett bennünket és hálásak azért az erős kapcsolattal, mellyel összetartja a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének hódmezővásárhelyi körét, hogy egy is el ne maradjon a zászló alól, mely egy szebb, egy boldogabb, a régi Nagy Magyarország épüléséhez vezet. Amidőn hálás köszönetünket nyilvánítjuk és áldást kérünk a Mindenhatótól munkásságára és kis családjá minden egyes tagjára, gondolatban számtalanszor megkövetjük a hitestársat, a kicsiny gyermekeket, amiért az Ő kincsükből a magunk részére – a köznek – elvenni merészeltünk.”⁶³ Ezek a szavak is alátámasztják azt a sejtésünket, hogy a vásárhelyi asszonyok a MANSz helyi alapítójának és elsőszámú vezetőjének Barabás Istvánnét tekintették.

62 MAL 1922. április 30.; MAL 1922. május 7. 1–2.; MAL 1922. június 4. 4.; MA 1922. II. évf. 6. sz. 29–31.; MA 1923. III. évf. 1. sz. 31.

63 MA 1922. II. évf. 6. sz. 29–31.

Barabásné jelentése szerint 1922. április 21-ig 492 tag iratkozott be a MANSz hódmezővásárhelyi körébe.⁶⁴

1922 tavaszán nemzetgyűlési képviselő-választásokat tartottak. A MANSz vásárhelyi köre tevékenyen részt vett a kampányban. A helyi Egységes Párt elnöksége a központi és kerületi vezetők szervekben egy, illetve két-két helyet biztosított az asszonyok részére, ezért a MANSz kezdeményezésére Vásárhely asszonyszervezetei Barabás Istvánné elnökletével gyűlést tartottak a városháza nagytermében, ahol a delegáltakat közfelkiáltással választották meg. A központi elnökségben társelnökök lettek Szeless Jánosné, Kovács Józsefné és Nyizsnyay Aranka. Az I. kerületi pártszervezetben kapott helyet Gosztonyi Laura, Kruzslitz Károlyné, dr. Endrey Gyuláné, dr. Csáky Lajosné, Kokovay Andorné és Széli Ferencné. A II. kerületi pártszervezet képviselőjére Szkoumál Jenőné, Barabás Istvánnét, Késsői Istvánnét, dr. Csiky Jánosné, Forray Imrénét és Olasz Bálintné választották meg.⁶⁵ Bethlen István miniszterelnök 1922. március 26-án Hódmezővásárhelyre érkezett, amelyről a Magyar Asszonyok Lapja is tudósított. „Vasárnap d.e. 11 órakor minden magyar asszony, akit leküzdhetetlen akadály vissza nem tart, hallgassa meg gróf Bethlen Istvánnak és munkatársainak eszméit, terveit, gondolatait sorsunk és hazánk bajainak orvoslására, fajunk és nemzetünk megmentésére.”⁶⁶ A március végi gyűlésen a MANSz tagjai közül is sokan jelen voltak, akik nevében dr. Csiky Jánosné mondott beszédet ugyanazon az emelvényen, ahol előtte Bethlen István is. „Félve lépek a dobogóra, mert ez igazán nem az a hely, ahol asszonyok beszélni szoktak. S hogy mégis megteszem azt: egy egységes asszonytábor, a magyar asszonyok kívánságára teszem, hogy kifejezzem azt a sok bizalmat, azt a nagy reménykedést, melyet Bethlen István gróf honmentő munkájához fűzünk. Mi nem akarunk résztvenni a politikai harcokban, pártviszályokban. Mi csak olyan egyént támogatunk, kiben nemzeti és vallási eszméink megvalósítóját látjuk. [...] Mi magyar asszonyok érezzük a helyzet komolyságát, s megértjük e szomorú idők szellemét, s úgy érezzük, hogy kötelességünk kilépni eddigi békés nyugalomunkból, hogy kettős hivatást vegyünk vállainkra. [...] A mi női hivatásunk a háztartásban is a rend, béke, nyugalom és szorgalmas munka fenntartása. Nem lépünk ki tehát asszonyi mivoltunkból akkor, mikor a hazánkban, ebben a nagy közös háztartásban bele akarjuk vinni sok magyar asszony dolgos kezének munkáját, a könyörületet és emberszeretet, a rend helyreállítását. Mi így politizálunk!”⁶⁷ A MANSz vezetősége még a választás előtti pillanatokban is tovább buzdította az asszonyokat: „Minden szavazati joggal rendelkező asszony tartsa becsületbeli tartozásának, hogy leadja szavazatát. Mert ha ezt nem teszi meg, akkor nem érdemli meg azt a megbecsülést, melyben a férfiak részesítették akkor, mikor elismerték egyenjogúságunkat azzal, hogy minket is bevettek a szavazólistába, hogy nekünk is lehessen beleszólásunk hazánk sorsának irányításába. Hogy kire szavazzunk? Ez olyan kérdés, melyre minden magyar gondolkodás nélkül meg tudja adni a feleletet, ha őszintén, becsületesen és lelkiismeretesen akar válaszolni [...] lelkiismeretes férfi és asszony nem gondolkodik, hogy kire szavazzon, ha oly szerencsés, hogy Bethlen István grófra vagy Szádeczky Lajos dr.ra adhatja le

64 MAL 1922. május 21. 3-4.

65 VRÚ 1922. március 22. 2.

66 MAL 1922. március 26. 1.

67 MAL 1922. április 2. 2.

szavazatát.⁶⁸ Az 1922. május 28–29-én megtartott vásárhelyi nemzetgyűlési képviselőválasztások eredményeképpen végül ismét Bethlen István lett Hódmezővásárhely nemzetgyűlési képviselője.⁶⁹

Június 18-án a vásárhelyi asszonyok rendkívüli közgyűlést tartottak, amelyen kifejezték afölötti örömeiket, hogy Hódmezővásárhely I. választókerületében az Egységes Párt képviselője Bethlen István lett. A miniszterelnök, megválasztása után, levélben üdvözölte a vásárhelyi asszonyokat: „A hódmezővásárhelyi magyar asszonyok aláírásával hozzám intézett üdvözlő sorokért fogadják, kérem, leghálásabb köszönetemet. Az a meleg ragaszkodás, mellyel Önök irántam és az általam képviselt ügy iránt viseltetnek, kimondhatatlan jóleső érzéssel tölt el. A női tábor megértő csatlakozása eszmémhez serkentőleg fog hatni rám azon küzdelmekben, melyeket a nemzet egységének megteremtéséért és azon át sok megpróbáltatáson keresztülment szegény hazánk talpraállításáért már most folytatok és a jövőben is minden akaratom, minden erőm és képességem latba vetésével folytatni kívánok. Buzdításra a legelszántabb harcos is rászorul időnként. És az Önök üdvözlése ily buzdítás nekem.” A rendkívüli közgyűlés ugyanakkor fájdalomának adott hangot, hogy dr. Szádeczky Lajost⁷⁰ nem választották meg, és kifejezte abbéli aggodalmát is, hogy az új nemzetgyűlés egyetlen női képviselője⁷¹ szociáldemokrata, akivel éppen ezért nem vállaltak közösséget. „Csak nőket képvisel, de nem magyar nőket, mert a magyar nő nem a vörös zászlót ismeri jelvényének – ezeréves magyar szenvedéssel megszentelt jelvényeket ismer csak: a piros-fehér színt és a háromszínű lobogót.” A közgyűlés végén megállapodtak abban, hogy támogatják a helyi Stefánia Szövetséget.⁷²

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége egyik legkorábbi kezdeményezése volt a világháborúban elesett hősök sírjainak ápolása, de ugyanilyen lelkesedéssel támogatta azokat is, akik hazatértek a háborúból és később hazafiás cselekedeteikért vitézzé avatták őket. 1922 szeptemberében három vitézzé avatott hódmezővásárhelyi férfi kapott vitézi telket (Erdős Mihály, Kovács Bálint és Szénási Imre). Ebből az alkalmából a vásárhelyi kör szeptember 10-én hangversenyt rendezett a Fekete Sas nagytermében, amelynek teljes bevételét, 66 077 koronát a Vitézi Szék rendelkezésére bocsátották.⁷³

Október 8-án összejövetelt tartottak az Óvónőképzőben, ahol Barabás Istvánné megemlékezett az aradi vértanúkról, felolvasta a Vitézi Szék köszönőlevelét, és a központi Szövetség november 5-ére tervezett közgyűlésének meghívóját. Elhatározták, hogy november 12-én ismét ünnepélyt rendez-

68 MAL 1922. május 28. 3.

69 Zeman: Politikai küzdelmek és közéleti mozgalmak Hódmezővásárhelyen a Horthy-korszakban, 56.

70 Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) Történész, fő kutatási területe Erdély 16–18. századi története, a székelyek és a 16–17. századi magyar–lengyel kapcsolatok története volt. 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. Az I. világháborúban haditudósítói tevékenységben vett részt. A háború után megfosztották egyetemi tanári katedrájától, még Kolozsvárról is kiutasították. A román megszállás alól felszabadult Tiszántúlon, 1920 nyarán tartott ún. kiegészítő nemzetgyűlési választáson, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja egyik jelöltjeként Hódmezővásárhelyen szerzett mandátumot. 1920 és 1922 között Hódmezővásárhely II. választókerületének nemzetgyűlési képviselője volt. Az 1922 nyarán tartott nemzetgyűlési képviselőválasztáson ugyanitt a szociáldemokrata Szeder Ferencsel szemben alulmaradt. In: Vidor Gyula (szerk.): Nemzetgyűlési Almanach, 1920–1922. A Nemzetgyűlési tagjainak életrajzi adatai. Budapest, 1921. 136–139.; Kovács: Hódmezővásárhelyi Törvényhatósági Jogú Város Történeti Almanachja, 70–73.

71 Magyarország első női nemzetgyűlési képviselőjének, Slachta Margitnak pályája 1922-ben ért véget, az új nemzetgyűlés, immáron második magyar női képviselője a szociáldemokrata Kéthly Anna lett.

72 MAL 1922. június 25. 1.

73 MAL 1922. október 22. 4–5.

nek, a nyomdai költségek megnövekedése miatt pedig csökkenteni fogják a Magyar Asszonyok Lapja megjelenéseit.⁷⁴

A központi Szövetség november eleji közgyűlésére a vásárhelyeik közül dr. Csiky Jánosné, Szelless Jánosné, Körtvélyessy Károlyné, Csíkváry Piroska, Demeter Istvánné, özv. Incze Béniné, Dávid Manóné, Pelle Józsefné, Nagy Lászlóné, Holly Istvánné, Gáspár Gézáné, özv. Szinok Balázné, Fáry Margit, Kokovay Andorné, Skultéthy Juliska, Barabás Istvánné és Barabás István utazott el.⁷⁵ A Tiszántúl és Hódmezővásárhely vidékéről dr. Csiky Jánosné szólalt fel. Hosszú beszédében kifejtette, hogy mennyi nehézséggel járt egy olyan városban felébreszteni a magyar jövőbe vetett hitet, ahol a világháború elvesztését követően hosszabb ideig voltak hatalmon a magyarság ellenségei, a kommunisták és a román megszállók.⁷⁶ Beszédének középpontjában az a „láthatatlan munka” állt, amelyet a MANSz a két világháború között töretlen hittel végzett. 1922 novemberében a Szövetség még alig négyéves múltra tekinthetett vissza, mégis talán később sem fogalmazták meg nála jobban a szervezet fő célját, hitvallását és annak a munkának a jelentőségét, amelyet sokszor valóban a háttérben végeztek az asszonyok. „Én a nagy magyar Alföldről jövök és sok hódmezővásárhelyi magyar asszony üdvözlétét és együttérzését hozom. Eddigi munkánk csak alapvető, kezdeményező munka. Mi nehéz feladat előtt állottunk, mikor a MANSz eszméinek magját akartuk elvetni azon a talajon, melyen végig szántott a kommunizmus és a román megszállás. Előbb a beteg talajt, a zárkózott lelkeket kellett előkészítenünk, hogy újra fogékonyá váljanak. A mi küzdelmünket nem értik meg azok, kik romlatlan, hazafias, lelkes területen virágzó eredményeket értek el. Eljöttünk hazulról nagy számmal, hogy beszéljünk itt a forrásnál a lelkesedés erejét a további küzdelemhez. De mielőtt tovább mennénk, úgy kell tennünk, mint a férfiaknak, akik harc előtt seregszemlét tartanak. Ki kell választanunk, hogy kit viszünk magunkkal, mert igen súlyos a mi feladatunk, kemény küzdelmeket kell vívnunk, ha célt akarunk érni. Sok hit, mélységes hazaszeretetet kell hozzá, hogy győzhessünk. Látjuk, hogy legnagyobb embereink mily titáni harcot vívnak a belső és külső ellenséggel. Ezzel a titkos, belső ellenséggel kell nekünk asszonyoknak megküzdenünk, mely belopózik a legzártabb körökbe, rést üt, beköltözik az emberi lelkekbe és tönkretesz minden igaz törekvést. Ezért indulhatunk csak megbízható és fanatikus társakkal útnak. Ne jöjjenek velünk, akik kishitűek, ne a kicsinyeskedők. Nem visszük magunkkal a gőgöseket, ne jöjjenek, akik hiúságnak, divatnak, pénznek bálványát hordják szívükben. Akik nem értik a mi nagy, láthatatlan munkánkat, – hiszen látható eredményeink is vannak, háziipar, nyomorakció, – mely azonban mind csak eszköz a nagy célhoz a lelkek kibékítésére és eszméink befogadására. A mi munkánk azonos a misszionáriuséval, ki elmegy az ő hitével, az Isten igéjével a vadak közé, hogy azokat emberré tegye. A mi feladatunk nehezebb, mi elmegyünk az internacionálisak, a destruktívek közé, hogy azokat magyarokká tegyük. A haldokló szabadság írója, a leghíresebb római történetíró a hanyatló erkölcsök korában írja, hogy csak azon korszakokban keletkeznek új erények, amelyekben megbecsülik az erényeket. S ha, amit Isten ne adjon, nem lesz elég erőnk, hogy a hitelenekbe hitet s a közönyösökbe hazaszeretetet csepegtessünk, akkor se csüggedünk. Mienk, – a mi

74 MAL 1922. október 22. 5.

75 MAL 1922. november 19. 2.

76 1919 júniusában, a román megszállás idején 56 embert végeztek ki Hódmezővásárhelyen.

asszonyi kezünkbe van letéve Magyarország jövője, a gyermekek s az ifjúság. Az ő romlatlan lelkükbe rajzoljuk be a keresztény, integer magyar haza képét. Ez a mi nagy láthatatlan munkánk, –mellyel szemben megtörik minden belső és külső ellenség ereje, – meg, – még a bálvány, a pénz hatalma is. Ne jöjjenek velünk, csak azok, kik megértik a mi eszméinket, – akiknek ily erős a hitük és így szeretik a hazájukat!”⁷⁷

A Hódmezővásárhelyen szerkesztett Magyar Asszonyok Lapja 1922. december 17-én jelent meg utoljára. Ezzel megszűnt a vásárhelyi MANSz csoport legfontosabb szócsöve, amely két éven át részletesen tájékoztatott minden, az asszonyokat érintő eseményről. Arra vonatkozóan, hogy az ország területéről miért éppen csak Hódmezővásárhelyen létezett ilyen értesítő, nincsenek forrásaink, ennek megválaszolásakor csak saját gondolatainkra, sejtéseinkre támaszkodhatunk. Valószínű, hogy egy ilyen hetilapnak a szerkesztését nem sokan vállalták fel. A Szövetség eddigi történetét ismerve nehezen elképzelhető, hogy más vidéki csoportok nem tartották volna fontosnak tevékenységük dokumentálását, ugyanakkor a központi lap, a Magyar Asszony biztosított erre lehetőséget, így talán ezért nem született a vásárhelyihez hasonló újság. Sokkal bizonyosabb azonban ennél az, hogy ebben a korai időszakban még kevesen mertek kezdeményezni, és ilyen nagyszabású vállalkozásba kezdeni. Barabás Istvánné életútját és gondolkodásmódját ismerve érthetővé válik, hogy miért éppen a vásárhelyi kör vágott bele ebbe az időigényes, pontosságot és odaadást igénylő munkába.

Az 1923-as esztendő változásokat hozott a vásárhelyi asszonyok életében. 1923. március 17-én a MANSz vásárhelyi köre és a Csongrád vármegyei Vitézi Szék hódmezővásárhelyi vitézi járása Petőfi Sándor emlékére közös estélyt tartott a Fekete Sas nagytermében.⁷⁸ Rendes évi közgyűlésüket ezúttal szeptember 23-án tartották meg. Az összegyűlt tagokat Soós István polgármester köszöntötte, majd Barabás Istvánné elnöknő ismertette a kör eddigi működését. Bejelentette, hogy szövőtelepet létesítettek, majd lemondott tisztéről. Mivel tovább nem volt hajlandó vállalni az elnökséget, helyette a polgármester feleségét, dr. Soós Istvánné Ábrai Arankát választották meg elnöknek. Szeless Jánosné ügyvezető elnökké, dr. Csolsch Gyulánét helyettesévé, dr. Csiky Jánosné pedig külterületi elnökké választották.⁷⁹

November elején pénzhiány miatt rendkívüli közgyűlést tartottak, a tél közeledtével ugyanis nem tudták fűteni a szövőtelepet. A helyzetet Pál Jánosné gazdaasszony segítette azzal, hogy tagságát 100 ezer koronával váltotta meg. Példáját többen követték.⁸⁰ A november azonban nemcsak gondokkal telt a Szövetség számára. 11-én, Tormay Cécile Vásárhelyre látogatásának második évfordulóján ünnepséget rendeztek a városháza dísztermében, amelyen először Márton Árpád református elnökkel kész mondott beszédet. Kifejtette, hogy „a női lélek új életre kelő nemessége által meg tud újhodni maga egy egész nemzet is.” Ezután dr. Soós Istvánné elnöknő átadta Tormay Cécile Bujdosó könyvét két középiskolai tanulónak. Dr. Csiky Jánosné beszéde után Kiss Károly, a központi Szövetség titkára tolmácsolta Tormay Cécile üdvözlését. Ezekben a napokban történt az is, hogy a helyi MANSz küldött-

77 MA 1922. II. évf. 11. sz. 8–10., 20–21.

78 VRÚ 1923. március 13. 2.; VRÚ 1923. március 14. 2.

79 MAL 1923. szeptember 25. 1–2.

80 VRÚ 1923. november 6. 3.

sége felkereste a leköszönő Barabás Istvánné elnököt és megköszönte neki addigi tevékenységét. Mindezt a sajtó tudósítása szerint jegyzőkönyvben is megörökítették, ez azonban sajnos nem áll rendelkezésünkre.⁸¹

1923. december elején, Horthy Miklós kormányzó névnapján a vásárhelyi fiók csatlakozott ahhoz az akcióhoz, amely a pesti szegénysorsú egyetemisták megvendéglését tűzte ki célul. A vásárhelyi és a vásárhelykutas asszonyok adományait – kenyér, kalács, pogácsa, perec, gyümölcsök és húskészítmények formájában – az Óvónőképzőben adhatták le.⁸²

1923-ban az MANSz Ifjúsági csoportja több cserediák-akciót bonyolított le.⁸³ A közigazgatásilag Hódmezővásárhelyhez tartozó Vásárhelykutasra 1923-ban ennek az akciónak köszönhetően érkezett meg Hugo Hartung német diák, akit dr. Csiky János és felesége látott vendégül. Hugo Hartung később ebből az élményéből regényt írt, sőt újra visszalátogatott az akkor már Székkutas nevű faluba.⁸⁴ A vásárhelyi kör külföldiekkel való kapcsolatáról a központi Szövetség Külügyi Bizottságának 1923-as jelentése is megemlékezett, miszerint „különösen kecskeméti, szegedi, hódmezővásárhelyi és pápai szervezetünk dolgozik sokat külföldi vendégeink és idegen összeköttetéseink kiépítésén.” Az 1923. december 8-án tartott országos közgyűlésen Hódmezővásárhely nevében ismét dr. Csiky Jánosné szólalt fel: „Hódmezővásárhelyről jövők és sok-sok magyar asszony üdvözlétét hozom. Abból a városból, mely hideg és tartózkodó minden új eszmével szemben, de ha azt egyszer a szívébe fogadta, akkor aztán azt onnan sem idők, sem emberek ki nem űzik. Vásárhely konzervatív város, azért fogadta el nehezen a gondolatot, hogy legyen oly női szervezet, mely nemcsak kizárólag jótékony-sággal foglalkozik. [...] Eddig a gazdátársadalom, mely városunkban túlsúlyban van, távol tartotta magát tőlünk. Most azonban örvendetes közeledés történt. A Gazdaasszonyok Egyesülete belépett a Szövetségbe. [...] A keresztény sajtó, mely eddig szintén hidegen viselkedett velünk szemben, most meleg támogatásban részesít. Szövötelepünk iránt is kezd felébredni az érdeklődés. 5 géppel dolgozunk. [...] Eddig mindig azt kérdezték tőlünk, mi az a MANSz és mit akar tulajdonképpen!? Ma már ismernek és értékelnek.”⁸⁵ A Csikyné által ekkor elmondottak is alátámasztják azt a feltételezést,

81 VRÚ 1923. november 13. 3.

82 VRÚ 1923. november 30. 4.

83 MA 1924. IV. évf. 1–2. sz. 7.

84 Hugo Hartung „Ich denke oft an Piroshka” (Gyakran gondolok Piroskára) című könyve 1954-ben jelent meg először. A könyv, amelyet dr. Sipka Sándorné Serfőző Rózsa fordított le magyarra, és a könyvből készült film is híres lett. A Piroška-mítosz azóta is töretlen népszerűségnek örvend a faluban, ahol Hugo Hartung emlékére 2009 októberében szobrot avattak. Ebben a regényben az író a Barabás-családdal kapcsolatos emlékeit is megörökítette. A regény főhősének a kövér debreceni úr mellett éppen Barabás Istvánné volt az útítársa. A debreceni úr Hódmezővásárhelyről meglehetősen negatív formában nyilatkozott, ugyanis szerinte „Hódmezővásárhely az egy trágyadomb.” Viszont „Hódmezővásárhelykutasipusztá mellett Hódmezővásárhely egy Debrecen!” Szerencsére a főhős más véleményével is megismerkedhetett az út alatt. A kérdésre, hogy „Valóban olyan szörnyű az a hely, ahová én megyek?” – éppen az unitárius lelkész felesége válaszolt: „Szörnyű? Olyan kedves hely! A legszebb község egész Magyarországon!” A városról pedig ezt mondta tanácstalan útítársának: „Ach, Hódmezővásárhelyre gondol? Nos, az még szebb, mint Hódmezővásárhelykutasipusztá, az már igazán szép. Ott élünk mi is, Hódmezővásárhelyen, a kedves férjemmel.” Csiky doktor családjáról, ahová a fiú igyekezett, a fővárosi születésű vásárhelyi asszony pedig így nyilatkozott: „Ők legjobb barátaink!” A csikos harisnyás hölgy végül a paplakba is elvitte a német fiút, de férjének nem tudta bemutatni, mert az éppen esketésre készült. Hogy Barabásnénak mit jelentett Vásárhely, szeretett-e itt élni, erre vonatkozóan semmilyen forrásunk nincs. Ám ha Hugo Hartungnak hihetünk, szerette ezt a várost, olyannyira, hogy a legszebbnek is tartotta Magyarországon. Azt mindenesetre nehéz elképzelni róla, hogy a paplak kertjében „egy hintán himbálgzott ide-oda, le-fel.” Lásd: Piroška. Sváj, 1987. 38–46.

85 MA 1924. IV. évf. 1–2. sz. 9., 13–14.

hogya a vásárhelyi asszonyokat egyáltalán nem volt könnyű egy olyan szervezetbe tömöríteni, amely az ország életében bekövetkezett tragédiák után a kormányzópárt egyik hivatalos támogatójaként is hallatta a hangját a közéletben. A hagyományosan mezőgazdasággal foglalkozó városlakók, tehetősebbek és kevésbé tehetősebbek egyaránt, először talán nem is értették, hogy miért kell egy nőegyesületnek a jól megszokott jótékonyági tevékenységén túl a kormánnyal együttműködve politikai célokért is küzdeni. Ez az értetlenség és távolságtartás okozhatta azt is, hogy Barabásnének oly sokat kellett küzdenie a Magyar Asszonyok Lapjának életben tartásáért. Amint Csikyné ismertette, 1923 végén örvendetes fordulat történt, hiszen innentől kezdve már a város gazdatársadalma, a gazdák és feleségeik támogatására is számíthattak.

1921 tavaszától 1923 szeptemberéig az egyesület arculatát főként Barabás Istvánné szellemisége és fáradhatatlan munkája határozta meg. Az ő vezetésével a vásárhelyi asszonyok ezekben az években fektették le azokat az alapokat, amelyek révén később olyan sikeresen tudtak működni a két világháború közötti Hódmezővásárhelyen. Az első elnök tevékenysége nem lenne olyan kiemelkedő és fontos, ha szerkesztésében nem születik meg a Magyar Asszonyok Lapja. Ez a kezdetben heti, majd később havi rendszerességgel megjelenő lap arról tanúskodik, hogy a vásárhelyi fiók élén álló Barabásné dokumentálni akarta az asszonyok tevékenységének minden mozzanatát. Amíg ereje volt, és az anyagi helyzet is megengedte, arra törekedett, hogy a fiók életének irányítása mellett egy olyan sajtóorgánumot hozzon létre, amelyben rögzíthető a helyi fiók mindennapi élete. Egyéb levéltári iratok, jegyzőkönyvek hiányában a történész számára ez a lap elsődleges forrásul szolgál. Barabásné 1923-as lemondásának oka nem ismeretes előttünk, azonban elképzelhetjük, hogy egy közel ötvenéves asszony számára milyen terhet jelenthetett egy hetente megjelenő lap szerkesztése, egy kibontakozóban lévő egyesület kezdeti lépéseinek irányítása úgy, hogy közben az Óvónőképző Intézet tanítónője és unitárius lelkész férjének támasza, nem utolsósorban pedig gyermekeinek édesanyja volt.

A vásárhelyi kör első lépéseit azonban nem egyedül Barabásné alakította. Dr. Csiky Jánosné szerepe legalább olyan fontos volt. A végig társelnökként működő vásárhelykutasi asszony ugyanazzal a hazafias lelkülettel, de egy kicsit mégis merészebb hangon képviselte a Szövetség ügyét. Erre utal az is, hogy 1921 és 1923 között több olyan beszédet is mondott, amelyek országos jelentőségű eseményekkel függtek össze. Az ő személye alkalmas volt arra, hogy a nemzetgyűlési képviselőválasztások közeledtével kortesbeszédet intézzon a vásárhelyi asszonyokhoz és buzdítsa őket a szavazásban való részvételre, sőt azt is megmondta, hogy kire kell szavazni. 1922 januárjában a vásárhelyiek képviseletében ő utazott el Sopronba, ahol az országos elnök társaságában a hűség városát ünnepelelék. A Szövetség országos közgyűlésein, 1922 és 1923 őszén is ő volt a tiszántúli magyar asszonyok szónoka, és beszédeiben, ahogyan fentebb azt már kifejtettem, magvas gondolatokat osztott meg asszonytársaival. Mindezek mellett tevékenyen részt vett az asszonyok toborzásában, a mindennapi ügyek intézésében, szívesen játszott színdarabban, vagy szavalt verseket, és a MANSz első alföldi cserediák-akciója is az ő közreműködésének köszönhetően valósult meg. Barabás Istvánné, tanítónő lévén, sokkal alkalmasabb volt az aprólékos, precizitást igénylő feladatok elvégzésére, ezért is szerkesztette ő a Magyar Asszonyok Lapját. Unitárius lelkész férjével együtt teremtették meg a

családi boldogság feltételeit, mindketten választott hivatásukat végezték, és emellett tevékenyen részt vettek a közéletben is. Barabásné számára kevésbé jelentett újdonságot a közösségért való munkálkodás, hiszen férje egyházszerző tevékenysége kapcsán és az iskolákban, ahol tanított, már találkozott ilyen jellegű feladatokkal. Így nem meglepő, hogy magabiztosan vette kézbe a Magyar Asszonyok Lapjának szerkesztését. Dr. Csiky Jánosnének ezzel szemben nem volt olyan végzettsége, amellyel a mindennapi munka világában el tudott volna helyezkedni. Ő tipikusan azt a vásárhelyi-vásárhelykutasi polgári származású asszonyt testesítette meg, aki férje oldalán, vele szövetségben, és talán olykor az ő irányításával élte a saját életét és segítette azt a kisebb közösséget, amely férjét orvosként a legnagyobb megbecsülésben tartotta. A Csiky-család számára az egzisztenciát az orvos férj tudása, hivatása és munkája teremtette meg. A neves felmenővel rendelkező, negyvenes évei elején járó asszony számára a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségében való szerepvállalás hozta el a kibontakozást, az önmegvalósítás lehetőségét és örömét. Férje végigharcolta a világháborút, sőt hadifogságban is volt, így ő is azon asszonyok közé tartozott, akiknek a világháború évei a nélkülözésről és a lemondásról szóltak. Természetes volt számára, hogy csatlakozik ahhoz a táborhoz, amely segíteni akar a szenvedés sújtotta országon és társadalmán, főképpen pedig az asszonyokon és a magyar jövő zálogának tekintett gyermekeken. Az a bátor és merész hang, amellyel a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége céljainak képviselőjeként többször is felszólt ebben a néhány esztendőben, később sem tűnt el, sőt 1928-tól valószínűleg ennek köszönhetően került be a Szövetség országos vezetésébe is.

Sarikaya Ali*

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI (1918–1945) TÖRÖK–MAGYAR KAPCSOLATOK FORRÁSAI ÉS A KUTATÁS MEGKÖZELÍTÉSI LEHETŐSÉGEI

A magyar és a török nép közös múltja több évezredre tekint vissza. Ebbe beletartozik a két nemzet őstörténete, a kalandozások kora, Magyarország oszmán hódoltsága, de az az időszak is, amikor a magyar forradalmak vezetői (Thököly, Rákóczi és Kossuth) a törököknél leltek menedéket. A XIX. század végén, részben az 1849-es magyar menekülthullámnak is köszönhetően megélénkült a török–magyar reláció, Magyarországon az oszmánokkal szembeni nosztalgia volt megfigyelhető. A javuló barátság szövetséghez, majd az I. világháborúban fegyverbarátsághoz vezetett.

A két nép nem csupán azt volt kénytelen közösen megélni az első világhégés során, hogy a vesztes oldalra kerültek, hanem búcsút kellett inteniük a birodalmi múltnak és elvesztették területeik jó részét is. A közös trauma még jobban megerősítette a két nemzet barát ságát és testvériségét, ám ez a „kegyelmi állapot” nem tartott túl sokáig, mert Magyarország és Törökország egymástól eltérő külpolitikai orientációt kezdett. Az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején ugyan sikerült közelíteni az álláspontokat, de a II. világháború közeledtével hosszú időre újfent eltávolodtak egymástól a felek. Törökország sikeresen kimaradt a harcokból, ám mindeközben az egyre harciasabb Szovjetunió célkeresztjébe került, Magyarország pedig a rendkívüli pusztítást követően a Szovjetunió táborában találta magát, így a két ország a vizsgált időszak végére két, egymással is ellenséges szövetségi rendszer részévé vált.

Jelen tanulmány célja feltárni azt a dinamikát, ami a magyar–török kapcsolatrendszer jellemzi. Leginkább arra keressük a választ, hogy egy több évezredes, időnként testvérháborúkat is hozó, de összességében szívélyes viszony miként alakult úgy, hogy 25 év alatt a valamikori katonai szövetségesek a II. világháború után különböző katonai, politikai és gazdasági rendszerek tagjai lettek, és egymástól elhidegültek. Célunk végig tekinteni a kor diplomáciai, politikai, gazdasági és kulturális együttműködését, elemezni azokat kvantitatív és kvalitatív eszközökkel, illetve a történelem segéd-tudományai eszköztárának igénybevételével felfedni az összefüggéseket és a felek rejtett motivációit.

* Sarikaya Ali, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola.

A téma történelmi előzményei

Már a nagy népvándorlások korát megelőzően élénk interakció jellemezte az uralo–altáji térség népeit, így joggal feltételezhetjük, hogy rendszeresek lehettek a kapcsolatok a magyarok és a törökök ősei között. Erre a történészek, a nyelvészek, az antropológusok és az utóbbi időkben a genetikusok is számos bizonyítékot találtak. Ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy az őstörténeti magyar–török kapcsolatrendszer egy sokkal összetettebb keret vette körül, amibe beletartozott az, hogy míg a magyarok kapcsolódási pontokat találtak az uráli, addig a törökök a közép-ázsiai és egyes szibériai népek felé. A részben közös eredet, de mindenképpen az annak még ma is élő legendavilága – mely a török nép körében vitathatatlanak tekinti, hogy a magyar egy vérségileg és nyelvileg is rokon nép – az egyik markáns alapja volt a későbbi korok együttműködésének. Igaz ez a középkorra, miként a mai korra is. Írásunk többek között azt vizsgálja, hogy ez a mitikus összetartozás-élmény mennyire határozta meg a két nemzet viszonyrendszerét a két világháború között.

Ha az őstörténet sokszor vitatott kérdéseitől el is tekintünk, számos egyéb történelmi példát találunk arra, hogy hányszor és milyen erősen összefonódott a magyarok és a törökök sorsa. A Magyarország függetlenségért harcoló, és egy ideig török földön is vendégül látott vezetőket a kor padisahjai, azaz szultánjai az uralkodóknak és államfőknek kijáró protokoll szerint fogadták. A hódoltság idején pedig „hídként” funkcionáltak azok a magyar fiatalok, akik a Porta, azaz az oszmán uralkodók szolgálatába álltak. Közéjük tartozott Mahmúd és Murad, akik terdzsumánok, azaz tolmácsok voltak. Az 1510 és 1575 között élt Mahmúd az isztambuli udvarban írta meg a magyarok őstörténetéről szóló Tarih-i Üngürüszt.

A török történetírás meg van arról győződve, hogy a középkori magyar állam nem volt az oszmánok ellensége, Magyarország megtámadását és területe nagy részének annektálását testvérháborúként jellemzik. Magát az oszmán hódoltságot pedig úgy értelmezik, hogy idővel a magyarság ráeszmélt arra, hogy a törökség a természetes szövetségese, míg a Habsburgok pedig az ellenség. Ennek jeleként értelmezik, hogy a 150 év vége felé egyre többen álltak a szultán szolgálatába, sőt az oldalára is. Így értelmezik azt is, hogy Thököly Imre katonái élén jelen volt Bécs 1683-as ostroma során. A 17. század végi Habsburg-ellenes harcok vezetői, például Thököly Imre vagy Rákóczi Ferenc az üldöztetések elől az Oszmán Birodalomba menekültek. A hódoltság végnapjai idején nem csupán a török területekre érkező menekültek, de másik is elősegítették a két nép közeledését. Ide sorolhatjuk Ibrahim Mütefferikát, az iszlám hitre tért magyar teológushallgatót, aki jeles költőként és a török könyvnyomtatás megteremtőjeként vált ismertté.

Az egyre fokozódó Habsburg-ellenes mozgalmak az idő múlásával gyakorlatilag egyetlen természetes szövetségesként tekinthettek a törökökre. Az Oszmán Birodalom Ausztria és Oroszország nyomásának is ellenállt, és nem adta ki az 1848–49-es forradalom és szabadságharc menekültjeit sem, sőt biztosította őket arról, hogy magukat és családjukat biztonságban tudják. A birodalomból szabadon távozhattak, amennyien pedig maradtak, rangjuknak és szakmájuknak megfelelő állásba helyezte őket. Kossuth Lajossal Törökországba jött Perczel Mór, Batthyány Kázmér, Egressy Gábor, Guyon Richárd. Sokan áttértek az iszlám hitre, így Kmety György Ismail Paşa, Bem tábornok Murát

Paşa, Stein Miksa Ferhát Paşa, Guyon Richárd Hursid Paşa néven szolgált a birodalomban. Bem a Duna jobb partján levő erők parancsnoka lett, Kmetty és Stein lengyel bajtársaikkal (Kosielski, mint Sefer Paşa, illetve Czaikowsky, mint Sadik Paşa) kozák és lengyel ezredeikkel feladatot kaptak a kaukázusi fronton.

Sokan vallásuk megváltoztatása nélkül láttak el jelentős feladatot a közigazgatás, vagy az oktatás területén. A Midhat Paşa által alapított ipariskolákban lengyel és magyar technikusok tanítottak, jelentős szerepet vállalva a birodalom modernizációjában. Széchenyi Ödön az isztambuli tűzoltóság megteremtésében szerzett kimagasló érdemeket.

Az oszmán szultánokat azzal a gesztussal, hogy befogadták különböző népek (lengyel, magyar olasz) menekültjeit, korántsem csupán a korabeli szabadságharcosok iránti szimpátiája, vagy valami pátoszos történelmi megbékélés tudata vezérelte, hanem egyrészt a világpolitikai hatalmi harcok és játszmák, másrészt a 19. századi megújulási kényszer sürgető volta motiválta. Az uralkodó a birodalomba befogadott, és igen sokrétű műveltséggel és szakismerettel rendelkező menekülteket felhasználta saját tisztviselői karának oktatására, átszervezésére.

A 19. századi magyar–török kapcsolatok alakulásában nagy szerepet játszott Vámbéry Ármin is. A keleti nyelveket és kultúrákat is jól ismerő, egy ideig az iszlám előírásai szerint is élő orientalista bejáratos volt a szultáni Portához, ahol az európai politikai érdekek érvényesítésén dolgozott, nagy hatással volt a kor török uralkodóira. Ugyanakkor Vámbéry nem csupán sajátos diplomáciai tevékenysége miatt méltó az említésre, hanem azért is, mert abban a korban, amikor Magyarországon egyre elfogadottabbá vált a finnugor elmélet és a finnugrisztika, lelkesen igyekezett bizonygatni a magyar–török nyelvi rokonságot. 1882-ben megjelent monográfiájában, *A magyar eredete* című műben teljes mellszélességgel állt ki a két nyelv rokonsága mellett, ám az is igaz, hogy mintegy másfél évtizeddel később, az ún. "ugor–török háború" elcsendesedésével visszavonta egyes téziseit, és az 1895-ben publikált *A magyarság keletkezése és gyarapodása* című kötetben már egyfajta keveréknépként írja le a magyart, ezzel jelentéktelenítve a magyar–török közös eredet hatásának jelentőségét a magyar–török kapcsolatokra. Vámbéry élete és munkássága is jó példa arra, hogy a politikai-diplomáciai kapcsolatok és a tudományos kutatások sok esetben összekapcsolódnak, egymást kölcsönösen segítik. Persze Vámbéry eredményei nem születhettek volna meg megfelelő tudományos előzmények, a magyar "oszmanológia" korai kialakulása nélkül.

A magyar–török kapcsolatok tudományos kutatásának kezdetei

A magyar–török kapcsolatok vizsgálata tudományos témaként először a 18. században Magyarországon merült fel. Az oszmán állam területén ekkor még nem folytak ilyen jellegű kutatások, sőt ezekhez még a megfelelő körülmények is hiányoztak. A fejlődő iskolahálózatnak és a kiépülő tudományos struktúráknak köszönhetően a 18–19. században megszülető magyar társadalomtudományi kutatások is élénk érdeklődéssel fordultak a közös múlt és az oszmán állam felé. 1777-ben Bél Máttyás tanítványa, a felvidéki származású evangélikus lelkész, Tomka Szászky János volt az, aki tudományos

igényeséggel fordult a téma felé.¹ Latin nyelven írt, *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam, in duos tomos divisa, quorum prior continet, cum praecognitis, Europam, porterior Asiam, Africam, et Americam. Plurimis in locis emendata, novisque aucta supplementis, opera ac studio Ioannis Severini* címet viselő földrajzi–történelmi monográfiájában kiemelt helyet kapott az oszmán állam taglalása és ezen belül a történelmi és a korabeli török–magyar kapcsolatok bemutatása.

A rimaszombati származású bölcész- és orvosdoktor, Decsy Sámuel volt az első olyan magyar tudós, aki felvetette, hogy "oszmanológia" néven új tudományos kutatási irányt érdemes bevezetni, és azt is hozzátette, hogy ennek külpolitikai és diplomáciai haszna is lenne Magyarország számára.² Decsy a témához kapcsolódó művét már –Tomka Szászkyval ellentétben – magyar nyelven írta. A három kötetben térképekkel tarkított munka, melynek címe *Osmanografia, az az: A török birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári s hadi állapottyának, és a magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása* volt, 1788–1789-ben jelent meg Bécsben. Decsy érdeme az is, hogy a korszellem és a Habsburok szellemi nyomása ellenére igyekezett objektív maradni és a magyar–török harcokat is úgy mutatta be, mint az egyébként pozitív magyar–török kapcsolatok egyik sajnálatos epizódját.

A sorban a harmadik jelentős kutató a kárpátaljai Viskről származó Lassu (más forrásokban Lassú) István statisztikus–genealógus, aki 1829-ben (más források szerint 1828-ban) *A török birodalom statisztikai, geographiai és historiai leírása* címen publikálta kutatási eredményeit.³ Lassu alapvetően matematikai megközelítést használt és a számok nyelvén akarta az oszmán államot jellemezni, de természetesen ő is kitért a magyar–török kapcsolatok történelmi alakulására is.

A költőként is jeleskedő, majd amerikai emigrációba kényszerülő és életét New Orleans-ban befejező Vállas Antal volt a negyedik jelentős magyar tudós, aki foglalkozott a magyar–török kapcsolatokkal.⁴ Vállas tulajdonképpen nem tett mást, minthogy átdolgozta és a magyar viszonyokra adaptálta egy olasz szerző művét, ami *Galetti J. G. A. Egyetemi világismerete. Cannabich által megbővítve és Magyarországhoz alkalmazva* címen 1844-ben és 1856-ban is napvilágot látott Pesten. Az Oszmán Birodalomról szóló részben külön méltatta a magyar–török kapcsolatok javulását.

Korábban említettük, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után is számos magyar – zömmel katona, katonaorvos és politikus – lett menedékre Törökországban. Ezek közül többen is adtak ki emlékiratokat, melyek a 19. század közepének török politikai viszonyaira reflektáltak, illetve a magyar–török kapcsolatok javításának esélyeit latolgatták.

Az 1849. május 2-án megalakult harmadik magyar kormány vezetője, a Borsod megyei Vattáról származó Szemere Bertalan *Utazás Keleten* című könyvében számol be saját tapasztalatairól.⁵ Személyes hangvétellő műve szinte minden pontján arra koncentrált, hogy bemutassa, mi köti össze a két népet. Ezek közé az élmények közé sorolhatjuk azt, mikor útban Isztambul felé felkeresi a várnai

1 Hajdú Zoltán: A Török Birodalom megítélésének változásai a magyar földrajzi–államismereti irodalomban a XIX. századtól a felbomlásáig. *Közép-Európai Közlemények*, 7. évf. (2014) 1. sz. 9.

2 Uo.

3 Uo.

4 Uo. 10.

5 Szemere Bertalan: *Utazás Keleten*. Budapest, 1999.

csatateret és Hunyadi emlékééről elmélkedik, de azt is, mikor egy Ali emír nevű, magyarul kiválóan beszélő török dervissel találkozik, aki elmondja Szemerének, hogy már nyolcszor járt Magyarországon azzal a céllal, hogy felkeresse Gül baba türbójét. Az utolsó, XIX. fejezetben Szemere Isztambulból elutazván újra találkozik a szentéletű férfival, akinek a szájába adja a magyar–török kapcsolatok summázatát.

A szintén borsodi, Sajólászlófalváról származó Egressy Gábor is a szabadságharc utáni emigráció egyik fontos tagja volt, aki 1851-ben végül amnesztiát kapott és hazatérhetett.⁶ A kint töltött két évről szóló naplója a 19. századi magyar–török kapcsolatok egyik legfontosabb kordokumentuma. Egressy az 1849-es és 1850-es év legnagyobb részét az akkor még oszmán uralom (az ő szavaival élve Török Álladalom) alatt álló Bulgáriában, Vidinben, Sumenben és Ruszében töltötte. Míg a soknemzetiségű és a sokvallású birodalommal ismerkedett, nem felejtette el megjegyezni, milyen jól fogadták és milyen jól látták el a magyar emigránsokat. Egy belgrádi kitérő után 1850 júniusában jutott el Konstantinápolyba. Egressytől tudjuk azt is, hogy a magyar–török kapcsolatok alakulása szempontjából komoly megosztottság volt a magyar emigráns közösségen belül. Egyrészt voltak olyanok, akik áttértek az iszlám vallásra és a török kormány szolgálatába álltak, másrészt pedig azok, akik Kossuth Lajos álláspontját osztották. Egressy utalt Kossuth egyik levelére is: "Kossuth Kuttájából a sumlaiaknak levelet irt, mellyben inti őket, hogy török szolgálatba ne lépjenek; azon kormányéba ugymond, melly minden ígéreteit megszegte, melly velük folyvást olly gyalázatosan bánik. A törökhitre téroroket hazájokra nézve végkép elveszetteknek mondja." Ugyanakkor a törökbarát vonal is erős volt az akkori politikai és katonai elit körében, mely a kiegyezés után nagy hatást gyakorolt a magyar közvéleményre és a tudományos közgondolkodásra.

Bár a szabadságharc után egy időre bebörtönzött, a Bihar megyei Csokalyról származó Fényes Elek nevét elsősorban Magyarország földrajzi viszonyait bemutató monográfiáiról és statisztikai gyűjtéseiről ismerjük, az emigránsok hatására az ő érdeklődése is az oszmán állam és a török–magyar kapcsolatok vizsgálata felé fordult.⁷ 1854-ben Pesten Heckenast Gusztáv nyomtatta ki Fényes Elek *A török birodalom leírása, történeti, statistikai és geographiai tekintetben* című kötetét. Ez a könyv a birodalom történetének és népességének nagyon részletes leírását adta, melyben Fényes Elek három oldalt (248–251) szentelt a birodalomban élő magyaroknak és a magyar–török kapcsolatoknak.

A 18. század végén és a 19. század során megjelent, fent részletezett munkák nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a 19. század második felében megfigyelhető magyar–török közeledés és az I. világháború idején létrejött szövetséges viszony tudományos szempontból is jól meg legyen alapozva. A Tomka Szászkytól Fényesig tartó szellemi vonulat nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar emberekben tagoltabb kép alakuljon ki a törökökről és az oszmán államról. Így válhatott lehetségessé az, hogy a közeledésből az I. világháború idejére fegyverbarátság váljon.

⁶ Egressy Gábor: *Törökországi napló 1849–1950*. Budapest, 1997.

⁷ Hajdú: *A Török Birodalom megítélésének változásai a magyar földrajzi-államismereti irodalomban a XIX. századtól a felbomlásáig*, 10.

A két világháború közötti magyar–török kapcsolatok forrásai

Miként a fentiekből jól látszik, az általunk vizsgált időszakot megelőző éra a magyar–török kapcsolatok folyamatos javulásával jellemezhető. Ezt segítette és ebből is táplálkozott a tudományos kutatás is. Az egyértelműen felfelé ívelő kapcsolatokat tovább erősítette az I. világháború, a közös élmények és a közös traumák. A legnagyobb trauma a mindkét népet körülvevő birodalmi keret megszűnése, a regionális politikai helyzet megváltozása valamint a nagyhatalmi múltat felváltó nemzetállami jelen megélése volt.

Az oszmán állam felbomlása idején a török közvélemény nagy örömmel nyugtázta a Magyarország által nyújtott anyagi és erkölcsi támogatást. Magyarország katonákat és katonatorvosokat küldött az I. világháború különböző helyszíneire, a magyarok Gallipolitól Jeruzsálemig számos fronton vitézkedtek, illetve segítették a török haderőt, amiért cserébe ottmán harcosok is küzdöttek a magyarok oldalán, például a galíciai fronton. Az oszmán állam idején kezdődő, mélyen gyökerező barátság és jó kapcsolatok a Török Köztársaság idején tovább erősödve folytatódtak. A Mustafa Kemal Atatürk által alapított Török Köztársaság modernizációs folyamatában számos magyar tudós és szakértő vett részt.

A két világháború között tovább fejlődő magyar–török kapcsolatokról eddig nagyon kevés tanulmány készült, ahogy erre a kortárs szerzők, azaz a két világháború között élt elemzők sem figyeltek fel. Ebből kifolyólag is szükségesnek tartjuk kutatni ezt a kérdést. Napjainkban Magyarországon és Törökországban is kevés kutató foglalkozik a két ország XX. századi kapcsolataival. A kutatómunkák többsége az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom diplomáciai és politikai kapcsolatainak, valamint az 1848–49-es szabadságharc utáni magyar emigránsok helyzetének vizsgálatára fókuszál. A kutatásunk középpontjában álló korszak politikai, diplomáciai, gazdasági, kulturális és katonai kapcsolatairól eddig még nem született átfogó elemzés.

Az első világháborút egyaránt vereséggel lezáró két ország az 1920-as és 1930-as években – bár eltérő politikai kultúrát honosított meg – számos területen kapcsolódási pontot keresett egymással. A Törökországba érkező magyarországi iparosok az ataturki kor modern gazdaság alapjainak kiépítésében is szerepet vállaltak. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy Magyarországon, és elsősorban Budapesten is élt egy kisebb török emigráns közösség, akiknek történetével, és vezetőjükkal Abdullatiffal is csak érintőlegesen foglalkozott a tudományos közvélemény.

A téma alapvetően magyar és a török nyelvű források segítségével dolgozható fel. Török oldalról többen foglalkoztak a témával, mint Magyarországon. Ezek mellett az angol nyelvű forrásokat azért tartjuk lényegesnek, mert ezek viszonylagos objektivitással nyúlnak a témához, jobban jellemzi őket a történelmi elfogulatlanság mind a Habsburg, mind pedig az Oszmán Birodalom megítélésekor, mint a magyar vagy a török forrásokat.

Meggyőződésünk, hogy a történelmi munkák mellett kellő figyelmet kell fordítani az autentikus forrásokra is. Egy kapcsolatrendszer csak akkor lehet a maga mélységében megérteni, ha megvizsgáljuk a felek levelezését és mindazokat a dokumentumokat, melyek a kor politikai szereplő produktáltak. Ez a kutatási irány kétféle korpuszra irányítja rá a figyelmünket. Így vizsgálni kell a magyar és a török levéltárakban fellelhető anyagokat, miként a két ország kormányainak és törvényhozásának archívumait is.

Szakirodalmi áttekintés

A magyar–török kapcsolatok 20. századi alakulásával kapcsolatban alapvetően kétféle szakirodalommal találkozunk. Az egyik kategóriába azokat a munkákat sorolhatjuk, melyek átfogó és kronologikus módon a teljes viszonyrendszert igyekeznek áttekinteni, míg a másikba azokat, melyek egy részletező és tematikus szemlélet mentén egy-egy aspektust villantanak fel.

Az átfogó és kronologikus munkák között említhető Melek Colak *Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi, ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919–1938)* (Török–magyar kulturális, politikai és gazdasági kapcsolatok Atatürk korában (1919–1938)) című tanulmánya, amit 2000-ben a Muglai Egyetem publikált. A Colak által választott történelmi kor majdnem teljesen megegyezik a mi korszakolásunkkal azzal a kis kivétellel, hogy mi a II. világháború időszakát is vizsgáljuk, míg megszakítja az elemzést a török államalapító halálával. Colak megközelítése teljes mértékben pozitív, szerinte a két háború közötti időben a két nép barátsága fennmaradt, sőt még tökéletesedett is. Az írás konklúziója kiemeli, hogy ehhez a múltbéli kapcsolatokon túl hozzájárult a mindkét országban komoly befolyást gyakorló turanista mozgalom. Majd azt is kihangsúlyozza, hogy a két nemzet barátságának az sem ártott meg, hogy a II. világháborúban két különböző oldalon találták magukat.⁸

Hasonló, ám jóval részletesebb forrás a fiatal török hungarológus, Emre Saral munkája. Saral 2016-ban védte meg *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)* (Törökország és Magyarország kapcsolata (1920–1945)) című doktori disszertációját, mely egyelőre még nem került kiadásra, de – a Törökországban működő Török–Magyar Baráti Társaság, melynek éppen Saral az egyik vezetője – azt tervezi, hogy hamarosan könyv formátumban is megjelentetik. A disszertáció szövegéhez magától a szerzőtől jutottunk hozzá. A Hacettepe Egyetem fiatal oktatója a lehető legalaposabban körüljárja a két világháború közötti török–magyar diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatrendszerét, és ezzel megkerülhetetlen alpművet készített a nemzetközi kapcsolatok és a történelem iránt érdeklődő törökök számára. Saral írása olyan mű, melyből a török emberek saját államuk kezdeti koráról is árnyaltabb képet nyerhetnek. A speciális török látásmód ellenére meg vagyunk arról győződve, hogy a mű a törökök tudó, és a témát jól ismerő magyar történészek számára is fontos forrásmunka lehet.

A teljesség igénye nélkül a tematikus munkák közül is meg szeretnénk említeni néhányat. Témánk tekintetében talán a legtermékenyebb szerző Melek Colak, akinek több írását is ebbe a kategóriába sorolhatjuk. Az autentikus dokumentumok használata kapcsán majd fogunk hivatkozni Colak egyik cikkére, mely azt taglalja, hogy a Horthy-korszak revizionizmusa miképpen hátráltatta a magyar–török kapcsolatok fejlődését, és hogyan eredményezte azt, hogy Törökország 1934-ben Magyarország helyett Görögországgal, Romániával és Jugoszláviával kötött szövetséget. Colaknak emellett több figyelemreméltó írása ismert még. Ezek között találjuk a magyarországi török muszlimokról és vezetőjükről szóló előadását, amit a 38. ICANAS konferencián adott elő Ankarában. Ez a tanulmány egy mintegy 2000 fős vallási kisebbség sorsát és konfliktusait mutatja be Abdullatif Effedi személyén keresztül, akit Colak írásából úgy ismerhetünk meg, mint aki a "híd" szerepét töltötte be a török

⁸ Colak, Melek: *Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi, ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri (1919–1938)*. 1. évf. (2000) 2. sz. 71.

és a magyar nép és kormány között, és akit még a Wekerle kabinet hívott Budapestre azzal a céllal, hogy ellássa a Magyarországon élő török muszlimok lelki gondozását, sőt 3600 koronás fizetését és lakbérét is a magyar hivatalosság állta.⁹ Érdekeséggéppen megjegyezzük, hogy Colak írását árnyalja, ha forráskritikát végzünk, és azt egybevetjük más, magyar nyelvű dokumentumokkal. Abdullatif effendiről a nagy orientalista kortárs, Germanus Gyula is megemlékezik legismertebb könyvében az *Allah akbar!*-ban. Arról ír, hogy míg ő Indiában járt és iszlám hitre tért, addig Budapesten létrejött egy magyar állampolgárságú bosnyákokból álló hitfelekezet, mely élén egy bosnyák imavezető, Durics Hilmi Huszein állt, aki csakhamar konfliktusba került a török imámmal: "A magyar mohamedán község tanácsomra békés együttműködést kísérelt meg Abdul-latif és a bosnyák-magyar imám között, de ez a kísérlet a török pap konokságán hajótörést szenvedett."¹⁰ Bolek Zoltán, a Magyar Iszlám Közösség elnöke is azt hangsúlyozza történeti munkájában, hogy az elmagyarosodott muszlimok és a török állampolgárok 1932-től kezdve külön ünnepték a ramadáni böjtöt lezáró napot és lényegében kettészakadt a budapesti muszlim közönség, amin – szerinte – a magyar közvélemény csak mosolygott.¹¹ Ha egybevetjük a forrásainkat, akkor azt látjuk, hogy míg a török szerző idealizálja a török imám szerepét, addig a magyar kortárs és a mai magyar szerző negatív képet fest róla. Valószínűleg mindkét oldal elfogult, így ilyen esetekben maximális óvatosság szükséges.

Melek Colak egy másik írása az államalapító Mustafa Kemal Atatürk személyét emeli ki. Colak ebben az írásában arra helyezi a hangsúlyt, hogy Atatürk személye nem csupán a török történelem megismerése szempontjából kulcsfontosságú, hanem komoly hatással van a magyar–török kapcsolatokra is. Colak azt írja, hogy Atatürk már a köztársaság megalakítása előtt is kedvelte a magyarokat, az új állam megszervezése után pedig több szempontból is számított a magyar szakemberek segítségére. Az egyik ilyen terület éppen maga a történelemtudomány volt, és a "török történelmi tézis" kidolgozásában kérte és kapta meg a magyar történészek támogatását¹² Atatürk magyarbarátsága motívumként más szerzőknél is megfigyelhető. Ilyen Gökhan Cayan, aki *Atatürk'ün Macar Dostlugu* (Atatürk magyarbarátsága) című rövid cikkében foglalja össze, hogy mivel bizonyítható az első török köztársasági vezető esetén az, hogy fontosnak tartotta a magyar–török kapcsolatokat. Több bizonyíték mellett utal arra a levélre is, amit Atatürk 1924-ben Horthy Miklós kormányzónak küldött, ebben arról vallott, hogy "spirituális és gondolati szempontból" is rajong a magyar népért.¹³

Az egyes részkérdéseket foglalkozó szakirodalom kedvelt témája a korabeli sajtóreakciók elemzése. Az elsődleges dokumentumok kapcsán a későbbiekben utalunk majd Yasemin Altayli egyik írására, éppen ezért itt most egy másik munkát, Ihsan Sabri Balkaya *Türk-Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basınına Yansımaları (1930–1931)* (A török–magyar diplomáciai látogatások a török sajtó szemszögéből (1930–1931)) című tanulmányát hoznánk fel példaként. Balkaya elemzése fejlődő

9 Colak, Melek: Macaristan'da Müslümanlık ve İmam Abdullatif Effendi (1909–1946). In: 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Tarih ve Medeniyetler Tarihi. Ankara, 2012. 1027–1028.

10 Germanus Gyula: *Allah akbar!* Budapest, 1973. 75.

11 Bolek Zoltán: A magyar iszlám története. Monor, é.n. 62–63.

12 Colak, Melek: Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 15. évf. (2010) 27. sz. 389.

13 Cayan, Gökhan: Atatürk'ün Macar Dostlugu. In: Hukuk Gündemi, Özel Atatürk Sayısı, 2013. 122.

kapcsolatokat látat. Kiemeli, hogy mindkét ország sajtója lelkesedéssel fogadta a kölcsönös miniszterelnöki viziteket és a gazdasági világválságot követően leginkább abban bíztak, hogy élénkül a kereskedelmi és pénzügyi együttműködés.¹⁴

Az elsődleges, autentikus dokumentumok

Tudományos kutatómunkánk során számos, különböző kategóriákba sorolható autentikus dokumentumot dolgozunk fel, melyekhez a levéltárakban és a nyilvánosan, az interneten is elérhető archívumokban férhetünk hozzá. Mivel a tudományos szakirodalom témánk esetén limitált, aránylag kevés szerző foglalkozott ezzel a korszakkal, ezek a források elsőrendű fontosságot élveznek. A három leginkább kiemelten kezelt autentikus dokumentumforma, amivel dolgozunk van a kellő forráskritikával kezelt diplomáciai levelezés, a korabeli sajtó, illetve a politikai és jogi természetű szövegek.

A diplomáciai levelezés egy nagyon sokrétű és sokszínű korpusz, ami betekintést enged a politikai-diplomáciai viszonyok alakulásán túl a hétköznapi élet legváltozatosabb részleteibe is, így a viszonyrendszeren túl magát a két felet, a két nemzetet és az azokat alkotó egyéneket is jobban megismerhetjük.

Az egyik legelső ilyen jellegű dokumentum, mely a Magyar Országos Levéltárban a kezünkbe került, török nyelven íródott. Egy 1935. október 17-ei dátummal született kérvényről van szó, mely arra vonatkozik, hogy az esedékes népszámlálás napján a magyar diplomáciai testület tagjai, Szelle Lajos konzul és munkatársai, Burghardt István és Mayler Ede elhagyhassák a konzulátus épületét. Egyszerű kérésről van itt szó a magyar diplomácia részéről a török államvezetés felé, de értelmezésével a török állam működésével kapcsolatban is értékes információval gazdagodunk. Kiderül ebből a kis szövegből, hogy Törökországban a vizsgált időszakban a népszámlálást egy nap alatt bonyolították le és arra a napra kijárási tilalom lehetett érvényben, ami alól külön kérésre mentesülhettek azok, akik nem török állampolgárok voltak.

Hasonlóan érdekes az a magyar nyelvű követségi feljegyzés is, mely arról tudósít, hogy az Interparlamentáris Unió magyar delegációjának 1934-es isztambuli látogatása után illenék a „dragomán” étkezési költségeit megtéríteni. Az isztambuli (a dátumnál még mindig Sztambul szerepel!) magyar királyi konzul arról értesíti az ankarai követséget, hogy a parlamenti képviselők tárgyalásai során Safiyattin Baha török–magyar tolmács, azaz dragomán többször is a politikusokkal étkezett, a költségeit maga állta, azokat meg kéne téríteni neki, de az isztambuli konzulátusnak arra nincs saját kerete. Ez a rövid levél több érdekes diplomáciai, antropológiai és nyelvészeti érdekességre is rávilágít. Kitérnek belőle a magyar királyi nagykövetség (Ankara) és a konzulátus (Isztambul) hierarchikus viszonya. A levélben a diplomata saját erkölcsi megfontolását is papírra veti, hiszen így fogalmaz: „nézetem szerint nem követelhető meg a dragomántól, hogy ha ő szolgálatra van kirendelve, ebből még költségek háruljonak (sic!) rá.”

¹⁴ Balkaya, Ihsan Sabri: Türk–Macar Diplomatik Ziyaretlerinin Türk Basınına Yansımaları (1930–1931). Karadeniz Araştırmaları, 20. évf. (2009) téli szám. 113.

A magyar királyi konzul 1934. július 20-ai Budapestre címzett levele – több más mellett – arra is rámutat, hogy ezeket az autentikus dokumentumokat több esetben átírták, javították. Maga a feljegyzés arról szól, hogy a diplomata felkereste Köprülü Zade Mehmet Fuat urat abból az alkalomból, hogy a híres történelmi család sarját, a nemzeti gondolat egyik úttörőjét, a Türk Ocağı nevű hazafias szervezet egyik alapítóját, az oszmánok és a török nyelv szakavatott kutatóját a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tagjává választották. Az eredeti szöveg úgy fogalmaz, hogy Köprülü a Magy. Tudományos Akadémia tagjának választották. A javítás áthúzta a toldalékot és arra módosította a mondatot, hogy nem tagjának, hanem tagjául választották. Apró javításnak tűnhet mindez, ám rámutat arra a tényre, hogy a diplomaták a tökéletes nyelvi megformáltságot tartották szem előtt.

A diplomáciai levelezés időnként sürgönyök, táviratok formájában realizálódik. A Magyar Országos Levéltárban például megtaláljuk azt az 1938. november 22-i telegráfot, mely arról szól, hogy a Törökországból Budapestre, hazafelé tartó Ruszkay tábornoknak és a vele utazó ezredeseknek biztosítsanak helyet az Orient expresszre. A táviratok szűkszavú világára jellemző tömörség ellenére is kitűnik a hierarchikus viszony, ami a katonák sajátja és az, hogy a magasabb rangú tiszt jobb kocsiosztályon utazhat. A sürgönyön kézzel írott feljegyzést is találunk a diplomáciai testület részéről, ami szerint a jegyek megérkeztek, azokat rendben átvették.

A kor technikai viszonyaira jellemző módon a diplomáciai érintkezés ekkor már nem csupán papíralapon, illetve sürgönyök útján valósult meg, hanem egyre több esetben telefonon léptek egymással kapcsolatba a felek. Ugyanakkor ilyen esetekben is született írásos feljegyzés. Ez történt 1938. november 18-án is a fentebb már említett katonai delegáció látogatása kapcsán. Az írás arról tudósít, hogy a katonatisztek magukkal viszik a koszorúkhöz szükséges szalagokat, ám azokra Isztambulban kell rányomtatni a francia nyelvű „La Honvédé Royale Hongroise” feliratot. A jegyzetből nem deríthető ki, hogy a koszorút kinek vagy minek szánták, feltételezhetjük, hogy esetleg az 1848–49-es emigráns katonák sírjára vitték.

Vannak olyan diplomáciai levelek is, melyek esetében nem csupán sejtéseink vannak arról, mi történt később, hanem a levél egyértelmű utasítást is tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mi a teendő. Ilyen az a bizalmas levél, amit báró Miske-Gerstenberger Jenő magyar királyi konzulnak írtak 1942. április 26-án azzal a kéréssel, hogy egy magyar címerrel ékesített díszes cigarettatartót juttasson el Kemal Kaya edirnei rendőrfőnökönek, aki azzal vívta ki a magyar állam elismerését, hogy a II. világháború viszontagságai között segítette abban, hogy a harcok sújtotta Iránból hazatérhessenek a magyar állampolgárok.

A fent idézett néhány diplomáciai dokumentum is jól mutatja, hogy mennyire fontos és részletgazdag forrásterület a diplomáciai levelezés. Szűkszavúsága ellenére szemünk előtt emberi sorsok tűnnek fel, melyeken keresztül megérthetjük a két nép kapcsolatrendszerét és a két ország társadalmi viszonyait.

A magyar és a török újságok a rokonság érzése és mítosza, ugyanakkor a távolság miatt érzett egzotikum okán is szívesen közöltek tudósításokat és leírásokat Törökországról, illetve Magyarországról. Magyar oldalról ebben nagy hagyományt teremtett a Vasárnapi Újság, ami azonban 1921 végén majdnem hét évtizedes működés után megszűnt. A lap törökbarát hangvétele az I. világháború

kezdeten vált egyértelművé, Ettől kezdve lelkes, a fegyverbarátságot pártoló cikkek sorakoztak a lapban, mely a továbbiakban Törökországról szinte minden érdekességet igyekezett közreadni.¹⁵

A Vasárnapi Újság legutolsó török témájú cikke mintha megérezte volna a pár évvel később bekövetkező változásokat, a leendő fővárost Ankarát mutatta be az olvasóknak Angóra címen. Miért lehet egy útleírás is értékes forrás a magyar–török politikai és diplomáciai kapcsolatok vizsgálata során? Nos azért, mert már az írás második mondata is így szól: „Ma e vidéken játszódnak le a „kultúrnagy-hatalmak” által halálra ítélt vitéz török nemzet haláltusái.”¹⁶ Azaz mindent átszűző a politika, így szinte minden a politikai elemzés tárgya lehet.

Témánk szempontjából relevánsnak ítélnünk minden olyan politikai vagy jogi szöveget, mely Magyarország, illetve Törökország külpolitikáját, diplomáciáját, vagy pedig ezek együttműködését szabályozta, meghatározta. Tágabb értelemben ebbe a körbe tartoznak azok a törvények és rendeletek, melyek mentén a két ország működött, illetve azok a nemzetközi jogi dokumentumok, melyeket mindkét fél magára nézve kötelezőnek tartott. Szűkebb értelemben ide tartoznak a két állam között megkötött különböző szerződések és megállapodások is. Természetesen ez az utóbbi kör képezi leginkább érdeklődésünk tárgyát.

Az egyik legfontosabb, de mindenképpen az egyik legelső ilyen autentikus dokumentum az 1923. december 18-án Isztambulban aláírt magyar–örök barátsági szerződés. A szerződést elsősorban a magyar fél szorgalmazta, mert Horthy Miklós kormányzó meg volt győződve arról, hogy Törökországnak fontos részét kell képeznie a magyar külpolitikai stratégiában tekintettel arra, hogy Törökország ellenezte a Magyarországgal szembeni békediktátumot, illetve Budapest minél hamarabb nagykövett szeretett volna kinevezni Ankarába. Ez egyébként a dokumentum aláírása után nem sokkal, 1924 februárjában meg is történt.¹⁷

Bár az 1923-as szerződés ma már nem hatályos, egyértelmű, hogy annak hatása máig érzékelhető. A szerződés jelentőségére és aktualitására két példát szeretnénk felhozni. Az egyik az, hogy a ma hatályos, 2015. március 12-én Ankarában megkötött barátsági szerződés is kiemelten kezeli a majdnem egy évszázados dokumentumot, amikor így fogalmaz: „a jelen Szerződés által megtestesített együttműködési területek tekintetében korábban aláírt és hatályba lépett kétoldalú dokumentumok mellett, különös tekintettel az 1923. december 18-án aláírt barátsági Szerződésre”, tehát az 1923-as szerződés máig érvényes hivatkozási alap. A másik példánk az, hogy 2013-ban, a szerződés aláírásának 90. évfordulója alkalmából a két ország tisztelettel emlékezett meg a korabeli eseményről.¹⁸

Az 1923-as barátsági szerződés szövegszerű elemzése rávilágít arra, hogy hogyan tudott a háború borzalmai és az új állami keret kialakulása után ilyen gyorsan újra egymásra találni a két nemzet és a két politikai elit. Az 1920-as évek elején a két ország tényleg egymásra és egymás barátságára volt

15 Altaylı, Yasemin: Vasárnapi Újság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaş Girmesi. *Canakkale Arastirmalari Türk Yilligi*, 13. évf. (2015) 19. sz. 76–77

16 Horváth Béla: Angora. *Vasárnapi Újság*, 68. évf. (1921) 20. sz. 234.

17 Sarikaya, Ali: *Türk Macar Dostluk Antlasmasi* (18 Aralık 1923) ve *Türk Macar*. 2018. 19.

18 MTI: *A magyar–török barátsági szerződés emlékére rendeznek koncertet*

In: <https://mno.hu/grund/a-magyar-torok-baratsagi-szerzodes-emlekere-rendeznek-koncertet-1140160> (a letöltés ideje: 2018. május 26.)

utalva, hiszen Magyarországnak gyakorlatilag nem maradtak szövetségesei, sőt új ellenségekkel lett körülvéve, míg Törökország partnereket keresett egy nyugati típusú modernizációs program megvalósításához.

A magyar–török kapcsolatok negatív alakulására komoly hatással volt az 1934. február 9-én Athénban aláírt ún. Balkán paktum. Ebben a szövetségi szerződésben Görögország, Jugoszlávia és Románia állt Törökország oldalára. A szerződés szövegének és keletkezési körülményeinek vizsgálatakor több dolog is feltűnik. Egyrészt az, hogy török szempontból az adott időszakban a Törökország számára legideálisabb megállapodás kötött meg. A paktum három fontos politikai eredményt hozott. Törökország és partnerei katonai ereje garantálta a szövetségi rendszerbe belépő államok fennmaradását, ugyanakkor jelentősen növelte a török befolyást a Balkánon, ami az oszmán állam összeomlása után szinte teljesen megszűnt. Emellett személy szerint Mustafa Kemal Atatürk török vezetőnek is komoly presztízsnyerés és személyes győzelem volt.¹⁹

A téma elméleti megközelítése

Legalapvetőbb feltételezésünk, hogy a közös múlt, ezen belül a közös eredettudat, a közös "élmények" és a részben közös tragédiák hatékonyan összekovácsolhatnak két nemzetet. A magyar történelemben sincs ez példa nélkül. A "közép-európai kisállami nyomorúság" élményéből táplálkozva hasonló folyamatok figyelhetők meg a magyar és a lengyel nép egymásra találásában. A törökök számára hasonló testvéri nép az azeri. Gyakran mondják arra a kapcsolatrendszerre, hogy "egy nemzet, két állam", azaz olyan erős a sorsközösség, hogy azt még az államhatár sem választja ketté.

Így a magyar–török relációban is fontos vizsgálni a politikai, a gazdasági, a kulturális és a katonai együttműködés területeit.

Elméletünk operacionalizálása alatt azt értjük, hogy miként lesz lehetséges a fenti feltételezések visszaigazolása tudományos módszerekkel. Erre egyrészt kvalitatív, másrészt kvantitatív módszereket vehetünk igénybe. Kvalitatívnak nevezzük azt, mikor kimutathatóvá válik, hogy egy-egy együttműködési eset lényeges minőségi változást, javulást eredményezett a kapcsolatokban vagy éppen egyik vagy másik ország életében. Kvantitatív változásról pedig akkor beszélhetünk, ha szám szerint megnőtt a közös események száma, élénkebbé vált a diplomácia. Mindkét változási forma fennállása esetén joggal beszélhetünk élénkülő magyar–török kapcsolatokról és elmélyülő kooperációról. Ha ez adott, akkor feltételezésünket alátámasztottnak fogjuk ítélni.

Az elmélet operacionalizálása során nem felejtkezhetünk meg a tudományköziség elvéről sem. A történelemtudomány témánk esetében több ponton más ismeretanyagokra is támaszkodik. Így lesz olyan módszer és ismeret, melyet a politológiától, a szociológiától, a kultúrtörténettől vagy éppen a hadtörténettől veszünk át. Számos olyan tudomány létezik, mely általában hasznos lehet egy történelmi esemény, folyamat vagy személy jobb megértése érdekében. Témánk szempontjából ezek közül szeretnénk néhányat – a teljesség igénye nélkül – kiemelni. Egyik fontos ilyen segédtudomány a narratív pszichológia, hiszen ezt egyes történelmi személyek, konkrétan Mustafa Kemal Atatürk

¹⁹ Cayan, Gökhan: Atatürk'ün Macar Dostluğu. In: Hukuk Gündemi, Özel Atatürk Sayisi, 2013. 4.

és Horthy Miklós tevékenységének megértéséhez is segítségül hívhatjuk. Tudjuk azt, hogy a két politikai kedvelte egymást, jó személyes viszonyt ápolt, rendszeresen váltottak leveleket. Ezen levelek elemzése belső motivációikat is felfedheti a vizsgálódó történész előtt. Számunkra éppen ezért is fontos az a tény is, hogy a „törökök atyját” szoros érzelmi szál fűzte több magyar hölgyhöz is. Gábor Zsazsával való kapcsolatáról sokan tudnak, de azt már kevesebben hallották, hogy egy akkor ötéves kislány, Dévai Klára úgy lenyűgözte a vezetőt, hogy neki a „Parlak”, azaz Ragyogás nevet adta.²⁰

A két nemzet között megfigyelhető hasonlóságokat és különbségeket jól megfoghatja a történeti szociológia tudománya. A politikai rendszerek gyors összeomlása és újjástrukturálódása közepette a társadalom maga nem dőlt össze, azt valami összetartotta. Ez a valami egy gyakorlatilag közös politikai ideológia volt, ami megerősítette mind a török, mind pedig a magyar identitást. Ez a sajátos nemzeti gondolat a turanizmus volt. A turanizmus némileg túlmutat a klasszikus etnikai nacionalizmuson azáltal, hogy nem bezárkózó, hanem kitekintő ideológia, mely testvéreket és egyben partnereket is keres a világban. A turanista örökség megengedi azt, hogy akár a magyarság Törökországot, akár a törökség Magyarországot mintául vegye. A kölcsönösen fellelhető jó gyakorlatok átvételének szándéka és egy egyfajta türk–turáni egység gondolata megtermékenyítő módon hathatott, fokozhatta a türk–turáni népek közötti kapcsolatok intenzitását, ezzel pozitív társadalmi folyamatokat is indukálhatott mindkét társadalomban. A két nagy közös pont, a szociológiai örökség és az ideológiai megújulás reményét adó turanizmus mellett lényeges különbségekről is említést kell tennünk. Horthy Magyarországnál nem az volt a cél, hogy gyorsan megváltozzon a közgondolkodás, az emberek életvitele vagy a társadalmi munkamegosztás. Pont ellenkezőleg, még a társadalmi rituálék szintjén is arra törekedett a rendszer, hogy – ha már másképpen nem lehetséges, akkor csupán a külsőségek szintjén – minél többet megőrizzen a dicső múltból. Atatürk Törökországa ezzel szemben radikálisan eltérő utat járt be. Atatürk deheroizálta a múltat, az ország elmaradottságáért az oszmánokat tette felelőssé, és minden oszmáni hagyományt elvetve az élet összes területén a nyugati minták követését tartotta kívánatosnak.

Szintén hasznos lehet a mikrotörténeti megközelítés, mely részletesen vizsgál egy-egy kisebb, de hosszabb távon nagy jelentőséggel bíró eseményt. A vizsgált időszak kezdetén ilyen volt a Párizs-környéki békék rendszere, ahol megfigyelhető a két vesztes nép közötti szolidaritás. Egyrészt fennállt egy történelmi sorsközösség, melyben a felek természetesen szolidárisak voltak egymással. A maguk szerény eszközeivel igyekeztek a másik felet támogatni annak érdekében, hogy minél jobb tárgyalási pozíciót érhesen el. Vannak információk arra vonatkozóan, hogy a törökök tanácsokkal látták el a Trianonban tárgyaló magyar delegációt. Kiemelendő, hogy Atatürk 1923. augusztus 22-én kelt sürgönyében együttérzéséről biztosította a magyar népet, illetve arra biztatta, hogy tekintsen a jövőbe és bízjon az isteni gondviselésben, valamint tegyen meg mindent Magyarország jövőbeli sikerei érdekében. Ez a távirat egy gesztus, egy apró momentum volt, de mind a szövegét, mind a keletkezési körülményeit, mind pedig a fogadtatását illetően mégis elemzésre érdemes.

²⁰ Tóth Ágnes: Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az ataturki aranykor időszakában. Grotius E-könyvtár, 2009. In: http://www.grotius.hu/doc/pub/VFF0EJ/2009_120_toth_agnes.pdf (a letöltés ideje: 2018. május 27.) 6., 37.

Témánk feldolgozása során több megfigyelési egységgel kell számolnunk. Történelmi probléma lévén egyértelműen az első és legfontosabb egység az idő. A történelmi események átláthatósága és könnyebb követhetősége céljából, illetve az összefüggések felfejtése végett érdemes a kronologikus szervezési elvet követnünk, az eseményeket időrendben tárgyalnunk. Felmerülhetne, de nem tartjuk célszerűnek a kettős kronológia alkalmazását, azaz azt, hogy az eseményeket Magyarország és Törökország szemszögéből külön-külön tárgyaljuk. Célravezetőbb egy egységes kronológiai szemlélet alkalmazása, melyben a közös érintettség vonásai jobban értékelhetők.

Bár történelmi témáról beszélünk nem hanyagolható el a földrajzi megközelítés sem, azaz a második megfigyelési egységünk a tér. Alapvetően vizsgálatunk tárgyát a Magyarországhoz és Törökországhoz kötődő térségi létezők képezik, de érdekes távlatokat nyithat a két ország elvesztett területein élő kisebbségi közösségek vizsgálata is.

A harmadik megfigyelési egységet a személyek és a szervezetek alkotják. A személyek esetében egyrészt be kell mutatnunk az országok vezetőit, és azt, hogy Mustafa Kemal Atatürk, illetve Horthy Miklós miként is viszonyultak a másik országhoz. Témánk szempontjából jelentősnek mondhatók a korszak külügyminiszterei és külgazdasági szereplői. Magyarországon ebben az időszakban sűrűn változott a külügyminiszter személye, ezért közülük a két legnagyobb hatású politikust, Teleki Pált és Bethlen Istvánt emelnénk ki. Törökországban kisebb volt a fluktuáció, ezért az összes külügyminiszter személye érdekes lehet, de leginkább szólnunk kell Ismet İnönü-ről, Tevfik Rüstü Arasról és Sükrü Saracogluról. A kultúra területén is számos jelentős emberről tudunk. Közülük a leglényegesebbnek Bartók Bélát tartjuk. Emellett izgalmas a turanizmus ideológiáját valló magyar és török szervezetek működésének vizsgálata, különös tekintettel arra, miként hatottak a magyar turanisták a törökökre. Egy hasonlóan érdekes epizód lehet a Gül Baba Kultúrkomitéé esete, mely azt mutatja be, hogy magyar közszereplők miként segítették a török emlékek fennmaradását Magyarországon.

A személyek esetén egy főt szeretnénk még külön kiemelni. Gömbös Gyula magyar miniszterelnököt, akit ugyan Magyarországon szokás nagyon negatív jelzőkkel jellemezni, ugyanakkor a két háború között a magyar oldalon a legtöbbet tette a magyar és a török nép barátságáért, sőt még azért is, hogy összebékítse Törökországot Olaszországgal. Éppen ezért Gömböst a törökök és a török szakirodalom rendkívül fontos és pozitív személyként látatja. Ezt a kettősséget a lehető legnagyobb objektivitással és érzékenységgel szükséges kezelni.

Hamerli Petra*

AZ OSZTRÁK HEIMWEHR MAGYAR–OLASZ TÁMOGATÁSA¹

Az első világháborút követően felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, s helyén kisebb nemzetállamok jelentek meg, ami Európa diplomáciai viszonyainak átrendeződéséhez vezetett. A korábbi szövetségesek érdekei esetenként összeütköztek egymással,² máskor azonban a megváltozott erőviszonyok a háborúban ellenséggként szembenálló felek közeledését eredményezték. Ez utóbbira példa a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok alakulása, ugyanis a „Nagy Háborúban” – ahogyan az olaszok mindmáig gyakran említik az 1914 és 1918 közötti eseményeket – a két nemzet szemben állt egymással, a Monarchia felbomlását követően viszont puhatolózás kezdődött közöttük.

E tanulmány terjedelmi korlátai között nem áll módomban részletesen bemutatni Magyarországot és Olaszországot háború utáni külpolitikai céljait,³ melyek lényege úgy foglalható össze egy mondatban, hogy Magyarország a trianoni békeszerződés revíziójához keresett pártfogót a győztes hatalmak sorában, Olaszország pedig – amely „megcsonkítva” érezte a győzelmet⁴ – Európát illetően Közép-Európában és a Balkánon kívánt befolyási övezetet kialakítani, amiben elsősorban Magyarországra és Ausztriára kívánt támaszkodni. Magyarország számára úgyszintén fontos volt az Ausztriához történő közeledés, ugyanis az egykori dualista birodalom két pillére közös pénzügyminisztériummal rendelkezett, aminek következtében Ausztria és Magyarország gazdasága közös alapokon nyugodott.

A Magyarország és Olaszország közötti puhatolózások az olasz–magyar barátsági szerződés aláírásával (1927. április 5.) öltöttek hivatalosabb formát, amelynek titkos záradéka kimondta, hogy

* Dr. Hamerli Petra PhD, Pécsi Tudományegyetem Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék.

1 A tanulmány alfejezetként helyet kapott doktori értekezésemben. Lásd: Hamerli Petra: Magyar–olasz kapcsolatok és regionális hatásaik, 1927–1934. – I rapporto italo-ungherese nel contesto regionale, 1927–1934. Doktori értekezés. Pécs–Róma, 2018.

2 Szempontunkból a legfontosabb, hogy az első világháborút követően egyfajta versengés kezdődött Olaszország és Franciaország között a Közép-Európa feletti befolyásért, amibe az 1930-as évektől kezdve Németország is bekapcsolódott. E versengésben többek között Ausztria is fontos szerepet töltött be. Részletesen lásd: Ormos Mária: Padovától Trianonig. Budapest, 1983.

3 Részletesen lásd doktori értekezésemben: Hamerli: Magyar–olasz kapcsolatok és regionális hatásaik, i. m.

4 Az eredetileg semleges Olaszország azért lépett be 1915 májusában az antant oldalán a háborúba, mert az antanthatalmak az egy hónappal korábban aláírt londoni titkos szerződésben bizonyos területek – nevezetesen Trentino, a Brenner-hágó, Trieszt, a dalmát partvidék olaszok által lakott városai, Közép-Dalmácia, Kelet-Isztria, valamint bizonyos albán területek feletti protektorátusság – Olaszországnak történő átadását ígérte cserébe. A nemzetállamok megalakulása azonban lehetetlenné tette az ígért területek mindegyikének átadását, így az olaszok egyfelől „megcsonkítva” érezték győzelmüket, másfelől úgy vélték, hogy az újonnan megalakuló Szerb–Horvát–Szlóven Királyság akadályozó tényezőt jelent céljaik kivitelezésében.

a két állam között az európai érdekeik több ponton való hasonlósága folytán szorosabb politikai együttműködés fog fennállni a jövőben.⁵ Bár e klauzula főként a magyar revíziós célok, valamint a jugoszláv-ellenes olasz törekvések sikerre vitelében történő együttműködésre utalt, hamarosan az Ausztriához való közeledés kérdése is Bethlen István és Benito Mussolini megbeszéléseinek egyik állandó témája lett.

Tanulmányomban e közeledés kezdeti lépéseit, azaz a Heimwehr-mozgalom magyar–olasz támogatását kívánom ismertetni, elsősorban az Olasz Külügyminisztérium Levéltárának (Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri) iratanyaga alapján, amelyeket a Heimwehrrel kapcsolatosan eddig nem vizsgált a magyar történetírás.⁶

A kapcsolatfelvétel terve

1928. április 2-án Bethlen István Milánóba látogatott, ahol Mussolini a húsvéti ünnepeket töltötte. Bár a magyar miniszterelnök magánemberként érkezett Észak-Olaszország „fővárosába”, természetesen nyílt titok volt a látogatást megneszelők körében, hogy a két kormányfő között politikai megbeszélésekről is szó fog esni abban az alatt a négy nap alatt, amíg Bethlen itt tartózkodott. A találkozó alkalmával szó esett az osztrák külpolitikáról is, ugyanis Bethlen és Mussolini – a már említett érdekekből kifolyólag – gazdasági együttműködést kívántak kötni az osztrák állammal.⁷

Ami Ausztriát illeti, az osztrák állam első világháború végén kikiáltotta függetlenségét, és a kormányzás a Szociáldemokrata Munkáspárt kezébe került. Az ország gazdasága fejlődött, ugyanakkor a társadalom nagy része – főként a kisbirtokos parasztság – elutasította a demokratikus berendezkedést, így az 1920-as évek elejétől kezdve sorra alakultak a jobboldali paramilitáris szervezetek, amelyek soraikba gyűjtötték elsősorban a lefegyverzést követően állás nélkül maradt hivatásos katonákat, tiszteket.⁸ Ezek egyike volt a Heimwehr (Heimatwehren, Honvéderő), amely 1920-ban, Tirolban alakult meg Dr. Richard Steidle vezetésével. A magyar és az olasz kormányok – 1927 és 1929 között legalábbis – e szervezet támogatásában látták az Ausztriához történő közeledés felé vezető utat, ugyanis úgy vélekedtek, hogy a Heimwehr segítségével hatalomra lehetne juttatni az országban egy jobboldali kormányt, amely ideológiai okoknál fogva hajlandóbb lenne együttműködni Magyarországgal és Olaszországgal.⁹

5 Réti György: Budapest–Róma Berlin árnyékában. Budapest, 1998. 62–63.

6 A Heimwehr külföldi kapcsolatait magyar források alapján Kerekes Lajos – Kerekes Lajos: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom, 1920–1930. Történelmi Szemle, 3. évf. (1961) 2. sz. 192–216. –, magyar és osztrák dokumentumok tükrében pedig Murber Ibolya – Murber Ibolya: A felíveléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai, 1927–1929. Külügyi Szemle, 9. évf. (2010) 2. sz. 129–172. – vizsgálta, ám az olasz források is sok értékes adalékkal egészíthetik ki eddigi ismereteinket.

7 Kerekes Lajos: Az első osztrák köztársaság alkonya: Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Budapest, 1973. 9.

8 Kerekes Lajos: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom, 1920–1930. Történelmi Szemle, 3. évf. (1961) 2. sz. 200–201.

9 Lefebvre D'Ovidio, Francesco: L'Italia e il sistema internazionale. Dalla formazione del Governo Mussolini alla Grande depressione (1922–1929). Vol. II. Roma, 2016. 773–774.

Az elgondolásnak két szépséghibája volt. Egyfelől a Heimwehr esetében nem lehetett egységes szervezetről, mozgalomról beszélni, miután minden tartománynak, nagyobb városnak megvolt a maga Heimwehr-alakulata, amelyek ideológiai tekintetben is eltérést mutattak. Ily módon a Heimwehr nem pártot jelölt, hanem a jobboldali paramilitáris szervezetek megnevezésére használták gyűjtőfogalomként. Másfelől a Heimwehr egyes csoportjai éppen Olaszországgal szemben, Dél-Tirol védelmében igyekeztek fellépni. Így az alakulatok gerincét mégiscsak olaszellenes csapatok alkották. Az 1920-as évek elején a szociáldemokrata párt katonai erejét képviselő Schutzbund mind katonailag, mind szervezetenként főlegében volt. 1927 júliusában egy bécsi tüntetésen sor került a munkáság és a rendőrség fegyveres összecsapására, s Ausztria polgárháború-közeli helyzetbe sodródott. A Heimwehr-alakulatok jelentős szerepet vállaltak a rend helyreállításában, így a népszerűségük – Ignaz Seipel kancellár és Johannes Schober bécsi rendőrfőnök tekintélyével egyetemben – jelentősen megnövekedett.¹⁰

1927 tavaszától kezdve az olaszok növekvő érdeklődéssel figyelték a Heimwehr szerveződését, aminek azon túl, hogy Olaszország jobboldali kormányt kívánt Ausztria élén látni, az is oka volt, hogy Mussolini abban reménykedett, hogy a Heimwehrrel szövetkezve sikerül elejét venni a jövőbeni Anschluss-törekvéseknek.¹¹ Giulio Ricciardi innsbrucki konzul 1927. április 27-én memorandumban számolt be Mussolininek az alakulatokkal kapcsolatos meglátásairól. Ricciardi örömmel nyugtázta a Heimwehr antimarxista szemléletét, és az autoriter berendezkedés iránti szimpátiáját. Furcsamód éppen a tirolai – tehát tulajdonképpen az Olaszország ellen szerveződő – csoport vezetőjét, Dr. Richard Steidlét találta leginkább érdemesnek arra, hogy Olaszország tárgyalásokat kezdeményezzen vele az esetleges együttműködésről.¹²

A magyar külügy az 1927 júliusi mozgolódásokat követően figyelt fel a Heimwehrré, miután Ambrózy Lajos bécsi követ folyamatosan beszámolt kormányának az ausztriai helyzet alakulásáról, s ezen belül arról is, hogy az osztrákok egyre növekvő szimpátiával viseltettek a Heimwehr iránt.¹³ Ambrózy továbbította Walko Lajos külügyminiszter részére egy bizonyos „Albert” fedőnevű bizalmasa jelentését, aki igen dicsérően nyilatkozott a mozgalomról és annak harci moráljáról, ugyanis a tapasztalatok azt mutatták, hogy a júliusi megmozduláson a Heimwehr-tagok – akiknek többsége paraszti származású volt – egy emberként sorakoztak fel a szocialisták megállítására érdekében. „Albert” hangsúlyozta továbbá, hogy a Heimwehr kiemelt fontosságot tulajdonít annak, hogy jó viszonyt ápoljon Magyarországgal és Olaszországgal, s szimpatikusnak találta a szervezetet nemzeti, antiszemita és antibolsevik elvei miatt is.¹⁴ A magyar kormány megnyeréséhez feltehetően hozzájárult az is, hogy Steidle állítása szerint a Heimwehr szoros kapcsolatot ápol egyes kormánytagokkal, köztük Carl Vaguion hadügyminiszterrel.¹⁵

10 Murber Ibolya: A felíveléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai, 1927–1929. Külügyi Szemle, 9. évf. (2010) 2. sz. 110–113.

11 De Felice, Renzo: Mussolini il duce. Vol. I. Gli anni del consenso, 1929–1936. Torino, 1974. 467.

12 Mosca, Rodolfo (a cura di): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Vol. 5 (a továbbiakban DDI. Settima serie, vol. 5.) Roma, 1953. 168. irat. Ricciardi Mussolininek, 1927. április 27.

13 Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 113.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 64. 24. csomó. 1927 – 20. tétel. 115 pol. sz. 1927. Ambrózy Walkónak, 1927. október 12.

15 Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 118.

A mozgalom vezetői támogatásra számítottak a magyar kormánytól, ám ennek részleteit csak Bethlen milánói útját követően, Mussolinival egyetértésben egyeztették.¹⁶ A két állam vezetői ugyanis 1927 őszétől kezdve folyamatosan értekeztek az osztrák kérdésről. Walko aggodalommal számolt be olasz kollégájának, Dino Grandi külügyi államtitkárnak arról a hírről, miszerint a szociáldemokraták a hatalom átvételére készülnek Ausztriában¹⁷, és a bizonytalan helyzetet látva a két külügyi vezető megállapodott abban, hogy folyamatosan tájékoztatják egymást az Ausztriával kapcsolatos hírekről.¹⁸ Mint Grandi kifejtette Walkónak, Olaszországnak elemi érdeke volt az, hogy Ausztriában olyan rezsim kerüljön hatalomra, amelyik képes lehet a szocialista erők megfékezésére,¹⁹ ugyanis a közép-európai olasz befolyás megszerzésének elengedhetetlen feltétele volt, hogy Olaszország eltérítse Ausztriát a szociáldemokraták által követett francia–csehszlovák orientációtól, majd bekapcsolja a körvonalazódó olasz szövetségi rendszerbe. Erre viszont a szociáldemokratákkal való ideológiai különbségek miatt nem kínálkozott esély, amíg Ausztriában ez a kormányzat volt hatalmon.²⁰

A már említett milánói találkozón Bethlen felvetette Mussolininek, hogy az Eduard Beneš-féle kisantant politikát támogató Seipel kancellár kormányát egy jobboldali kabinettel kellene felváltani Ausztriában, amihez a Heimwehr segítséget nyújthatna, amennyiben fegyvert és pénzt kapna szervezete központosításához és megerősítéséhez. Válaszában Mussolini kifejtette, hogy ha a Heimwehr kötelezettséget vállal a hatalom belátható időn belül történő megszerzésére, akkor hajlandó támogatni őket.²¹ Mussolini azért karolta fel a tervet, mert a dél-tiroli kérdés miatti feszültség²² ekkor még nem tette lehetővé, hogy a két állam a hagyományos diplomácia útján rendezze kapcsolatait, aminek eredményeképp az olasz vezetőnek csak egy, az olasz fasizmushoz igazodó rendszer megteremtésével nyílhatott volna esélye arra, hogy Ausztriát külpolitikai irányváltoztatásra bírja. A két miniszterelnök abban állapodott meg, hogy Olaszország fogja biztosítani a kért fegyvereket és a pénzt, Magyarország pedig vállalja a Heimwehr politikai irányítását, miután a magyaroknak – az Ébredő Magyarok Egyesületén keresztül – már 1919 óta voltak kapcsolataik az osztrák jobboldali erőkkel. A közvetlen kapcsolattartást Jánky Béla tábornokra, bécsi követségi tanácsosra bízták, Budapesten pedig Bethlen, Walko és Apor Gábor közvetített az olaszok és az osztrákok között.²³

16 Uo. 116.

17 DDI. Settima serie, vol. 5. 409. irat. Grandi Mussolininek, 1927. szeptember 12.

18 DDI. Settima serie, vol. 5. 410. irat. Grandi Mussolininek, 1927. szeptember 12.

19 MNL OL K 64. 24. csomó. 1927 – 20. tétel. 455. res. pol. 1927. Walko napi jelentése, 1927. szeptember 10.

20 Kerekes: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom, 206–207.

21 Gulyás László: A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele, 1924–1931. Máriabesnyő, 2013. 71.

22 Trentino-Alto Adige a korszakban német többségű tartomány volt, amelyet a párizsi békekonferencia Olaszországnak ítél. Mussolini hatalomra jutását követően megkezdődött a terület erőszakos olaszosítása (pl. németajkú iskolák bezárása, az olasz nyelv egyedüli hivatali nyelvvé tétele, utcanevek megváltoztatása). Ez feszültséget okozott Ausztria és Olaszország között és az osztrák társadalom jelentős részében is olaszellenes hangulatot keltett.

23 Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 12–13.

A Heimwehr magyar–olasz támogatása

A milánói találkozót és a Heimwehrrel való kapcsolatok módjának megvitatását követően a magyar és az olasz kormányok együttműködést kezdtek az osztrák szervezettel, ami egy kényes epizóddal indult. 1928. április 16-án Ferdinand von Pantz báró, a stájerországi tartomány Heimwehr-alakulatának egyik vezetője, aki állítása szerint Schober rendőrfőnökkel is kapcsolatban állt, memorandumban taglalta az osztrák belpolitikai helyzetet.²⁴ Elbeszélése szerint 1927. július 15-én kísérlet történt a baloldal részéről a proletárdiktatúra bevezetésére, ami szükségessé tette a Heimwehr alakulatainak fellépését, amelyeknek a hősiesen helytálló bécsi rendőrséggel karöltve sikerült megfékezniük a forradalmárokat. Pantz úgy vélte, hogy a fegyvereiket tekintve jelentős hátrányban lévő jobboldalnak okvetlenül az ugyancsak bolsevik-ellenes Magyarország és Olaszország segítségére van szüksége ahhoz, hogy a Heimwehr megakadályozhassa a marxista diktatúra kiépülését.²⁵

Pantz nemcsak az olasz külügyminisztériumnak, hanem Lánkynak is átnyújtotta a memorandumot, kifejtve, hogy a hatalomátvételt célzó puccs során a Schutzbund leverése és Bécs középületeinek megszállása után először katonai diktatúrát kiáltanának ki, később pedig egy direktórium venné át a hatalmat. Ebben Schober rendőrfőnök mellett Dr. Walter Pfrimer, a stájerországi Heimwehr feje – Pantz „főnöke” – kapott volna helyet, a Steidle-vezette keresztényszocialista párt tagjai pedig kívül maradtak volna a kormányzáson. Pantz kilátásba helyezte – mint fő célt – a német–osztrák vámuióit is, ami – mivel voltaképpen az Anschlusst vetítette előre – Magyarország és Olaszország érdekeivel egyaránt ellentétes volt. A keresztényszocialista párt teljes kirekesztését Bethlen és Mussolini egyaránt ellenezték.²⁶ Ambrózy azonban bizalmas forrásból értesült arról, hogy Schober őszinte felháborodással fogadta, hogy Pantz memorandumában magát, mint közvetítőt állítja be, s így kíván külföldi kapcsolatokat szerezni a Heimwehr számára. A mozgalom legfőbb vezetőjének tartott Steidle ugyancsak önösnek ítélte Pantz szándékait, akinek eladósodása ismert tény volt a Heimwehr vezetősége körében, így felmerült a gyanú, hogy Pantz a külföldről szerzett kölcsönből esetleg saját pénzügyi nehézségeit kívánja rendezni.²⁷ Ezt hírül véve Apor utasításba adta a bécsi magyar követségnek, hogy Pantz esetleges jövőbeni megkereséseire elutasító választ adjanak.²⁸

Bethlen időközben személyesen tárgyalt a dél-tiroli Heimwehr vezetőjével, Steidlével, amelynek részleteiről Durininek is beszámolt. A milánói találkozón megbeszélteket alapul véve Bethlen biztosította Steidlét arról, hogy az olasz kormány is kész fegyverrel és pénzzel támogatni a Heimwehrt annak érdekében, hogy a szervezet képes legyen a „cselekvésre”.²⁹ Steidle elmondása szerint

²⁴ Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (a továbbiakban ASMAE). Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. (Szám nélkül.) Memoriale Barone de Pantz sul movimento austriaco, 1928. május 16.

²⁵ Uo.

²⁶ Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 14–15.

²⁷ MNL OL K 64. 29. csomó. 1928 – 20. tétel. 94. res. pol. sz. Ambrózy Walkónak, 1928. június 14.

²⁸ Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 14–15.

²⁹ ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Copia di telegramma N. 1396. Durini Mussolininek, 1928. június 4. A Durini által használt szó – „da agire” („cselekvésre”) – a hatalomátvitelre utal, erre kellett volna képessé tenni a Heimwehrt.

a Heimwehr mintegy 150 ezer tagot számlált, s voltak jól, illetve kevésbé jól szervezett egységei. A támogatásra ez utóbbiaknak volt szükségük. A kormányfő-jelöltje Steidlének is Schober volt, és mint fogalmazott, a Heimwehr megállapodott a rendőrséggel abban, hogy a bécsi rendőrök segíteni fogják a hatalomátvételt. Bár a hadsereg ilyen közvetlen szerepet nem vállalt volna az akcióban, a semlegességre ígéretet tett. Ami a puccs kivitelezésének idejét illeti, Steidle jónak látta megvárni, amíg egy sztrájk, vagy ehhez hasonló megmozdulás során megfelelő alkalom kínálkozik. A Heimwehr vezetője az akció lebonyolításához 18 ezer pisztolyt és további fegyverszállítmányokat igényelt, és mind a tárgyaláson elhangzottak, mind pedig a várható szállítmányok esetében a legnagyobb titoktartást kérte.³⁰ Mussolini beleegyezett a kért támogatás folyósításába, és Magyarország közvetítő szerepét is helyeselte. Ígéretet tett továbbá arra, hogy a Heimwehr hatalomra jutását követően egyrészt elismeri az új kormányzatot, másrészt hajlandó engedményekre a Dél-Tirolban élő osztrák kisebbséget érintő kérdésekben. Utóbbi tekintetében Seipel kancellár is engedékenyebbnek bizonyult Mussolini nyilatkozatát követően, ami arra enged következtetni, hogy Seipel és Steidle között napi szintű kommunikáció lehetett azzal együtt is, hogy a Heimwehr olasz kapcsolatairól a kancellár vélhetően nem tudott.³¹

1928 júliusában kezdetét vette a támogatás gyakorlati kivitelezése. Bethlen tervezete szerint, amelyet Hory András nyújtott át Grandinak, az olasz kormány 1,5 millió lírát juttatott volna el vasúton a Heimwehrnek, és ezen kívül tetemes mennyiségű fegyvert helyeztek el az olasz–osztrák határon abból a célból, hogy alkalomadtán átadhassák azokat Steidle megbízottjainak. Grandi és Mussolini egyaránt támogatták a tervet, így az olasz külügyi államtitkár rendelkezett, hogy 500 ezer líra előleg kerüljön átadásra Bethlennek, aki aztán továbbította a pénzt Steidlének.³² Ez utóbbi ügy történt, hogy Bethlen és Steidle a budapesti olasz követségi tanácsos, Giovanni De Astis jelenlétében Fonyódon találkoztak, ahol az anyagi ügyek rendezésén túl megbeszélték az együttműködés további menetét is. A „balatoni nyaralásra” érkező Steidle elfogadta és aláírta a Bethlen által készített tervezetet, és tájékoztatta a jelenlévőket arról, hogy október 7-én, Bécsújhelyen nagyobb szabású gyűlést tervez a Heimwehr tagjai részére, ahol mintegy 40 ezer résztvevőre számít. A szocialisták ugyanakkorra, ugyanarra a helyszínre tűztek ki hasonló rendezvényt, és Steidle úgy vélte, hogy a baloldaliak bizonyára incidenst fognak provokálni, ami alkalmat teremthet a hatalomátvétel kivitelezésére.³³

A pénzküldemény némi késéssel, 1928. augusztus 25-én érkezett meg. A két – 500 ezer, illetve 1 millió 120 ezer líráról szóló – csekket, amelyet a Banca d'Italia [Olasz Nemzeti Bank – H. P.] a magyar külügyminisztériumnak címzett, De Astis nyújtotta át Apornak, majd beváltás után az összeget Jánky személyesen adta át Steidlének.³⁴ A kért fegyverek csempészésének bonyolítására Jaromír Diakow ezredes kapott megbízatást, azonban – miután az olasz kormány nem kockáztathatott meg még egy, a szentgotthárdi esethez hasonlatos botrányt – a fegyverek átadására végül nem került sor.³⁵

30 Uo.

31 Murber: A felíveléstől a stagnálásig. 119–120.

32 ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Lettera N. 4347. Grandi Durininak, 1928. július 17.

33 ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Lettera N. 1969. De Astis Grandinak, 1928. július 31.

34 Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 24.

35 Bellér Béla: Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1927–1929). Századok, 38. évf. (1985) 1. sz. 65.

Mindeközben közeledni kezdett a Heimwehrhez Seipel kancellár is, mivel – látva, hogy az osztrákok nagy része Ausztria megmentőjeként üdvözölte őt, amikor 1927 júliusában vállalta a szociáldemokraták elleni fellépést – úgy látta, hogy egyedül nem képes arra, hogy hosszú távon visszaszorítsa a baloldalt. A központi pénzekből anyagi támogatást is jutott a mozgalomnak, ám ez nem jelentette azt, hogy Seipel egyetértett volna a Heimwehr elveivel. A Steidle és követői által képviselt jobboldali ideológia helyett egy keresztény alapokon nyugvó, hivatásrendi államot képzelt el, amelynek társadalmi bázisát a polgárság jelentette volna. Ily módon a kancellár számára a Heimwehr csak ideiglenes eszközt jelenthetett a szociáldemokrácia visszaszorításához.³⁶ Bár 1928-ra névleg megalakult a Heimwehr országos szervezete, a valóságban ez is az egyes tartományok alakulatainak összessége volt, amelyek politikai elképzeléseiben továbbra is eltérések mutatkoztak.³⁷

Mindazonáltal Magyarország, Olaszország és természetesen a Heimwehr is nagy reményekkelelve készült az 1928. október 7-i Heimwehr-napra. Október 3-án Giacinto Auriti bécsi olasz követ örömmel számolt be Mussolininek arról, hogy a Heimwehrnek a szerveződését, egységesedését tekintve sikerült elérnie a kívánt eredményt. Auriti személy szerint kitűnő ötletnek tartotta, hogy Steidle megmozdulást tervezett a szocialisták fellegváraként ismert Bécsújhelyen, s a követ arra számított, hogy az akció hatásaként a Heimwehrnek nagyobb szava lesz az osztrák politikai életben. Auriti rámutatott arra is, hogy – Bécsből, azaz közelről szemlélve az alakulatok tevékenységét – a Heimwehr elveinek a valóságban csupán egyetlen közös pontja volt a fasizmussal, nevezetesen a szocialisták elleni küzdelem.³⁸

Noha 1928 júliusában Steidle aláírta Bethlen tervezetét, amely magában foglalta azt is, hogy a Heimwehr az olasz támogatás fejében lemond a Dél-Tirollal kapcsolatos követeléseiről,³⁹ Auriti szkeptikus maradt. A követ ugyanis attól tartott, hogy – miután a Heimwehr továbbra is igényt tartott Tirolra – a jövőben a szocialistaellenes harcot esetleg Alto Adige visszaszerzésére irányuló, olaszellenes megmozdulások válthatják fel. Noha a szocialisták is kifejezték egyetértésüket a nacionalistákkal Alto Adige ügyében, Auriti megítélése szerint a baloldal részéről ez csak választási kampányfogást jelentett, ellenben Steidle hatalomra jutása esetén komolyan tartani lehetett attól, hogy Tirol kérdése miatt az olasz–osztrák ellentétek kiéleződhetnek, ami zavart okozhatott volna az olasz külpolitikai célok megvalósításában.⁴⁰

Október 7-én sor került a várva-várt Heimwehr-felvonulásra, azonban az akció – annak ellenére, hogy a szocialisták valóban szintén részt vettek az eseményen – nem volt képes politikai válságot előidézni.⁴¹ Miután a Heimwehr és a szocialisták tüntetése egyaránt békésen ment végbe, a hatalomátvételre nem került sor.⁴²

36 Murber: A felíveléstől a stagnálásig. 121–122.

37 Ormos Mária: Nácizmus–fasizmus. Budapest, 1987. 277.

38 Mosca, Rodolfo (a cura di): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Vol. 7 (a továbbiakban DDI. Settima serie, vol. 7). Roma, 1953. (a továbbiakban DDI. Settima serie, vol. 7). 17. irat. Auriti Mussolininek, 1928. október 3.

39 Mosca, Rodolfo (a cura di): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Vol. 6 (a továbbiakban DDI. Settima serie, vol. 6). Roma, 1953) 528. irat. De Astis Grandinak, 1928. július 31.

40 DDI. Settima serie, vol. 7. 17. irat. Auriti Mussolininek, 1928. október 3.

41 Gulyás: A Horthy-korszak külpolitikája 2., 110.

42 Edmondson, Clifton Earl: The Heimwehr and Austrian Politics 1918–1936. Athens, 1978. 66–67.

A bécsújhelyi eseményeket követően, az Osztrák Köztársaság kikiáltásának 10. évfordulója alkalmából rendezett, 1928. november 12-i ünnepségen Seipel kancellár nyilvánosságra hozta a demokratikus alkotmány jobboldali reformjára irányuló elképzeléseit. Ezek között olyan pontok szerepeltek, mint a Schober által is követett keresztényszocialista elvek elleni szociáldemokrata propaganda beszüntetése, az egyházellenes agitáció betiltása, valamint a parlament működésének reformja. Seipel kilátásba helyezte a Schutzbund feloszlását is.⁴³ A kancellár december 18-án, Gratzban beszédet tartott az osztrák belpolitikai helyzetről, amelyben félreérthetetlenül utalt arra, hogy kész együttműködni a Heimwehrrel, amelyet a demokrácia egyik legfontosabb erőforrásának nevezett.⁴⁴

1929 januárjában Bethlen és Durini újabb megbeszélést folytattak a Heimwehr helyzetéről, amelynek során a miniszterelnök tájékoztatta az olasz követet arról, hogy a sikertelen kísérletet követően jó ideig nem nyílt alkalma személyesen tárgyalni Steidlével, azonban a napokban felkereste őt egy, az iratban nem megnevezett illető a Heimwehr képviselőjével azzal, hogy további anyagi támogatásért folyamodjon, amelyen a szervezet fegyvereket vásárolna. Mint kifejtette, a Heimwehr 1929 nyarára tervezett egy 100 ezer fő részvételével zajló hatalomváltó akciót. Bethlen annyit válaszolt, hogy mindenképpen Steidlével kíván újra kapcsolatba lépni, hogy megbízható információkat hallhasson a Heimwehr szándékairól.⁴⁵

A várt információkat – amelyeket a magyar külügyi levelezésben „Bérces barátunk” névvel illetett Steidle szolgáltatott – Jánky Bélának, mint kapcsolattartónak 1929 márciusában nyílt alkalma továbbítani Walko részére. A hírek szerint a Heimwehr vezetői továbbra is igyekeztek a háttérbe szorítani az egész osztrák nemzetet élénken foglalkoztató dél-tiroli kérdést, mivel további politikai sikerek eléréséhez az Olaszországgal való jó viszony fenntartását elengedhetetlennek tartották. Az anyagi fedezet mellett morális, illetve politikai támogatást is kértek a magyar és az olasz kormányoktól, emellett igyekeztek kibővíteni kapcsolatrendszerüket az angolszász hatalmak, különösen az Amerikai Egyesült Államok irányába.⁴⁶

1929. április 3-án Ignaz Seipel váratlanul lemondott a kancellári tisztségéről, amit az Ausztriában egyre súlyosabbá váló gazdasági problémák kezelhetlenségével indokolt. Helyébe Ernst von Streeruwitz lépett, aki a keresztényszocialisták mérsékelt szárnyához tartozott, s – mivel az ország nyugalma és gazdasági stabilitása érdekében meg kívánt egyezni a szociáldemokratákkal – nem támogatta a Heimwehr által tervezett leszámoló akciót. Ez azt eredményezte, hogy a Heimwehr még erőteljesebben kezdte sürgetni a demokratikus fordulatot, amit a magyar és az olasz kormányok is szorgalmaztak.⁴⁷

Seipel lemondását követően a Popolo d'Italia tudósítója, Eugenio Morreale felkereste Steidlet, hogy információkat szerezzen a Heimwehr további terveiről. A mozgalom vezetője elmondta, hogy bár a Heimwehr természeténél fogva nem alkalmas arra, hogy fasiszta mintára alakítsa át belső szer-

43 Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 32.

44 Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 124–125.

45 ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Telegramma N. 163/83. Durini Mussolininek, 1929. január 19.

46 MNL OL K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. 297 res. pol. 929. Jánky Walkónak, 1929. március 28.

47 Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 36–38.

vezetét, a vezetők igyekeznek figyelemmel kísérni a fasiszta párt működését arra az esetre, ha a későbbiekben a Heimwehrnek esetleg alkalma nyílna önálló párt létrehozására. Morreale érdeklődésére válaszolva Steidle közölte, hogy miután a tavaszi, illetve a nyári időszakra az erdészek tüntetéseket helyeztek kilátásba, a Heimwehr – amely nem akarta megzavarni ezeket a megmozdulásokat – a következő nagyobb akcióját nem ezekre a hónapokra, hanem őszre kívánta időzíteni. Ezúttal a tüntetés célpontja Bécs városa volt, ahol a siker a vezető szerint csak a pénzen múltott.⁴⁸ A Heimwehr fő célja Ausztria alkotmányának módosítása volt, amellyel azt kívánták elérni, hogy törvényes úton csökkentsen a szocialisták részvételi arányát az osztrák parlamentben.⁴⁹

Miután Diakowról az olasz kormány nem volt jó véleménnyel, aminek oka a dokumentumokból nem derül ki, Bethlen arra kérte Steidlet, hogy inkább a mozgalom egyik tekintélyesebb vezetőjét küldjék Rómába tárgyalni. A választás Waldemar Pabst porosz származású katonatisztra esett,⁵⁰ akinek római útját június 17-ére tűzték ki. Pabst – Steidle útján – megígérte, hogy először egyeztetés céljából a római magyar követséget fogja felkeresni. Steidle elmondása alapján Jánky úgy ítélte meg, hogy az 1929-re tervezett hatalomátvételt illetően a Heimwehr szándékai komolyak.⁵¹

Luigi Toselli, az olasz katonai hírszerzés vezetője június 19-én számolt be Grandinak Pabst nála tett látogatásáról. Ennek során a két katonatiszt megegyezett az 1929 őszére tervezett Heimwehr-akcióhoz szükséges fegyver mennyiségéről, és arról, hogy az egyes osztrák városok alakulatai milyen arányban részesülnek a szállítmányból.⁵² Június 21-én Pabst Hory András kíséretében felkereste Raffaele Guarigliát is. Pabst igyekezett meggyőzni Guarigliát a Heimwehr felkészültségéről, és azonnali segélyként 900 ezer schillingnek megfelelő összegért folyamodott az olasz kormányhoz, amelyet a mozgalom vezetősége javarészt géppuskák vásárlására kívánt fordítani.⁵³

A nyár utolsó napjaiban Auriti úgy ítélte meg, hogy a Heimwehr – morális tekintetben legalábbis – országszerte egyre nagyobb népszerűsége tett szert, miután a propagandatevékenységük kedvező visszhangra talált a munkásság körében. A bécsi olasz követ, mint az események szemtanúja, a törvényes keretek között végbemenő kormányváltást tartotta az egyetlen jó megoldásnak, amely keresztülvihetné a jobboldal által követelt alkotmányreformot. Auriti megnyugvására a Heimwehr is legális hatalomváltásban gondolkodott, amelynek érdekében kész volt együttműködni az államrendfenntartó erőivel.⁵⁴

Szeptember 19-én Walko megbeszélést folytatott Seippellel, amelynek során az egykori kancellár kifejtette, hogy véleménye szerint a Heimwehr örvendetes fejlődésen ment keresztül, ezért alkalmas a kormányzásra. Seipel úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Ausztriában hamarosan kormányválság fog bekövetkezni, ezért a Heimwehrnek módot kell keresnie arra, hogy legális úton átvehesse a hatalmat.

48 DDI. Settima serie, vol. 7. 376. irat. A Popolo d'Italia bécsi tudósítójának, Morrealének feljegyzései. 1929. április 19.

49 Mosca, Rodolfo (a cura di): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Vol. 8 (a továbbiakban DDI. Settima serie, vol. 8). Roma, 1953. 10. irat. Auriti Grandinak, 1929. szeptember 19.

50 Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 38. és Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 126.

51 MNL OL K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. Szám nélkül. Jánky Walkónak, 1929. június 4.

52 DDI. Settima serie, vol. 7. 499. irat. Toselli Grandinak, 1929. június 19.

53 ASMAE. Gabinetto del Ministero e della Segreteria Generale 1923–1943. Busta 187. Heimatwehren. Appunto di Guariglia sul colloquio con Pabst, 1929. június 21.

54 DDI. Settima serie, vol. 7. 601. irat. Auriti Mussolininek, 1929. augusztus 21.

A jelentősebb ausztriai városokban folyamatosan kisebb Heimwehr megmozdulásokra, tüntetésekre került sor, az 1928. október 7-i felvonuláshoz hasonló nagyobb akciót pedig Steidle 1929. szeptember 29-ére tervezett. Seipel azonban – aki Walko meglátása szerint a lemondását követően is jelentős befolyással bírt az osztrák politikai életben – úgy vélekedett, hogy ez a felvonulás nem lesz nagy jelentőségű.⁵⁵

Ennek ellenére Mussolini kilátásba helyezte, hogy fegyverrel és pénzzel támogatja ezt az akciót is, amennyiben Bethlen biztosítja őt a Heimwehr tervének komolyságáról. E kitételekre vélhetően a felelősség megosztása érdekében volt szükség.⁵⁶ Mint az olasz vezető kifejtette, ő személy szerint Schober tartotta legalkalmasabbnak a kancellári posztra.⁵⁷ A tervezett hatalomátvétellel, illetve a szociáldemokratákkal való leszámolásra végül mégsem került sor, mivel szeptember 26-án – néhány napos előkészítés után, amikor is az osztrák politikai elit megvitatta Streeruwitz lemondásának és az ezt követő alkotmánymódosításnak a részleteit – Schober nevezték ki Ausztria kancellárjává.⁵⁸ A hatalomátvételt a magyar és az olasz kormány egyaránt kedvezőnek ítélte meg, s a magyar vezetés örömmel nyugtázta, hogy Ausztriában a jobboldali fordulat végül erőszak nélkül ment végbe. Schober kinevezését követően Ambrózy arra számított, hogy a Heimwehr vezetői hamarosan részt vehetnek majd az ország kormányzásában.⁵⁹

Az olasz politikai vezetés Schober kancellárságával megoldottnak tekintette a helyzetet. A fordulat után néhány nappal Wodianer Andor római ügyvivő felkereste Grandit, hogy megvitassák az osztrák kérdést, s a Heimwehr támogatásának további alakulását. A beszélgetés során Grandi kijelentette, hogy miután az osztrák helyzet békés úton megoldódott, véleménye szerint nem lesz szükség arra, hogy a Heimwehr segítségével korábban kilátásba helyezett anyagi támogatást folyósítsák. Az olasz külügyi államtitkár hangsúlyozta, hogy Mussolini abból a megfontolásból kívánta megtartani a szóban forgó pénzüsszeget, hogy azt a magyar–olasz együttműködés más területein használják fel.⁶⁰

Mind az olasz, mind a magyar diplomáciai dokumentumokból kiviláglik, hogy – noha az olasz kormány támogatta a Heimwehrt, mint az általa kívánatosnak tartott ausztriai jobboldali fordulat eszközt – a felszín alatt Olaszország mindvégig tartott attól, hogy a nacionalista szervezet előbb-utóbb benyújtja igényét Trentino-Alto Adige birtoklására vonatkozóan. Bár a támogatás fejében Steidle ígéretet tett arra, hogy eláll a békekonzferencián Olaszországnak ítélt, de osztrák többségű terület visszaszerzésének szándékától, a valóságban időről időre sor került olaszellenes tüntetésekre a Heimwehr tagjainak részvételével.⁶¹ Például – amint azt a magyar levelezésből tudjuk – Innsbruckban évente megrendezték a több Heimwehr-tagot is számláló aranyvitézség érmes tiroliak találkozóját. 1929. október 10-én ez az összejövétel olaszellenes tüntetésbe torkollott, melyen Dél-Tirol visszaszerzését követelték.⁶²

55 MNL OL K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. 635 res. pol. 929. Walko és Seipel beszélgetése Bécsben, 1929. szeptember 19.

56 Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 135.

57 Kerekes: Az első osztrák köztársaság alkonya, 45.

58 Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 136.

59 MNL OL K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. 29.578-14. 1929. Ambrózy Darányi államtitkárnak, 1929. szeptember 30.

60 MNL OL K 64. 31. csomó. 1929 – 20. tétel. Szám nélkül. Wodianer jelentése Walkónak, 1929. október 1.

61 DDI. Settima serie, vol. 8. 78. irat. Auriti Grandinak, 1929. október 15.

62 MNL OL K 64. 35. csomó. 1929 – 23. tétel. 159. számjeltávirat. Hory Walkónak, 1929. október 16. és Walko válasza: 146. számjeltávirat. Walko Horynak, 1929. október 25.

Ez a kettősség azt eredményezte, hogy Olaszország – hasonlóan egyébként a horvát szeparatistákkal kapcsolatos kételyeikhez, akik Isztriára tarthattak igényt – a Heimwehr segítése mellett ugyanakkor féltette az országot a mozgalomtól, és attól tartott, hogy Steidle és társai megerősödésük és tényleges hatalomhoz jutásuk után esetleg az olaszok ellen fordulhatnak. Ennek fényében érthető, hogy Mussolini megelégedéssel fogadta az alapvetően mérsékelt Schober kancellári kinevezését, ehhez hasonló elégedettséget érzett a magyar vezetés is.

Ettől kezdve a Heimwehr nem számíthatott Magyarországot és Olaszországot komolyabb segítségére. Még egy magyar–olasz pénzzzállítmány érkezett a szervezethez, 1929 októberében, ugyanis a magyar külügyi vezetés – miután a pénz első felét már a szeptember 29-ére tervezett akciót megelőzően átutalta – folyósította a Heimwehr vezetőinek a mozgalom támogatására korábban megígért összeg második felét is. Ezzel az anyagi segítséggel véget ért a Heimwehr magyar közvetítéssel történő olasz segélyezése.⁶³ Schober ugyanis hajlandónak mutatkozott arra, hogy közeledjen Olaszországhoz, s az általa képviselt – egyértelműen jobboldali – irányvonalat az olasz kormány sokkal szimpatikusabbnak találta, mint a Heimwehr radikális eszközeit.⁶⁴

Az 1930-as esztendő válsághelyzetet hozott a Heimwehr számára. Schober feltehetően azért tárogatta kezdetben a mozgalmat, mert tudatában volt annak, hogy Steidle és a többi vezető szívesen látná őt a kancellári székben. Azt, hogy Schober egyfajta eszközt látott a Heimwehrban, alátámasztja, hogy noha 1929. szeptember 27-i kormánynyilatkozatában még nyíltan kiállt a mozgalom mellett, a kormányban a Heimwehr tagjai – ellentétben a korábbi várakozásokkal – nem kaptak helyet.⁶⁵ Ez nem jelentette azt, hogy a Heimwehr-mozgalom tevékenysége és további hatalomra jutási kísérletei véget értek volna, azonban ezeknek már nem volt jelentőségük a magyar–olasz kapcsolatok szempontjából. Mint Auriti fogalmazott, „az osztrák jobboldal bízott benne [Schoberban – H. P.], a baloldal félt tőle és tisztelte, a külföldi megítélése pedig igen kedvező volt. Mi többet lehetne kívánni?”.⁶⁶ Ezt követően Magyarország és Olaszország egyaránt arra törekedett, hogy szorosabbra fűzzék a viszonyt Ausztriával, mely közeledés lassú mederben folyt tovább.

63 Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 141.

64 Murber: A felíveléstől a stagnálásig, 145.

65 Bellér: Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés, 92.

66 DDI. Settima serie, vol. 8. 108. irat. Auriti Grandinak, 1929. október 25.

Hajabácsné Dobos Dóra*

A SPECIAL OPERATIONS EXECUTIVE (KÜLÖNLEGES HADMŰVELETEK BIZOTTSÁGA) ANGOL TITKOSSZOLGÁLATI SZERV MAGYARORSZÁGON 1939–1941 KÖZÖTT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL PÁLÓCZI-HORVÁTH GYÖRGY SZEREPÉRE

A Special Operations Executive (Különleges Hadműveletek Bizottsága, SOE) 1939–1941 közötti magyarországi szerepének vizsgálata több részből tevődik össze. Mivel a téma egyik kulcsfigurájának, Pálóczi-Horváth György szerepének ismertetésére fektettem nagyobb hangsúlyt, és az SOE tevékenységét főleg az ő szemszögéből mutattam be, fő forrásnak az 1949–1954 közötti magyarországi bebörtönzése alatt írt vallomásait, illetve tanulmányait használtam fel, ami kiegészítésre került Igotnotus Pál témáról írt tanulmányával. Így kerülhetett sor Pálóczi-Horváth György élettörténetének megírására. Bemutatásra kerül, hogyan került az SOE kötelékébe, ott milyen szerepet töltött be, például a Kállay-kormány fegyverszüneti tárgyalásai alkalmával. A második világháború utáni munkásságának értékelése a róla alkotott teljesebb kép felrajzolásához járul hozzá.

A téma vizsgálatához szükséges az SOE angol titkosszolgálati szerv működésének, szervezeti felépítésének, feladatainak és céljainak bemutatása, amire Pálóczi-Horváth György fentebb említett levéltári anyagai és az SOE szervezetével foglalkozó angol nyelvű monográfiák alapján került sor. Az SOE módszereit rendkívül jól mutatja be Pálóczi-Horváth György beszervezését intéző Basil Davidson kezdeti, 1939-es magyarországi tevékenysége. Mi volt a feladata SOE tisztként, ezek megoldását hogyan és milyen eredményekkel kivitelezte. Ennek vizsgálatához a fentebb említett munkákon kívül Basil Davidson angol nyelvű visszaemlékezését vettem alapul.

Az SOE 1939–1941 közötti magyarországi tevékenysége Basil Davidson, illetve két magyar személy, a már fentebb említett Pálóczi-Horváth György és dr. Sztankovich Viktor munkássága alapján rekonstruálható. Fontos adalék utóbbiak együttműködésének bemutatása a Britanova¹, és annak ma-

* Hajabácsné Dobos Dóra, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola.

1 Az SOE által 1939-ben alapított hírügynökség, melynek célja a legális és féllegális propaganda kifejtése volt.

gyarországi vállalata, a Külföldi Hírek könyvomasz² működtetése körül, illetve Basil Davidson egyik fő titkosszolgálati és illegális feladatának, a röplapgyártásnak és terjesztésnek az ismertetése is.

Pálóczi-Horváth György 1941 utáni életpályájának bemutatása nagyobb terjedelmet kapott, mint a magyarországi 1939–1941 közötti SOE tevékenység rekonstruálása szempontjából szintén fontos két személy, Basil Davidson és Sztankovich Viktor tevékenységének bemutatása. Davidson és Pálóczi-Horváth ismeretsége – talán ki lehet jelteni, hogy barátsága – 1945 után is folytatódott. Londonban Davidson felkereste, majd 1956-os magyarországi látogatása alatt Pálóczi-Horváth volt állandó kísérője, mielőtt ő maga is végleg elhagyta volna Magyarországot.

Pálóczi-Horváth György élete 1939-ig

Pálóczi-Horváth György 1908. március 20-án született, apja dr. Pálóczi-Horváth Zoltán ügyvéd, anyja Kovácsi Emma. Szülei válása után édesanyja Cserna Oszkár banktisztviselőhöz ment feleségül, és a bírósági ítélet szerint gyermekei (Pálóczi-Horváthnak még két testvére, egy bátyja és egy nővére volt) 14 éves korukig maradhattak édesanyjuknál. Kovácsi Emmának és Cserna Oszkárnak egy közös gyermeke született. Pálóczi-Horváth György a Fasori Evangélikus Gimnáziumba járt iskolába. Két irányból két különböző világnézet hatott rá, mivel a vásárnapokat édesapjánál kellett töltenie, és a két család merőben más életfelfogást képviselt. Saját maga így fogalmaz: „Nevelő apám közben haladt előre, cégvezető lett, így „otthon” a „liberális” bankos levegő volt, vásárnaponként pedig apámnál ellenforradalmi dzsentrí levegő. [... Apámnak – H. D. D.] pénze sem volt elég, így az eddigi dorbézoló életmód helyett „hitbuzgalmi” életet élt, ájtatos-vallásosan beszélt, s korán megutáltatta velem saját, külön bejárható istenét.”³

Mivel édesanyjánál és édesapjánál is egyre feszültebbé vált a hangulat, Pálóczi-Horváth egyre inkább befelé forduló gyermekké vált, 11–14 éves kora között állandóan felnőtt regényeket, lapokat, folyóiratokat olvasott, és ekkor határozta el, hogy író lesz. Ideológiai állásfoglalása egyszerű volt; mindenben az ellenkezőjét vallotta, mint az apja. A sárospataki kollégiumba került, 16–17 éves korában már rendszeresen írt novellákat a Közlönybe.⁴

1926. évi érettségije után Pestre utazott, majd édesanyja hatására a Bécsi Egyetemen tanult kereskedelmet. Egy év után viszont otthagya az iskolát, és az Amerikai Egyesült Államokba ment a család rokonához, Cserna Endréhez, ahol először annak vállalatánál, mint hálóüzgynök helyezkedett el Cleveland városában. Végül beiratkozott a pennsylvániai Franklin and Marshall College-ba, ahol a filozófia szakot kezdte el. A harmadik tanév sikeres elvégzése után azonban tanulmányait megszakítva visszament Clevelandbe, ahol a Szabadság című lapnál helyezkedett el.⁵

2 A napisajtó egy segédanyaga, amely nem a széles nyilvánosságnak, hanem megrendelőinek készült. A könyvomasz kifejezés nemcsak az előállítás módját jelöli, hanem hogy célja a hírek minél gyorsabb begyűjtése, majd továbbítása volt. Lásd bővebben: Lakatos Éva: Sajtószolgák – A könyvomaszok. Magyar Könyvszemle, 116. évf. (2000) 4. sz. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00027/0005-1fa.html>

3 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3. 2. 4. K-1629-1. 127.

4 Uo. 128–129.

5 Uo. 130–135.

1929-ben tért haza Budapestre, és a Pesti Naplónál helyezkedett el, ahol a lap 1939-es megszűnéséig dolgozott. 1930-ban a New York Sun nevű délutáni lap sordíjas tudósítója lett; ennek a külföldi lapnak telefonon és légipostán lehetett tudósításokat leadni, legközelebbi kirendeltsége Bécsben volt. A lap 1931-ben szűnt meg, néhány hónappal Pálóczi-Horváth György esküvője után. Házassága egyébként 1935-ben válással végződött. A Pesti Naplónál végzett sokrétű munkássága (többek között riporter, kiküldött tudósító, színházi kritikus, stb. volt) mellett írásai jelentek meg a Gondolatnál, a KMP legális folyóiratánál is. Ekkor már saját bevallása szerint egyre közelebb került a baloldali ideológiához, amiről így nyilatkozott: „A Gondolat révén, legalább írói-újságírói vonalon közelebb kerültem a munkásmozgalomhoz, olyan emberekkel ismerkedtem meg, akiktől több ösztönzést kaptam, mint eddigi ismerőseimtől. A Pesti Naplónál is javult a helyzetem, cikkíró lettem, bármilyen témáról írhattam, de heti négy cikket kellett írnom, ezen felül persze éjszakai segédszerkesztői munkát is kellett végezmem.”⁶

1936–1939 között több külföldi tudósítói úton vett rész, többek között az 1938-as Anschluss idején Ausztriában, a müncheni konferencia idején Prágában tartózkodott. 1939. március 14-én Pozsonyban érte a hír, hogy Hitler bevonult Prágába. Ebben az évben jelent meg *Chamberlain a felelős* című tanulmánya, és *Búcsú Európától* című regénye. 1939 novemberétől a Független Magyarország külpolitikai rovatszerkesztője lett, ami Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapja volt.⁷

A Special Operations Executive – Különleges Hadműveletek Bizottsága

Az SOE brit titkosszolgálati szervet 1940 júliusában⁸ hozták létre három szekció, a „D”, „MI R” és az „EH” szekció összevonásával. A „D” szekció feladata volt a szabotázsakciók lebonyolítása, propaganda-tevékenység végzése, és különböző illegális munkák végrehajtása. A „D” szekcióval szoros kapcsolatban állt az „MI R” szekció, ami a „D” szekció illegális munkásságát kiegészítve végzett minden olyan feladatot, amihez „egyenruha kellett”; tehát a legális tevékenységeket. Az „EH” osztály felelt minden – legális és illegális – propagandatevékenység elvégzéséért. A három szekció függött egymástól és egymással szoros kapcsolatban állt.⁹

Az SOE-t azzal a céllal hozták létre, hogy a Németország által megszállt- vagy a csatlós országokkal kapcsolatos hírszerzést és az ide irányuló propagandát biztosítsa.¹⁰ Tevékenységének több célja volt: a háború alatt szabotázsakciók révén katonailag, politikailag és gazdaságilag ártson az ellenségnek, ellenállási- és partizánmozgalmakat szervezzen, megfelelően előkészítse és lebonyolítsa az adott ország átállását, illetve az egyes országokban a háború után olyan politikai csoportosulásokat hozzon létre, amelyek angolbarátok, ugyanakkor szovjetellenes rezsimek létrehozására is képesek.¹¹

6 Uo. 139.

7 Uo. 140–141.

8 Létrehozása 1940-ben történt Churchill miniszterelnök jóváhagyásával. In: Weinberg, Gerhard L.: A World at Arms, A global history of World War II. Cambridge, 1994. 150.

9 Foot, M. R. D.: SOE: An outline history of the Special Operations Executive, 1940–1946. London, 1984. 12–15.

10 Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája, 1919–1945. Budapest, 1988. 309.

11 ÁBTL 3. 2. 5. 0–8–028. 167. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

Az SOE céljait és feladatkörét jól összefoglalja egy 1943 januárjában az új ügynökök számára kiadott útmutató kiskönyv, ami az ügynököket volt hivatott felkészíteni és tanítani. Az útmutató szerint – ahogy fentebb is olvasható – az SOE alapvető célja az ellenséges országokban a felforgatás és szabotázs-akciók lebonyolítása. Eszerint „a legnagyobb mértékben kárt kell tenni az ellenség erőforrásaiban, [...] tönkre kell tenni az ellenség munkaerő-forrását¹², [...] alá kell ásni az ellenség morálját¹³, [...] és fokozni kell a népeesség németellenes hangulatát a megszállt országokban azért, hogy a megfelelő pillanatban a létfontosságú támogatást nyújthassák nekünk”¹⁴.

A szervezet hatáskörébe tartozott minden olyan diplomáciai és politikai munka, amit a hivatalos diplomácia, tehát az angol kormány nem vállalhatott magára, többek között azért, mert az a terület, ahol a titkosszolgálat tevékenykedett, ellenséges területté vált, vagy pedig ellenséges országgal történő kapcsolatfelvételtől, tárgyalásról volt szó. Az SOE feladatává vált a különböző ellenséges országokban az angolbarát, németellenes mozgalom létrehozása, vagy ha már volt ilyen, a meglévő ellenállási mozgalmakkal való kapcsolattartás és azok támogatása is.¹⁵

A szervezet munkatársai főleg a megszállt, vagy a németekkel szövetséges országokból elmenekült szakértők voltak.¹⁶ Ez azért volt fontos, mert a célország felé annak nyelvéln kellett a propagandát végezni. És amellet, hogy angolok is megtanulhattak az adott nyelven, a szükséges létszámot a célországból menekült személyekkel lehetett a legegyszerűbben feltölteni. Emellet a menekültek alkalmazásával sokkal könnyebb volt a szükséges bizalmi légkört megteremteni, mint például egy angol szakértővel, illetve a propagandatevékenységet, a szabotázs-akciókat és az ellenállási mozgalommal kapcsolatos munkát a meglévő ismeretei (például helyismeret) miatt a célországból származó egyén sokkal eredményesebben végezhetette.

Az SOE-nak 1940-ben két központja volt: Svájcban és Svédországban, ahonnan Németországba, Lengyelországba, Csehszlovákiába, majd később a többi ellenségessé vált, vagy német megszállás alá került országba indultak szabotázsakciókat végrehajtani, illetve propagandát kifejteni. Ugyanebben az évben a háborús és politikai események folytán az SOE tevékenysége kibővült, Németországon kívül Franciaország és Olaszország lettek a szervezet fő célpontjai azért, hogy az ottani németellenes mozgalmakkal felvegyék a kapcsolatot.¹⁷

1941-ben a romániai, bulgáriai, magyarországi, jugoszláviai és görögországi SOE kirendeltségek a háború alakulása miatt kénytelenek voltak elhagyni működési területüket. Ezen SOE kirendeltségek távozása után 1941-ben szervezték meg Isztambulban azt a SOE kirendeltséget, ami a háború végéig

12 Az angolok megítélése szerint a németek törekvése ekkor az volt, hogy saját munkásaikat a mezőgazdaságba áttegyék, a munkaerőhiányt pedig külföldi munkaerővel pótolják. Az SOE ügynököknek ezt kellett propagandával és szabotázsakciókkal megakadályoznia.

13 Itt a német és csatlós országok hadseregének hangulatáról van szó. Az angol megítélés szerint az éhezés, fáradtság és az otthonról érkező levelek képesek megtörni a hadsereg morálját.

14 Special Operations Executive Manual: How to be an Agent in Occupied Europe, William Collins, The National Archives, London, 2014. 2–4.

15 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 167. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

16 Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Budapest, 1978. 31.

17 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 167–172. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

a legfontosabb „bedolgozó” hely lett. Ugyanekkor szervezték meg a kairói főparancsnokságot is.¹⁸ A kirendeltségi munka „bedolgozó” része intézte a délkelet-európai országokkal kapcsolatos munkát, a „bent-dolgozó” pedig a törökországi munkát, utóbbi volt a kisebb.¹⁹

Az SOE Magyarországgal szemben – mivel nem igazán sértette komolyan a birodalom érdekeit – engedékenységre mindvégig hajlandó volt, ha cserébe azt remélhette, hogy a magyarok néhány szabotázsakcióval, ellenállási mozgalom indításával, illetve propagandatevékenységgel siettetik Németország vereségét és ezáltal megrövidítik a háborút, illetve a háború végén segítenek visszaszorítani a Szovjetuniót.²⁰

A szervezet kapcsolatteremtési eredményeiről elmondható, hogy a briteket segítő, németellenes érzelmű csoportokkal Európa szerte sikerült felvenni a kapcsolatot. Bár ez nem jelentette azt, hogy mindegyik csoportot ugyanúgy támogatták volna. Kapcsolataik voltak német generálisokkal, munkásokkal éppúgy, mint németellenes lengyel, cseh és francia hazafiakkal is. De emellett ugyanúgy igyekeztek kapcsolatot teremteni a különböző szovjetellenes szerveződésekkel, illetve USA szimpatizánsokkal és ellenlábásokkal is. Az SOE részéről nyújtott támogatás főleg a különböző fegyverek és hasznosnak ítélt szakemberek csempészésében, illetve pénztámogatásban nyilvánult meg. Állandó volt az ilyen „forgalom” Norvégiával, Hollandiával, Bulgáriával, Görögországgal és Jugoszláviával. Az SOE szervezetnek tehát megvoltak a maga kirendeltségei a semleges országokban is. Ankarában például különböző magánosok, üzletemberek, tudományos kutatók és asszisztenseik képében ügynökeik, illetve angol üttelével és álnévvel szereplő beszervezett embereik tartózkodtak.²¹

Basil Davidson Magyarországon – az SOE módszerei

Basil Davidson 1939 novemberében vonattal érkezett meg Magyarországra Jugoszlávia felől. Elsődleges feladata az volt, hogy létrehozzon és igazgasson egy legális hírügynökséget, ha az még nincs, ha pedig van, akkor annak irányítását szerezze meg. Ennek a legálisan működő hírügynökségnek célja az volt, hogy eljuttassa az angol híreket a magyar sajtónak és rádiónak. Bár ez Magyarországon az az időszak volt, amikor már fennállt az egyre erőteljesebb német nyomás, a magyar kormány még mindig reménykedett a semlegességben, és bár kénytelen volt a németek felé bizonyos engedelmeket tenni, igyekezett Anglia felé is nyitni, így jöhetett létre viszonylag laza feltételekkel a brit hírügynökség. Davidson másik feladata illegális volt: mindent megtenni az ellenállás előmozdítása érdekében – mindehhez egy németellenes hálózat kiépítésére volt szükség. Általános angol vélekedés volt, hogy „Magyarország átkerülése a német táborba talán nem elkerülhetetlen, de mindenképpen készleltethető”.²²

18 Uo. 172.

19 ÁBTL 4. 1. A – 3143. 55. Pálóczi-Horváth György: Angol Hírszerzés a II. világháború alatt.

20 ÁBTL 3.2.5. 0-8-028. 41–42. Ignóus Pál: Az angol titkos hírszerző szolgálatról.

21 Uo. 33–34.

22 Davidson, Basil: Special Operations Executive, Scenes from the Anti-Nazi War. London, 1980. 54–55.

Davidson először a Reuter-ügynökség tudósítója, majd az SIS (Secret Intelligence Service – Titkos Hírszerző Szolgálat) „D” szekció magyar kirendeltségének a vezetője lett.²³ Megérkezése után megismerkedett többek között Eckhardt Tiborral, Rassay Károllyal, Apponyi Györggyel, Khuen-Héderváry Károllyal.²⁴ Összetoborzott egy politikailag színes hírszerző és hírterjesztő magyar kört, amibe például Kovács Imre, Frey András, Pálóczi-Horváth György és Sztankovich Viktor is beletartozott.²⁵ Davidson ismeretségeit főként Edward Howe-nak köszönhetette, aki régebben tartózkodott Magyarországon, mint a Times tudósítója.²⁶ Howe-t Davidson a SOE munkatársa, Sidney Morell újságíró javaslatára szerződtette, mert Howe jól ismerte a magyar belpolitikai helyzetet, és munkájának köszönhetően meglehetősen jó viszonyban volt a magyar politika legfontosabb személyiségeivel. Morell szintén Davidson előtt érkezett Magyarországra, és már némi előkészítő munkát végzett.²⁷

Davidson módszere a fokozatos beférkőzés volt; a politikusokkal befolyásos angol újságírónak adva ki magát ismerkedett meg – mégis valószínűsíthető, hogy ezen politikusok rövid időn belül sejteni kezdték, hogy külön diplomáciai megbízatása is van, és félhivatalos minőségben tartózkodik Magyarországon. A fentebb vázolt feladatai alapján egyértelmű, hogy főleg németellenes érzelmű politikusokkal igyekezett kapcsolatot teremteni. Módszeréhez tartozott, hogy általában az illető politikai irányvonalát követő hívének vallotta magát, így biztosítva a kapcsolat létrejöttét és elmélyülésének lehetőségét. A kapcsolatok elmélyítése baráti találkozóik alkalmával történt, amiknek köszönhetően a befolyásos személyiségek, politikusok egyre nyíltabban beszéltek Davidson előtt, és egyfajta bizalmi viszony alakult ki közöttük. Bejáratos volt az angol követségre és minden fogadáson és vacsorán ott volt, így a célszemélyek láthatták, hogy valóban befolyásos ember.²⁸

Davidson így rövid időn belül viszonylag nagy hálózatot épített ki „kapcsolatokból” és „beszervezett” ügynökökből; a két kapcsolati szint természetesen mást jelentett. A „kapcsolat” a SOE olvasatában olyan külföldit jelentett, aki angolbarát érzelmű, összebarátkozik valamelyik ügynökkel, vele bizonyos mértékig együtt dolgozik anélkül, hogy beszervezték, vagy közölték volna vele, hogy titkosszolgálattal áll kapcsolatban. Ilyen kapcsolat volt például Dr. Auer Pál ügyvéd és Békeffy László színész, majd színigazgató is. Akikkel Davidson kapcsolatot épített ki, azok nem írtak alá semmi-

23 Joó András: Kállay Miklós külpolitikája, Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944. Budapest, 2008. 59.

24 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 194. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

25 ÁBTL 3.2.5. 0-8-028. 22. Ignóus Pál: Az angol titkos hírszerző szolgálatról.

26 Pálóczi-Horváth György visszaemlékezése szerint Edward Howe 1941. március végén hagyta el Magyarországot, egy ideig a Britanovna híregyénység kairói irodájában dolgozott, majd a Daily Mirror tudósítója lett a Közel-Keleten. Ezután Jugoszláviába ment, és ott teljesített szolgálatot, majd Londonban, végül Németországban a Daily Mirror tudósítójaként helyezkedett el. Lásd bővebben: ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 295.

27 Davidson szerződtette Howe-t, erre Pálóczi-Horváth György a következő magyarázatot adja: „A háború kitörésekor valamely idegen országban polgári foglalkozást végző angolok rendszerint nyomban jelentkeztek katonai szolgálatra a helybeli angol követség katonai attaséjánál. [...] Ennek oka, hogy az angol kormány, illetve a titkosszolgálati csúcshatalom fel akarja használni a helyzet- és nyelvismerettel dolgozó angolokat, akik a háború kitörése után is nyugodtan helyben maradhatnak, hiszen csak addigi foglalkozásukat folytatják.” In: ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 192-194. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

28 Rádásul „Howe, akit régebben ismertek Budapesten, maga is mindent elkövetett, hogy ezekben a bennfentes körökben Davidson hitelét növelje.” In: Uo. 195.

lyen okmányt, tehát formálisan nem történt meg beszerzésük. A valódi „beszerezett” ügynök sem mindig írt alá beszerzési nyilatkozatot, viszont a két kategória közötti alapvető különbséget a kapcsolat mélysége jelentette; a beszerezett személy tisztában volt azzal, hogy angol titkosszolgálati ügynökkel dolgozik együtt, a kialakult bizalmi kapcsolat miatt pedig az együtt elvégzett munka minősége és színvonala magasabb volt, mint amit egy egyszerű kapcsolattal el lehetett végezni. Gyakran előfordult természetesen, hogy kapcsolatként indult a történet, majd annak elmélyülése során felfedte magát Davidson az illető előtt, és megtörtént a beszerzés. Ez történt Pálóczi-Horváth György és Dr. Sztankovich Viktor esetében is.²⁹

1940–1941 fordulóján megkezdődött London német bombázása, Magyarországon a SIS „D” szekciója pedig válságba került. Munkatársai a legalitás és az illegalitás mezsgyéjén egyensúlyoztak – sokan úgy gondolták, egészen máshol kellene lenniük. A „D” szekciónál sok fiatal dolgozott, és nem tartották helyesnek, hogy míg otthonuk lángokban áll, addig ők Pesten nyugodtan élnek és dolgoznak, így sokan a magyar ügy iránt közönyössé váltak, és csakhamar benyújtották áthelyezési kérelmüket. A szekció munkája így egyre inkább ellehetetlenült.³⁰

Davidson egy meg nem nevezett kollégájával egy másik titkos és illegális mellékvállalkozásba is belekezdett, amihez az angol nagykövetség pincéjét használták. Olyan robbanószereket kezdtek készíteni, amelyek könnyen alakíthatóak voltak és nagy robbanóerővel rendelkeztek; ezeket a robbanószereket az elképzelések szerint magyar önkéntesek használták volna a németek dunai szállítási elleni szabotázsakciókra. A robbanószereket kis fémtartályokba tették, és a mágnesességet kihasználva észrevétlenül rögzítették volna a hajótestek külső részén. A munka ezzel kapcsolatban elég jól haladt, megkezdődött a magyar önkéntesek felkutatása és beszerzése, azonban a követség épületét az egyre fokozódó német nyomás miatt el kellett hagyniuk. Végül emiatt, illetve különböző technikai hibák sorozata és a felettesek aggodalma miatt felfüggesztették, és megszakították az akciót.³¹

Special Operations Executive magyarországi szerepe 1939–1941 között

Sztankovich Viktor és Pálóczi-Horváth György első nagyobb közös vállalkozása a Britanova magyarországi kirendeltségének megalapítása körüli munka volt. A Britanova nevű hírügynökséget az SOE 1939-ben alapította, célja az SOE hatáskörébe tartozó országokban kifejtett legális és féllegális propaganda terjesztése volt. Látszólag magánvállalkozás volt, aminek előnye, hogy célravezetőbb propagandát tudott kifejteni anélkül, hogy kompromittálta volna az angol kormányt.³² Basil Davidson feladata volt a Britanovához szükséges működési és letelepedési engedély megszerzése, a könyvomas hírügynökség működtetése, illetve működésének felügyelete. Az engedély megszerzéséhez

²⁹ Uo. 195–196.

³⁰ Davidson, Basil: *Special Operations Executive, Scenes from the Anti-Nazi War*, 57–58.

³¹ Uo. 58–59.

³² ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 168. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

Pálóczi-Horváth dr. Sztankovich Viktort ajánlotta, aki akkor vette el Teleki Pál miniszterelnök unokahúgát feleségül. Sztankovich az engedélyt 1940-ben sikeresen megszerezte, aminek fejében ő lett a Britanov magyarországi kirendeltségének, a Külföldi Híreknek a felelős szerkesztője, Pálóczi-Horváth pedig időnként írt a lap számára.³³

A Külföldi Hírek (KH) olyan információkat tudott adni, melyeket a magyar lapok máshonnan nem igazán tudtak megszerezni. A német hírügynökségek agressziójával szemben az olvasóközönség szinte tüntetőleg vette a KH lapjait, számos magyar lap (például a Magyar Nemzet) előfizetője lett, így a könyvomatias rövidesen képes volt önmagát eltartani.³⁴ A KH nyílt angol propagandaügynökség volt; politikusoknak, képviselőknek, újságíróknak, üzletembereknek zárt borítékban olyan bizalmas tájékoztatókat küldött szét, melyek az SOE vonalát propagálták. A lap munkáját Basil Davidson irányította, kiadóhivatali igazgatója Thury Levente volt debreceni újságíró, munkatársai Mécs Alajos, Ivor Dénes, Tolnay György és Lajta Erika voltak.³⁵

1941 elején Pálóczi Horváth elvállalta a Külföldi Hírek reggeli turnusának szerkesztését, hogy biztosítva legyen Basil Davidsonnal való találkozásának rendszeressége,³⁶ és hogy ebben az időszakban legyen a napnak egy olyan periódusa, amikor Davidson őt megtalálhatja egy állandó helyen. A KH reggeli turnusát Pálóczi-Horváth egészen emigrálásáig, 1941 áprilisáig vezette.³⁷

Az SOE irányvonalának megfelelően Davidson a Külföldi Hírek irányítása mellett röpirat-tevékenységet is folytatott. Minden politikai irányzatot, réteget és eszközt megpróbált felhasználni, ehhez pedig minden irányú és hangnemű röpiratot igénybe vett. Célja a röpirat-tevékenység kifejtésével az volt, hogy azt a látszatot keltse, hogy egy befolyásos németellenes szervezet van Magyarországon.³⁸ A röpiratokat különböző ügynökeivel, kapcsolataival íratta meg, majd magyarországi nyomdákban, illetve külföldön nyomtatattatta ki. A külföldön nyomtatott rölapokat diplomáciai csomagban hozatta be az országba. Azt a benyomást igyekezett keltetni, hogy Magyarországon nagymértékű a németellenesség, ami a társadalom minden rétegére kiterjed.³⁹ Munkásságának köszönhetően 1940 szeptembere és 1941 februárja között több mint 1 200 000 szórólapot sikerült Magyarországon nyomtatni és terjeszteni. 1940 májusa és 1941 februárja között az új magyar ügynökök bizalmas feljegyzések szerint körülbelül 17 000 cikket hoztak le 16 budapesti, 7 vidéki napilapnál és több mint 100 vidéki hetilapnál.⁴⁰

A különböző tartalmú röpiratokat más személyek írták és terjesztették; egy-egy személy csak egy bizonyos hangvételű röpirattal foglalkozott.⁴¹ Pálóczi-Horváth György is írt ilyen rölapokat Davidson számára. Az ötleteket a röpirathoz hol Pálóczi-Horváth, hol Davidson adta. Volt, hogy a feladatot

33 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 225.

34 Uo. 140–141.

35 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 198–199. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

36 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 225.

37 Uo. 145.

38 Davidson, Basil: Special Operations Executive, Scenes from the Anti-Nazi War, 56.

39 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 199–200. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

40 Davidson, Basil: Special Operations Executive, Scenes from the Anti-Nazi War, 59–60.

41 A felosztás az alábbi volt: Stark /Erős/ János és Katona Jenő – középosztály és katolikus. Bálint György – baloldal. Ostenburg Gyula – legitimista. Lásd bővebben: ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 200. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

könnyűnek bizonyult, és Pálóczi-Horváth helyben és azonnal írta meg hozzá a szöveget, de legtöbbször a röpirat kidolgozásához több időre volt szükség.⁴²

Az általános röpirat tevékenységet jól mutatja be Pálóczi-Horváth György egyedi esete. Davidson kérte Pálóczi-Horváthot, hogy írjon egy olyan röpiratot, melynek célja, hogy feszült helyzetet idézzon elő Magyarország és Németország között. Ezeket a röpiratokat Sopronban és környékén fogják terjeszteni, hogy azt a látszatot keltsék, miszerint a röpiratot Németországból csempészték be.⁴³ A szövegnek tehát olyan stílusúnak kellett lennie, ami németbarát, egyben magyarellenes, és nyelvezetén érezni lehessen azt, hogy olyan ember munkája, aki éveken át tanult magyarul, de nem az anyanyelve.⁴⁴ A röpiratnak olyan „sikere” volt, hogy a valódi soproni németpártiak később tovább terjesztették, sőt később sokkal több röpirat lett lefoglalva, mint amennyit Davidson felügyelete alatt nyomtattak.⁴⁵

Horvátország 1941. április 10-én kikiáltotta ki függetlenségét. Ezzel teljesült az a feltétel – Jugoszlávia felbomlása –, amit Magyarország szabott a Jugoszlávia elleni támadáshoz való csatlakozásul.⁴⁶ Néhány nappal ezt megelőzően az SOE magyarországi kirendeltsége elhagyta az országot. Basil Davidson Sztankovich Viktort feleségével és titkárnőjével Belgrádba küldte azzal az ürüggel, hogy Sztankovichnak mint a Britanova kirendeltségi szerkesztőjének egy ilyen eseménynél feltétlenül jelen kell lennie. Davidson ekkor felkereste még bizalmas kapcsolatait és ügynökeit is, megkérte őket, hogy a háború idejére angol útlevéllel hagyják el Magyarországot, és külföldről fejtsenek ki németellenes tevékenységet. Erre azonban csak Odescalchi Kája és Pálóczi-Horváth György vállalkozott.⁴⁷ Utóbbi azt feltételezte, hogy mivel a német támadás Magyarországon keresztül fog lezajlani, azzal párhuzamosan meg fog történni Magyarország német megszállása is. Pálóczi-Horváth vállalkozott arra, hogy emigrálása után magyar nyelvű rádiópropagandát fog végezni.⁴⁸

Pálóczi-Horváth György további sorsa

Basil Davidson április 3-án hagyta el Magyarországot, Pálóczi-Horváth György elutazása viszont az angol útlevél elintézése körüli problémák miatt késett. Útlevele George Peter Howard névre szólt, aminek monogramja eredeti nevével is stimmel, és szintén ez volt közel-keleti tartózkodása alatt az SOE-s fedőneve. Végül április 5-én hagyta el az országot, Belgrádon keresztül Vranjicában érte utol Davidson, ahonnan 6–7 napig tartott a menekülés Kotor felé.⁴⁹ Davidson az SOE kirendeltségi tisztek

42 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 142.

43 ÁBTL 3. 2. 5. O-8-028. 200. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

44 A röpirat kezdete: „Ha német a neved közzénk tartozol, ha német volt a neved akkor is közzénk tartozol, ha ezen a vidéken élt a családod hosszú évek óta, akkor biztosan közzénk tartozol. Németnek lenni nagy, szép, kevély dolog...” Lásd bővebben: ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 142.

45 Uo. 204.

46 Cornelius, Deborah S.: *Kutyaszorítóban, Magyarország és a második világháború*. Budapest, 2015.

47 ÁBTL 3. 2. 5. O-8-028. 204–205. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

48 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 145.

49 Uo. 145–149.

nagyobb csoportjával és a belgrádi angol követséggel Kotorban maradt, így biztosítva lehetőséget a menekülésre azoknak, akik nem rendelkeztek diplomáciai iratokkal. A diplomáciai iratok diplomáciai mentességet jelentettek, tehát a hátramaradottak kevésbé voltak kitéve veszélynek, mint a társaság másik fele. Ők a szervezettség hiánya miatt olasz fogságba kerültek, mert a számukra ígért tengeralattjáró és hajó tájékoztatás hiányában másik helyre és későbbi időpontban érkezett meg.⁵⁰

A menekülők csoportjának másik fele, köztük Pálóczi-Horváth is, idejében továbbjutott egy hajón Athénba, mire azonban odaért, az angolok kiszorultak a térségből, így onnan is megindult az általános menekülés. Pálóczi-Horváth György tehát tovább indult Egyiptom felé, célja Kairó volt.⁵¹ Odescalchi Kája Dubrovnikban bombatámadás áldozata lett, Sztankovich Viktor pedig Pálóczi-Horváth előtt érkezett meg Kairóba.⁵² Egyiptomban sikerült Pálóczi-Horváthnak megtalálnia Sztankovichékát⁵³, ugyanabban a szállodában szálltak meg. Nagy volt az idegeskedés, az általános kavarodásban nem találták azokat az SOE tiszteket, akikhez tartoztak, és saját felszerelésük sem volt időjáráshoz illő: Pálóczi-Horváth például téli kabátban és téli cipőben volt a trópusi hőségben, amin természetesen meglátszott a háromhetes menekülés.⁵⁴

1941 májusában indultak meg az előkészületek a Közel-Keleten egy feketerádió-adó⁵⁵ elindításához, Sztankovich Viktor és Pálóczi-Horváth György június első napjaiban költözött Haifába.⁵⁶ Az első adás sugárzása június 4-én indult meg Szabad Magyar Rádió néven, amit Magyarországon gyakran tisztán lehetett venni.⁵⁷ 1941 novemberében az időközben Jeruzsálembé költöztetett Szabad Magyar Rádió belső széthúzás miatt kettévált; Dr. Sztankovich Viktor vezette innentől kezdve a Független Demokrata Magyarország állomását, Pálóczi-Horváth György pedig a Magyar Nép Adóját.⁵⁸ Pálóczi-Horváthot az SOE 1942 februárjában Teheránba küldte, hogy az ottani magyar kolóniát felmérje és ejtőernyősöket toborozzon, majd Basil Davidson kérésére Isztambulba utazott sajtószemléket és helyzet-értékeléseket készíteni. Ezután megtörtént a közel-keleti adások felszámolása és Sztankovich Viktort Londonba küldték, miközben Pálóczi-Horváth Kairóban tartózkodott.⁵⁹

50 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 205. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

51 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 148.

52 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 205. Pálóczi-Horváth György tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

53 Sztankovich Viktort, feleségét és titkárnőjét, Lajta Erikát.

54 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 149.

55 Feketerádiózásnak nevezzük az olyan rádióadásokat, amelyek titkos körülmények között működnek, céljuk pedig a propaganda irányítása a célszám felé; adott esetben a világháború alatt egy rezsim megdöntésének elősegítése, vagy németellenes érzések felerősítése. A feketerádióknál dolgozó munkatársak különböző módszerekkel igyekeztek azt a benyomást kelteni, hogy az adott célszám területén tartózkodnak, és az ottani ellenálló-csoportok tartják fent őket. Ezért szükséges volt, hogy a bemondó minél inkább hiteles képet adjon az adott ország helyzetéről, belpolitikájáról, amit megfelelő híryananyagok beszerzésével (hetilapok olvasása, a célszám rádiójának hallgatása, stb.) értek el. Ezzel kapcsolatban megjelent részletes tanulmányt lásd: Hajabácsné Dobos Dóra: Fekete rádiózás a Közel-Keleten 1941-1942 között. In: Nemzetbiztonsági Szemle, 6. évf. (2018) 2. sz. 15-33. <https://folyoiratok.uni-nke.hu/document/nkeszolgalato-uni-nke-hu/Nemzetbiztons%C3%A1gi%20Szemle%202018.%20%C3%A9vi%2020sz%C3%A1m.pdf>

56 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 149-151.

57 ÁBTL 3. 2. 5. 0-8-028. 214. Pálóczi-Horváth tanulmánya az angol titkosszolgálatról.

58 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1. 204.

59 Uo. 227.

1943 februárjában a SOE megbízására Pálóczi-Horváth ismét Isztambulba érkezett, feladata pedig a Törökországba kikerülő magyarokkal való kapcsolatfelvétel és annak fenntartása volt; ő volt ugyanis a hivatalos összekötő tiszt, akin keresztül a magyar kormánycsoport kiugrási szándékát jelezhetette. Így tárgyalt Szentgyörgyi Alberttel, Frey Andrással, dr. Schrecker Károllyal, dr. Vály Ferencsel és Veress Lászlóval. A tárgyalások során úgy alakult, hogy Pálóczi-Horváth lett a magyar referens Morgan őrnagy felügyelete alatt, aki a jugoszláv szekció vezetője volt.⁶⁰ A tárgyalások eredménye az 1943. szeptember 9-én megkötött előzetes fegyverszüneti egyezmény volt – az angol feltételek közlésénél megfigyelőként jelen volt maga Pálóczi-Horváth György is.

1945 során Pálóczi-Horváth könyvének (*In Darkest Hungary*) megjelenésével párhuzamosan Londonba került, ahol rövidesen a BBC magyar osztályán kezdett dolgozni. 1947. május 15-én érkezett haza Magyarországra, belépett a Magyar Kommunista Pártba és a Tovább című hetilap szerkesztője lett. Emellett írt a Társadalmi Szemlébe és rádióelőadásokat is tartott. 1948 februárjában került a Magyar Rádióhoz, ahol az idegen nyelvű osztályt vezette 1948–49 között, majd a Hungária Könyvkiadó irodalmi vezetője lett. Ekkor választották meg a Magyar ENSZ Társaság főtítkárává is.⁶¹ 1949 szeptemberében koholt vádak alapján letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. Ezután a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, és az Irodalmi Újság munkatársa volt. 1956-ban Londonba emigrált, ahonnan már nem tért haza.

Az 1939–1941 közötti magyarországi SOE tevékenység feltáráshoz szükséges a másik két főszereplő, dr. Sztankovich Viktor és Basil Davidson második világháború utáni sorsának rövid bemutatása is. Ehhez a forrásbázisul Pálóczi-Horváth György vallomása, illetve Basil Davidson angol nyelvű visszaemlékezése szolgált.⁶²

Dr. Sztankovich Viktor (1908–1988) 1943-ban Londonba került, ahol a brit Külügyminisztériumnál (Foreign Office) helyezkedett el. 1945-től Pálóczi-Horváth Györgyhez hasonlóan a BBC, majd 1952–53 között a müncheni Szabad Európa Rádió munkatársa volt. 1961–1981 között a NATO rádiójának szerkesztőjeként és bemondójaként, 1970–1986 között pedig az Európai Szabad Magyar Kongresszus alelnökéként, majd elnökeként dolgozott.

Basil Davidson (1914–2010) 1943 augusztusában ejtőernyővel leugrott Boszniába azzal a feladattal, hogy az ottani partizánokkal felvegye a kapcsolatot, ami sikerült is neki. Utána a Szerémségbe költözött, majd az SOE ismét Magyarországra küldte, hogy németellenes mozgalmat szervezzen, azonban ehhez nem találta megfelelőnek a feltételeket, és visszament Jugoszláviába. Innen a szovjet bevonuláskor elmenekült. A háború után a The Times, a Daily Herald, a New Statesman és a Daily Mirror párizsi tudósítója volt. Később, mint Afrika történelmét kutató történész vált ismertté.

Az SOE angol titkosszolgálati szerv Basil Davidson vezetésével 1939–1941 között Magyarországon jelentős illegális és legális tevékenységet tudott kifejteni. Az általa, valamint Pálóczi-Horváth György és Sztankovich Viktor által létrehozott Külföldi Hírek felszámolása csak 1942-ben indult

60 Uo. 156–157.

61 Uo. 178–183.

62 ÁBTL 3. 2. 4. K-1629-1.; Davidson, Basil: Special Operations Executive, Scenes from the Anti-Nazi War.

meg⁶³, a lap megszűnéséig bizonyíthatóan eredményesen dolgozott. A titkosszolgálati szerv sikerességének egyik legszembetűnőbb bizonyítéka, hogy Davidson olyan hálózatot tudott kiépíteni kapcsolatokból és beszerezett személyekből, ami 1941 után is bizonyos feltételek között fennmaradt, és többször komoly fejtörést okozott a VKF. 2. Osztályának.⁶⁴ Azonban az nem mérhető, hogy a létrehozott németellenes érzelmű hálózatot mennyire sikerült az SOE-nak befolyásolnia, hiszen a beszerezett személyek azért kerülhettek bele, mert alapvetően németellenes érzelműek voltak – így tevékenységüket nyilván elsősorban ezen beállítottságuk határozta meg.

63 Egy 1942. június 9-i, VKF. 2. Osztálya által indított hűtlenségi ügy során indított eljárás alkalmával készített összefoglaló a Külföldi Hírekről, mint éppen „felszámolás alatt lévő” könyvomatosszerkesztőségéről nyilatkozik Turi Levente szerkesztő munkássága kapcsán. Lásd bővebben: Miske Jenőné, ÁBTL 3. 1. 9. V-145172, 19.

64 Az egyik ilyen nagyobb horderejű esemény volt, amikor az isztambuli főkonzul (Miske-Gerstenberger Jenő) felesége három levelet hozott be Magyarországra. Ebből kettőt (Szakasits Árpádnak és Kertész Róbertnek) Basil Davidson, egyet (Barankovics Istvánnak) pedig Pálóczi-Horváth György írt meg. A leveleket kézbesítő Miske-Gerstenberger Jenőné lebukott, és az ügyben a VKF. 2. Osztálya indított nyomozást. Az eseményről írt ismeretterjesztő tanulmányt lásd: Hajabácsné Dobos Dóra: Három Magyarországra küldött levél kálváriája. In: Napi Történelmi Forrás <http://ntf.hu/index.php/2018/04/04/harom-magyarorszagra-kuldott-le-vel-kalvariaja/>

Bús Péter János*

„SEMILYEN SZEMPONTBÓL NEM KÍVÁNATOS ITTHON MARADÁSUK” KITELEPÍTÉSEK ÉS LAKOSSÁGCSERÉK 1946–1948

Bevezetés

A második világháború befejezését követően Magyarországon új politikai berendezkedés alakult ki, melynek alapvetése volt, hogy a két világháború közötti politikai struktúrát elvetette, azt meghaladni volt hivatott. A magyarországi politikai rendszer azonban hamarosan felépítésében és mentalitásában is szovjet típusúvá vált. A Szovjetunió felszabadította az országot a náci és nyilasterror alól, ugyanakkor egyszersmind megszállta és a Magyar Kommunista Párt (MKP) segítségével a saját kommunista berendezkedésének megfelelő átalakításokba kezdett. 1945. november 4-én tartott nemzetgyűlési választásokon a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP) fölényes győzelmet aratott. Azonban szovjet nyomásra a baloldali pártok, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, és a Nemzeti Parasztpárt részvételével mégis koalíciós kormány alakult. Alapvetően megváltozott az a társadalmi halmaz, amire az új rendszer a politikáját kezdte építeni: célcsoportjukká az alsóbb társadalmi rétegek, elsősorban a nagy létszámú parasztság vált. A Kisgazdapárt nagyarányú választási győzelmét annak köszönhetette, hogy a parasztság érdekeinek védelmét elsősorban tőlük várta, bízott a korábbi, nagybirtokok túlsúlyával jellemezhető mezőgazdasági struktúra megváltoztatásában. A korábbi birtokrendezések, földosztások nem jártak eredménnyel, nem érintették a magyar parasztság egészét, csak szűkebb rétegeit. 1945-ben ugyanakkor radikális földreformot hajtottak végre. Ekkor a korábbi földosztásokhoz képest jóval nagyobb arányban jutottak a földhöz a földművelésből ténylegesen élő társadalmi rétegek. A koncepció az volt, hogy a földet megművelő parasztok legyenek a föld tulajdonosai, így nagy, összefüggő birtokok nem alakulhattak ki. A földosztás után az új birtokosok átlagosan 5–6 katasztrális hold földterülettel rendelkeztek, módosabbnak számított, aki már 15–20 kat. hold földön gazdálkodhatott.

* Bús Péter János, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola.

A földosztás mögötti ideológia értelmében a földdel korábban nem rendelkező, egykor uradalmi cselédként, napszámosként, zselléreként dolgozó, a paraszti társadalom legszegényebb rétegét képező közösséget is földhöz kívánták juttatni, azonban nem állt rendelkezésre elegendő földterület. A második világháború kirobbantásáért, a háború alatt történt borzalmakért a potsdami konferencián (1945. július 17.–augusztus 2.) a német népet kollektíven felelősnek nyilvánították. A magyarországi németység esetében hasonló álláspont alakult ki, a cél az volt, hogy Németországba való áttelepítésre kötelezzék őket. A kitelepítés megindokolása mögötti ideológia az volt, hogy a magyarországi németység, „a svábok önmaguk szakították ki magukat az ország testéből, minden tettükkel azt bizonyították, hogy együtt éreznek a hitleri Németországgal”.¹ A mondatot Kovács Imre (1913–1980), a Nemzeti Parasztpárt titkára, az 1945-ös választásokon a párt listavezetője mondta ki, de véleményével nem volt egyedül, a kommunista Szabad Nép is hasonlóan vélekedett. 1945. április 19-ei számának vezércikke, mely a „Svábkérdés” címet viselte, a svábokat a „szabadság örök ellenségének” nevezte, továbbá kitért arra, hogy „felelősség terheli őket, a háborús bűnösök listáján őket illeti az első hely.”² Alapvetően elmondható, hogy a velük kapcsolatos negatív véleményét a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt fogalmazta meg legradikálisabban. Az országban tartózkodó, szovjet irányítású Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) 1945. november 20-án adta ki határozatát, melynek nyomán mintegy 500 ezer fő magyarországi német kitelepítését rendelte el Németországba. A transzportok tervezett végállomása ekkor, a kitelepítés elején Németország amerikai megszállási zónája volt. A kitelepítés az 1945. december 29-én közzétett 12.330/1945. M. E. számú miniszterelnöki rendelettel vált valósággá, melynek végrehajtásához – jogszerűtlenül – a Központi Statisztikai Hivatalban megjelent politikai rendőrség közreműködésével az 1941-es népszámlálás adatait használták fel.³ A december 29-én kiadott rendeletet Tildy Zoltán (1889–1961) miniszterelnök írta alá, szövege a következő volt:

„A nemzeti kormány 12.330/1945. M. E. számú rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről

A minisztérium a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. évi november hó 20-án kelt és a magyarországi német lakosság Németországba való áttelepítéséről szóló határozat végrehajtásának tárgyában az 1945. évi XI. tc. 15. §-ában kapott felhatalmazás alapján a következőket rendeli:

1.§

Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”

1 Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Budapest, 2004. 32.

2 Uo. 32.

3 Óze Sándor: „A német ügy”. Századvég, (1994) 13. sz. 198–202.

Tildy Zoltán miniszterelnök a rendelet kiadása előtt azzal védekezett, hogy a kitelepítést a „[...] szövetséges nagyhatalmak rendelték el, [...] a felelősség nem minket terheli”.⁴ Valójában mindez a magyar kormány egyértelmű szerepvállalása nélkül nem lehetett volna végrehajtani. A Kliment Jefromovics Vorosilov (1881–1969) marsall vezetésével működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság csak hiányos információkkal rendelkezett, különösen a magyarországi németek létszámát illetően, a kitelepítendőek számát 500 ezerre becsülték, valójában a magyarországi németesség lélekszáma 470 ezer fő körül volt. Tehát a magyar kormány és a meghatározó nemzetgyűlési képviselő politikusok világos törekvése volt, hogy a fasisztának nevezett hazai németiséget kitelepítsék annak érdekében, hogy a földdel nem rendelkező magyar nemzetiségű, szegényparaszti, valamint az Edvard Beneš (1884–1948) csehszlovák elnök által tető alá hozott, csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény (1947–1948) értelmében Csehszlovákiából kényszerrel áttelepített felvidéki magyarokat földhöz juttathassák.

A kitelepítések visszásságai, jogsértések

2013-ban kezdett, kezdetben a kitelepítés és a csehszlovák–magyar lakosságcsere történetét a szakirodalom és az oral history módszertanával, az eseményeket átélő szemtanúk körében készült mélyinterjúk áttekintésével, majd ezen forrásoknak levéltári iratanyagokkal való összevetésével végzett vizsgálataim során arra kerestem a választ, hogy e mikrotörténeti kutatás helyszínein (kezdetben a Pilis térsége, majd Veszprém és Somogy megye is, kiegészítve a ma Budapesten élő magyarországi szlovák és német értelmiségiek visszaemlékezéseivel) mennyiben tartották be a kitelepítési rendeletben foglaltakat, miként működtek a községek elöljárósága mellett felállított Nemzetiségi Bizottságok. A kutatás tárgyát képezte és képezi, hogy milyen pártpreferenciájú személyek milyen motivációk mentén végezték tevékenységüket ezen bizottságokban. Eddigi, de még nem lezárt kutatásaim alapján megállítható, hogy az egyéni szimpátiák vagy ellenérzések meghatározóbbak voltak a kitelepítés alóli mentesítési kérelmek elbírálásában, mint a kitelepítési rendeletben foglaltak. Mindezek alapján 200 és 250 ezer fő közötti magyarországi németet úztek el akaratukon kívül hazájukból.⁵

Jelen tanulmányomban a pest megyei Csobánka község kitelepítések történeteként keresztül mutatom be a feltárt visszásságokat. Megjegyzendő azonban, hogy az általam vizsgált települések⁶ mindegyikében történtek hasonló visszaélések. Csobánka 1946-ban többségében német nem-

4 Zinner: A magyarországi németek kitelepítése, 78.

5 A hazai szakirodalomban a Magyarországról Németországba áttelepítésre kötelezett németeket ért jogsértést kitelepítésnek nevezik, a német szakirodalom viszont a „die Vertreibung”, azaz elűzetés kifejezést használja a kitelepítést jelentő „die Aussiedlung” helyett, így módon is jelezve, hogy az egész folyamat milyen negatív hatással volt a Kelet-Európában élő német nemzetiségre.

6 A kutatást a Komárom–Esztergom megyei Leányváron kezdtem, majd Pest megyei Solymáron és Csobánkán folytattam, ürömi és pilisvörösvári kutatásokkal kiegészítve. Somogy megyében, Ecsenyben, Veszprém megyében Németbányán, Farkasgyepűn, valamint Fejér megyében, Száron készítettem oral history interjúkat, majd ezeket a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom–Esztergom Megyei és Pest Megyei Levéltárában, valamint a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban található iratanyagokkal vettem össze.

zetiségű település volt, de éltek itt magyarországi szerbek, szlovákok és cigányok is. Az 1941-es népszámlálás adatai alapján a község lakossága 1905 fő volt. Ebből 1156 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, német anyanyelvű a népszámlálás adatai alapján 1337 fő volt.⁷ A falu lakossága alapvetően földműveléssel foglalkozott, voltak, akik eljártak a környék kőbányáiba, mások Budapesten gyárakban, például a hajógyárban dolgoztak. A községbe már 1945-ben érkeztek telepések, akik jórészt Jászladyból költöztek ide.⁸ A község előljárósága az ellátatlanokról jegyzőkönyvet⁹ vezetett, melyben külön jelezték és ellátásra nem jogosultnak minősítették azokat a magyarországi német személyeket, akiket, „munkakerülőnek”, „németbarátnak”, „SS-katonának” minősítettek, illetve azokat, akiket a jegyzőkönyvben olyan váddal illettek, miszerint „névét visszánemetesítette”. A volksbundistának bélyegzett svábok állataikat a magyar lakosságnak voltak kötelesek átadni, ingóságait a község háza foglalta le.¹⁰ A földelkobzás és földosztás tehát már ekkor kezdetét vette a községben. A településre érkezett új lakók közül volt olyan, aki kérvényben fordult a községi előljárósághoz annak érdekében, hogy házat, 4–5 kataszteri holdnyi földet és szőlőt igényeljen. A csobánkai iratok között két ilyen kérvény¹¹ található, László Dénes és Ökrös Ferenc székely földműveseké. A két irat szövegezése és tartalma megegyezik, valószínűleg előre megírt, aláírásokkal hitelesített nyomtatványok voltak, aláírásokkal hitelesítve. A csobánkai előljáróság iratai között fellelhető első, a kitelepítéssel közvetlenül kapcsolatos irat 1946. január 18-as keltezésű,¹² a budaörsi kitelepítés másnap, január 19-én történt. A dokumentum hírül adja, hogy „a magyarországi német lakosságnak Németországba áttelepítése folyamatosan kezdetét veszi” a 12.330/1945. M. E. számú miniszterelnöki rendelet, illetve a 70.010/1946. B. M. számú végrehajtási utasítás alapján. Utóbbi rendelet¹³ értelmében az áttelepítés hatálya alá eső személyek számára tilos volt a mindennapi élelmiszerellátáson felül eső termények, élelmiszerek felhalmozása, a kitelepítendő család házában minden berendezéséről leltár készítését rendelte el. A rendeletben foglaltak alapján a ház tulajdonosa elvesztette a tulajdonjogát, vagyont 1945. december 29-től zár alá vettnek kellett tekinteni. A kitelepítéskor a svábok által magukkal vihető élelmiszerek mennyiségét is meghatározta, eszerint fejenként 29 kg-ot, összesen személyenként 100 kg-ig terjedő egyéb csomagot (ruhanemű, ágynemű) lehetett elvinni. A 100 kg-ban benne foglaltatott a 29 kg élelmiszer is. A januári 18-ai keltezésű, a Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye alispánja helyett Dr. Károlyi [keresztnevét az irat nem közli – B. P. J.] vármegyei főjegyzőtől érkezett irat a csobánkai előljáróságot tájékoztatja, hogy a belügyminiszter dr. Benczur Lószef belügyminiszteri osztálytanácsost áttelepítési miniszteri biztossá nevezte ki, valamint közérdeknek nevezi azt, hogy a községben „megfelelő és alkalmas” tisztviselők legyenek jelen.

7 Czibulka et al. 2004 p. 318.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL PML) VO. V. 1166. 4. doboz, ad343/1945/7.

9 MNL PML VO. V. 1166. Csobánka község előljáróságának iratai 4. d. ad35/1946.

10 MNL PML VO. V. 1166. 4. d. ad343/1945/14.

11 MNL PML VO. V. 1166. 4. d. ad343/1945/2.

12 MNL PML VO. V. 1166. 4. d. ad68/1946.

13 Idézi KSH 209–210.

Mindezekből következik, hogy politikai szempontok alapján történt meg a kitelepítésre kötelezettek listájának összeállítása, és a mentesítések menetében is a bizottságok tagjainak egyéni szempontú elbírálása volt az irányadó. A falu eredeti, sváb lakossága és a telepések közti kezdeti feszült viszonyt jól jellemzi az az irat, mely a telepések egy csoportjának (10 fő) 1946. február 7-én, tehát, mint látni fogjuk, még a kitelepítés előtt Rakssányi Elemér főjegyző előtt előadott panaszát rögzítette. Ebben panaszt tettek a községben lakó svábok ellen, akik, szerintük előttük olyan kijelentéseket tettek, hogy „szeget etetnek állataikkal vagy kitörik azok lábát, nem adnak azoknak enni, csak azért, hogy ne juthassanak ezek a magyar telepések birtokaiba”,¹⁴ mivel, mint azt a rendelet előírta, jószágaikat nem vihették magukkal. A főjegyző az ügy megoldása érdekében Pomázról áthívta a körzetvezetőt azért, hogy jelen legyen a szóban forgó állatoknak a sváboktól történő elkobzásánál, és a telepések részére történő átadásánál. Az átadást a helyi rendőrbiztoság két főnyi karhatalommal biztosította.¹⁵

A kitelepítés alól nem mentesített csobánkai svábok egy része a Szociáldemokrata Párt tagja volt. Brandhuber György földműves, aki a kitelepítés alóli mentesítési kérelmét a bizottságnak 1946. március 5-én adta be,¹⁶ rendelkezett az SZDP Központi Titkársága által kiállított igazolással, mely szerint a 70.010/1946. B. M. számú rendelet 6. §-ának 2. bekezdése értelmében az áttelepülési kötelezettség alóli mentesség megilleti, mint a párt cselekvő tagját. Az igazoló dokumentum a csobánkai kitelepítés alóli mentesítést végző Nemzeti Bizottság számára érkezett kérvényhez volt csatolva. Brandhuber a kérvényben leszögezte, hogy az 1941-es népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallotta magát, azonban állítása szerint Völgyi György, az akkori összeírást végző, általa fanatikusként nevezett csobánkai német tagozat tanítója beírta őt és családtagjait német nemzetiségűnek. 1944 őszén SS katonai behívóját sem vette át, ezt szerinte Wittek János akkori kisbíró tudná bizonyítani. Bajtek József, aki a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének elnöke volt, álláspontja szerint igazolni tudná az ő párttagságát. A Nemzeti Bizottság elnöke ugyancsak Bajtek József volt, nagy valószínűséggel ugyanaz a személy, ennek ellenére, Bajtek és a bizottság jegyzője, Bartha Róbert aláírása fölött a következő határozat áll: „A Nemzeti Bizottság mentesítését elutasítja.” Brandhuber György földművest és feleségét 1946. március 15-én kitelepítették Németországba. Annak bizonyítása, hogy Brandhuber valójában a Volksbund szervezetének tagja lett volna, és ismerte, valamint magáénak vallotta-e a mozgalom valós ideológiáját, nem élvezett a község előljárósága számára vizsgálendő prioritást.

Jelen dolgozatom folytatásában, a csobánkai kitelepítés mentesítési visszaságainak ismertetése után a magyarországi németek elűzetésével összefüggésben egy interdiszciplináris megközelítésre teszünk kísérletet.

¹⁴ MNL PML VO. V. 1166. 4. d. 289/1946.

¹⁵ Uo.

¹⁶ MNL PML VO. V. 1166. 4. d. 494/1946.

A kitelepítés lélektana (Szociálpszichológiai elemzés Ehmann Bea módszerével)

A magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban mindeztáig, a releváns szakirodalmat¹⁷ is ideértve, kevés szó esett arról, hogy a kitelepítést átélt személyek lélektanilag, pszichológiai szempontból hogyan élték meg otthonaikból való elűzetésük folyamatát. A kiindulópontot Ehmann Bea tanulmánya¹⁸ adta, melyben a szerző az 1956-ban Svájcba emigrált magyarokkal készült oral history szövegkorpuszt vetette alá elemzésnek. Módszere az volt, hogy szövegszerkesztő program segítségével szavanként vizsgálta az interjúk során elhangzottakat, és ennek megfelelően állított fel kategóriákat. Az '56-os emigrációba menekülés egy más történelmi időben történt, a megtorlástól való félelem, a nyugati, szabad és biztonságos élet iránti vágy motiválta azokat, akik elindultak, azonban az elindulás élménye, az első kategória, amit Ehmann felállít, már tartalmaz közös pontokat, így az analógia alkalmazható a kitelepítést átéltekre is. Kérdéses, hogy az emigránsok mennyire indultak önként, mennyire befolyásolta őket csoportjuk állásfoglalása, az, hogy családtagjaik, munkatársaik, szomszédai elindulnak-e. Ehmann az interjúkat idézve rámutat, hogy az elindulásban, a döntés meghozatalában, abban, hogy elhagyják az országot, az emigránsok esetében éppúgy, mint a kitelepítettek esetében, a csoportélmény meghatározó volt. A kitelepítés alóli felmentést nem befolyásolhatta a kitelepítésre kötelezett egyéni akarata, azonban a tény, hogyha családját (szüleit, nagyszüleit, testvéreit) kitelepítették, de őt magát felmentették, arra sarkallhatta az egyént, hogy maga is útnak induljon.

Az elindulás-élményvilág

A kitelepítésre kötelezettek, mint láthattuk, kifüggesztett lista alapján értesültek arról, hogy el kell hagyniuk otthonaikat. A bizonytalantól, az ismeretlentől való félelem már itt megjelent: nem tudták, hová mennek, az úttal kapcsolatban semmilyen információval nem rendelkeztek. Az is bizonytalanságot keltett, hogy a lista napról-napra változott: „Egyik nap ezek voltak a listán, másik nap már mások is rajta voltak, akkor volt, akiket kihúztak, akiket mégse telepítettek ki, úgyhogy akkor még nem lett véglegesítve.”¹⁹ A listákat a községekben felállított mentesítő bizottságok módosíthatták,

17 A magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban legkorábban az 1980-as évek végén, 1988-ban jelenhetett meg monográfia (Fehér István: A Magyarországi németek kitelepítése 1945–1950, Budapest, 1988.). Tilkovszky Lóránt (*1927) történész már 1978-ban jelentetett meg könyvet a Volksbund der Deutschen in Ungarn működéséről (Tilkovszky Lóránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945. Budapest, 1978.). A 1990-es évektől kezdve új lendületet vettek a kutatások, az oral history módszertanának felhasználásával készült munkák is megjelentek, ld. például Tóth Ágnes munkáit. Azonban az az interdiszciplináris megközelítés, melyre jelen dolgozatban kísérletet teszek, tudomásom szerint a magyarországi németesség történetének kutatásában eddig kevés figyelmet kapott.

18 Ehmann Bea: Szociális emlékezet: a történelem szociálpszichológiája. Az egyén a történelem sodrában: a pszichikus időélmény típusa, mint a kollektív élményuniverzum megteremtője. Magyar Tudomány, 48. (109.) évf. (2003) 1. sz. 36–47. <http://www.matud.iif.hu/03jan/ehmann.html> (a letöltés időpontja: 2018. 09. 29.)

19 Schmidt Jánosné (sz. Baumstark Anna, 1927–2018) szóbeli közlése, Leányvár, 2013. 03. 11. (a továbbiakban: SJ 2013.)

aszerint, hogy milyen minősítést adtak az adott személynek, volt-e 1940 előtt valamilyen, a kor-szakban demokratikusnak nevezett párt tagja²⁰, és, mint arra számos levéltári forrás²¹, valamint oral history szövegkorpusz²² utalt, a vagyoni helyzet is meghatározó volt abban, ki került a Németor-szágba való kitelepítésre kötelezettek közé, és ki mentesült az alól. „A napot pontosan nem tudtuk, hogy mikor, csak hogy márciusban. És akkor március 24-én bevagoníroztak. Ezt egy pár nappal előt-te mondták, hogy össze tudjunk csomagolni. Faládákba, zsákokba.”²³ A kitelepítés minden esetben egy marhavagonokból álló vonatszerelvényvel történt, több család került egy vagonba, a kitelepítési rendeletben foglaltak szerinti mennyiségű (a részleteket ld. fentebb) csomaggal (ládák, benne ru-hák, konyhai eszközök, ágynemű). A teletsúfolt vagonbelső önmagában lelkiileg megterhelő lehetett a svábság számára, hiszen „lettek a ládák, a zsákok egymásra rakva, és a tetején aludtunk.”²⁴ Egyes településeken, így Leányváron kiszállhattak a vonatból a bányászok, ez újabb feszültségeket szült, hiszen a földművesként dolgozók a vagonokban maradtak, míg a bányászok, de közülük sem mindenki, csak azok, akiknek kérelmeiket pozitívan bírálták el,²⁵ leszállhattak: „... reggel szóltak, ugye, már a vagonban aludtunk éjjel, és reggel szóltak, hogy a bányászok kiszállhatnak. Aki akar.”²⁶

Az „on-the-road” élmény

A kitelepítést átéltek közül azok, akiknek a mentesítési kérelmét a bizottságok elutasították, elindul-tak Németországba. Az úton levés, az „on-the-road” élmény annak minden mozzanatával meghatá-rozó volt számukra. Ehmann vizsgálata során azt mondja, hogy ehhez az „on the-road” élményvilág-hoz kapcsolódik minden olyan említés, mely során az valószínűsíthető, hogy az egyén vagy csoport számára (hiszen a vagonban sokan utaztak, több család, akár 20-30-an, így hatottak egymásra) problematikus a haza/otthon fogalmának pszichés vagy fizikai referenciapontja. Ez a magyarországi némettség számára lélektanilag az egyik legsúlyosabb kérdés, hiszen az az ország, mely a számukra a hazát jelentette, mintegy 300 esztendő együttélés után megvált állampolgáraitól, tőlük, akik mun-kájukkal, tehetségükkel építettek azt. Ez sokuknak mind a mai napig nagyon fájó emlék. Annak az

20 Részlet az 12.330/1945 M. E. számú rendeletből: „(2) Az 1. § rendelkezését nem kell alkalmazni arra, aki cselekvő tagja volt valamely demokratikus pártnak, vagy legalább 1940 óta tagja volt a Szakszervezeti tanács kötelékébe tartozó valamely szakszerve-zetnek.”

(4) A (2) [...] bekezdésben szabályozott mentesség kiterjed a feleségre (özvegyre), a kiskorú gyermekekre (kiskorú árvákra), valamint a velük – már a jelen rendelet hatálybalépését megelőzően is – közös háztartásban élő felmenőkre (szülők, nagyszülők) is.” In: Fehér: A magyarországi németek kitelepítése, 202–203.

21 MNL PML VO. V. 1166. 4. d. ad35/1946.; MNL Komárom–Esztergom Megyei Levéltár (a továbbiakban: MNL KEML) V-233./3. d. „Sváb” kitelepítettek vagyonteltárai 1949. 1–239. sz.; p1-462. „Sváb” mentesítő kérvények 1946, 1–847, ill. sz. n.

22 Schwenk Margit (1929, Csobánka), Leikep József (1929, Csobánka), Schmidt Jánosné (sz. Baumstark Anna, 1927–2018, Le-ányvár), Klotz Jánosné (sz. Baumstark Teréz, 1924–2013, Leányvár) Parti Jánosné (sz. Puchler Róza, 1922–2015 Leányvár), Milbich Jánosné (sz. Tallér Mária, 1936, Solymár) szóbeli közlései alapján.

23 SI 2013.

24 SI 2013.

25 KEML V-233./3. d. „Sváb” mentesítő kérvények 1946, 1–847, ill. sz. n.

26 SI 2013.

érzete maradt meg bennük, hogy fölöslegesek, nincsen rájuk szükség hazájukban, nincsen otthonuk, annak ellenére, hogy az 1941-es népszámlálás során a svábok közül sokan német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A kommunikáció ugyanis a családokban német nyelven folyt, de legtöbbször közülük magyarnak érezték magukat. Magáról a vonatútról kevés információval rendelkezünk, és ezek is csak szóbeli elbeszéléseken alapulnak, ezzel kapcsolatos levéltári források nincsenek. Az út az elbeszélések alapján²⁷ több hétig tartott, több megállóval, esetenként egy lágerben való tartózkodás is megnövelte időtartamát. A vonatokról több kocsit lecsatoltak útközben, mert a vonaton utazók egy részét máshol helyezték el. Megfigyelhető az a törekvés, hogy a korábban azonos településen élők ne kerüljenek egy tömbbe, ezáltal az összetartozás-élményt gyengítették.

A police élmény

A police élmény, vagyis a különböző hatóságokkal való interakció végigkísérte a kitelepítés folyamatát, hiszen a mentesítő bizottságokkal, a bevagonírozást vezénylő karhatalmistákkal, a német hatóságokkal mind kapcsolatba kerültek a svábok. Az ezekkel kapcsolatos élmények azonban településenként eltérőek lehetnek, mert például Leányváron a szomszéd település, Kesztyölc ismerős rendőrei voltak jelen az indulásnál, ennél fogva „nem volt semmi probléma”,²⁸ míg máshol, így Solymáron ismeretlen, agresszívnek bizonyuló karhatalmisták jelentek meg, akik kutyakorbáccsal verték az állomáson tartózkodókat, és nem engedték, hogy a kitelepítésre kötelezett svábok a temetőben elbúcsúzzanak halottaiktól.²⁹ A Németországból visszaszivárgók, visszaszököttek helyzete is érdekes ebből a szempontból, hiszen azzal, hogy engedély nélkül hazaindultak abba az országba, melynek immáron már nem voltak állampolgárai, rendkívül sokat kockáztattak. Akadt olyan család, amely sikerrel járt, engedélyt kapott az újbóli letelepedésre,³⁰ ha nem is azonnal, mert eleinte bujkálniuk kellett.³¹

Az átváltozás és az „önmagam maradás” élményvilága

Ehmann e két kategóriával azt vizsgálja, hogy az egyének személyisége mennyiben változott meg, illetve maradt ugyanolyan, mint a kényszerű elindulás előtt volt. A Németországban letelepedett magyarországi svábság azzal szembesült, hogy az anyaországi németek nem fogadják őket szívesen, például „magyar cigányoknak”³² nevezték őket. Identitásukban az, hogy sem Magyarországot,

27 SJ 2013. és Schwenk Margit (1929, Csobánka) közlései.

28 SJ 2013.

29 Solymosi Jánosné (sz. Binder Mária, 1930), Taller Mihályné (sz. Draxler Teréz, 1931) és Milbich Jánosné (sz. Tallér Mária, 1936) solymári lakosok egybehangzó közlései alapján.

30 SJ 2013.

31 Cservenyi Ferencné (sz. Okeli Erzsébet, 1925, Solymár) közlése alapján.

32 Ez az élmény olyannyira meghatározó, hogy interjúalanyaim mindegyike megemlítette.

sem Németországot – ahová a kitelepítést elrendelők szerint származásuk miatt kerültek – nem érezhették hazájuknak, nagy törést okozhatott. Megfigyelhető, hogy az 1960-as évektől már gyakrabban Magyarországra látogató kitelepített svábok – immáron német állampolgárok – továbbra is szülőfalujukat, így Magyarországot érezték hazájuknak. A gyakran alacsonyabb társadalmi rétegből származó (földműves, bányász, gyári munkás) svábok Németországban kitartással és szorgalommal idővel feljebb küzdöttek magukat, vagyonosodtak („itt parasztember voltam, ott pedig úriember”).³³ Hazalátogatásukkor szembesültek azzal, hogy szülőfalujuk a betelepítéseknek köszönhetően szinte teljesen megváltozott. A kitelepítés utáni második generáció, tehát a kitelepítést gyerekként átélte, 1940-es években született nemzedék – amennyiben nem telepedett le újra Magyarországon – viszont már identitásában németté vált, nem beszélt magyarul, dialektusa is idomult az irodalmi némethez, mellőzve a sváb nyelvi elemeket, szókincset. Idővel tehát az „önmagam maradás” élménye is csorbát szenvedett.

A mozgalom-élmény

A magyarországi németek számára azért meghatározó a mozgalom élmény, mert a Volksbund mozgalma, az ahhoz való tartozás, illetve a szervezettől való elhatárolódás meghatározta életük kitelepítést megelőző időszakát. Azt, hogy a mozgalom hogyan épült fel, miként működött, mit képviselt, számos tanulmány és monográfia vizsgálta³⁴, itt csupán arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam, lélektanilag hogyan hatott a svábokra a mozgalom. Összekapcsolható ez a mozgalom-élmény Ehmannel egy másik kategóriájával, az elutasítottság-élménnyel is, hiszen „a Volksbund csinált nagy ellentétet”³⁵ a fiatalok között. Előfordult, hogy Leányváron a Volksbundon kívüliek összeverekedtek a volksbundistákkal.³⁶ Összességében a Volksbunddal kapcsolatban elmondható, hogy az interjúalanyaim mindegyike elhatárolódott tőle, hangsúlyozottan, oly módon, hogy sem, ők, sem a szüleik nem léptek be a mozgalomba, annak rendezvényeit is messzire elkerülték. Felmerül a kérdés, hogy valóban semmi közük nem volt hozzá, vagy – ha esetleg mégis – mintegy hetven év távlatából is a következményektől tartanak? Más kérdés, hogy a Volksbundra a lakosság nagy része (és ebben is egybehangzó az adatközlők véleménye) egyfajta hagyományőrző szerepet betöltő egyesületként tekintett, ahová pusztán táncolni, énekelni jártak. Arról, hogy milyen ideológia áll a szervezet mögött, sokan nem is tudtak. Mindenesre a Volksbund szerepe mind lélektani, mind politikai-ideológiai szempontból további vizsgálódást igényel.

33 Parti Jánosné (sz. Puchler Róza, 1922–2015, Leányvár) közlése.

34 Lásd: Spannenberger, Norbert: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944. Budapest, 2005., illetve Tilkovszky: Ez volt a Volksbund, újabban pedig Vitári Zsolt (szerk.): Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből, 1925–1944. Pécs, 2015.

35 Parti Jánosné (sz. Puchler Róza, 1922–2015, Leányvár) közlése.

36 SJ 2013.

Összegzés

Ehmann Bea szociálpszichológiai módszerének felhasználásával arra tettem kísérletet, hogy a magyarországi németek életét mind a mai napig meghatározó élményt, a kitelepítést az emberi pszichére nagyban ható eseménysorozatként mutassam be. A mind az egyén, mind a kollektívum számára identitásképző, egyszersmind identitás változását előidéző kitelepítés nem pusztán egy történelmi kategória, mely ezáltal magában hordozza a témától, és az abban szereplő emberektől való távolságtartást, hanem mind a mai napig élő emlékezet, melynek szereplői szubjektumok, erényekkel és hibákkal, tévedésekkel és a korrekció lehetőségével. További kutatás tárgya azon személyek felkérése, akik a kitelepítést követően letelepedtek Németországban.³⁷ Élményeik, benyomásaik alapján egy újabb kategória, a beilleszkedés- és az otthoneremtés élményvilágának kategóriáját állíthatjuk fel.

³⁷ A kutatás kiterjesztése elsősorban Németország Baden-Württemberg és Bayern tartományaiban a közeljövőben készítendő oral history interjúk mellett a Landesarchiv Baden-Württemberg iratanyagának (Genereallandesarchiv Karlsruhe, Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Staatsarchiv Freiburg) és a Landesarchiv Bayern (München) iratanyagának felhasználásával történik.

Zeman Ferenc* TAKÁCS FERENC AZ IPARÜGYI MINISZTÉRIUM ÉLÉN

1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazásával létrejött az Ideiglenes Nemzeti Kormány, melyben Takács Ferencet az iparügyi minisztérium irányításával bízták meg. A Szociáldemokrata Párt tehát sikerrel lobbizott ezért az igen fontos miniszteri tárcáért.¹ Eközben az ország nyugati területein még a Szálasi-kormány regnált, melynek iparügyi minisztere Szakvály Emil volt.

Az Iparügyi Minisztériumot még 1935-ben, a Horthy-rendszerben szervezték meg. Ügköre az iparigazgatásra, illetve a termelési és építési ügyek vitelére terjedt ki. Ez a hármас felosztás az Ideiglenes Nemzeti Kormány Iparügyi Minisztériumában is megmaradt, ugyanakkor az új kurzus eltérő felfogása miatt jelentős változások is történtek. A feladatok listája hamarosan kiegészült az ipari jóvátételi kötelezettségek teljesítésének koordinációjával is.²

Takács Ferenc főként a Viharsarokban és a Tiszántúlon végzett több évtizedes eredményes párt-szervező munkájának köszönhetően a szovjetek által elfoglalt magyarországi területen az egyik legtekintélyesebb szociáldemokrata politikusnak számított, ezért eshetett rá pártja választása az iparügyi miniszteri pozícióra. A környezetében dolgozók későbbi visszaemlékezései szerint – bár foglalkozását tekintve kisiparos, kőművesmester volt – némiképp idegenkedett az iparügyi tárcától. Korábban, az 1935–1939 ciklusbeli országgyűlési képviselőse idején is főként agrárkérdésekkel foglalkozott, a párt egyik agrárszakértőjének számított. A földművelésügyi tárca vezetése tehát közelebb állt volna hozzá, ám azt a kommunisták a földreform miatt nem engedték ki a kezükből. Fő feladata eleinte a még zajló háborúban a rendelkezésére álló igen korlátozott ipari kapacitások a Vörös Hadsereg és a felállítandó új magyar honvédség részére való rendelkezésre bocsátása, majd a tavasz folyamán az ipar béketermelésre való átállítása volt.³

* Dr. Zeman Ferenc PhD, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára.

1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár XIX-F-1-jj Iparügyi Minisztérium Takács Ferenc miniszter iratai 1. doboz (a továbbiakban: MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d.)

2 Nehezíti az Iparügyi Minisztérium 1945–1948 közötti történetének feltárását, hogy a minisztérium Magyar Országos Levéltárban őrzött, adott években keletkezett iratanyagának legnagyobb része az 1956-os forradalom és szabadságharc idején megsemmisült.

3 Rácz Béla: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése (1944. december–1945. november). Levéltári Közlemények 44–45. évf. (1974) 430–431.

Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány székhelye a pénzügyi palota kétemeletes épületében volt. A második emeleten két szoba tartozott az iparügyi tárcához, ahol eleinte összesen négyen dolgoztak. Takács Ferenc mellett két miniszteri titkár dr. Kovács Gábor és Gál László, valamint egy gépíró. Emellett a dr. Harsányi Imre, a debreceni Kereskedelmi és Iparkamara titkára külső munkatársként nyújtott segítséget az ügyek vitelében. A minisztérium teljes újjászervezésére csak tavasszal, a szovjetek által elfoglalt Budapesten kerülhetett sor.

A magyar ipar rendkívüli háborús károkat szenvedett, melynek nagyságrendje körülbelül ötmilliárd békepengő volt. 1945-ben a gyáripár termelése a háború előttiének mindössze 35 százaléka volt, ez is csak annak volt köszönhető, hogy az üzemek még rendelkeztek valamennyi alapanyag-tartalékkal, így volt ahol a termelés folyamatos maradhatott. Talán ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy a szovjetek által megszállt országrészek üzelei, gyárjai, bányái között teljesen megszakadt a szállítási és a kommunikációs kapcsolat. A postai szolgáltatások, a telefon és távíró-szolgáltatás szünetelt, a közlekedési kapcsolatok pedig akadoztak. A kormány számára is nehézséget jelentett egyes rendeleteinek végrehajtása vagy egyáltalán eljuttatása Debrecenből a többi országrészbbe. Ezért Takács Ferenc személyesen igyekezett kapcsolatot létesíteni a keleti országrészen található nagyobb üzemekkel.

Első miniszteri útja január 7-én a Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak (MÁVAG) diósgyőri gyáraiba vezetett, ahol egy közös üzemi tanácsülésen találkozott a gyáregységek vezetőségével és az üzemi tanácsok képviselőivel. Érkezésének célja a tájékozódás volt, hogy milyen állapotban vannak az üzemek, a termelés és az élelmezés biztosított-e, illetve hogy milyen mértékű helyreállítás szükséges. Tájékoztatták arról, hogy a gyár pénzállományát a magyar kormány magához vonta, így nem tudtak fizetést biztosítani a dolgozóknak, illetve hogy a szovjetek megrendeléseket adtak, de azokat nem fizették ki. A dolgozók és családtagjaik élelmezésének biztosítására teherautókra volt szükség. Karbid hiányában nem tudtak világítani a szénbányákban, ami a termelés leállításával fenyegetett. Takács ígéretet tett utóbbi gyors beszerzésére, melyből a havi szükséglet 3000 kilogramm volt. Az oroszok által gyártott termékek megfizetésének kérdését a fegyverszüneti tárgyalások lezárulta után látta rendezhetőnek. A gyárak újjáépítésének, a háborús károk kijavításának várható költségei több tízmillió pengőre rúgtak. A dolgozók a szovjet hadsereg részére véradásra voltak kötelezve, ami napi szinten harminc embert vont ki a munkából. Emellett a gyár hét munkatársát a szovjetek egy Debrecen környéki munkatáborba hurcolták. Takács megígérte, hogy mindent megtesz kiszabadításuk érdekében. A szovjet és a román katonaság jelenléte miatt az emberek nem szívesen mentek dolgozni, féltették az otthon maradt családtagjaikat. Az üzemek gépjárműveinek rendbehozatala sem volt problémamentes. Attól tartottak, hogyha működőképesé tesznek akár egyet is belőlük azt a megszállók azonnal elveszik. Takács azzal biztatta a jelenlévőket, hogy a fegyverszüneti tárgyalások befejeződése után minden másképp lesz. Valószínűsítette, hogy néhány hónap után a gyárak átállhatnak a béketermelésre. A kormány ekkor még nem hagyta jóvá az üzemi tanácsok megalakulását, ezek helyi megalakulását ugyanakkor Takács fontos és jó lépésnek tartotta. Végül kérte

az üzemi tanács tagjait, hogy „dolgozzanak továbbra is egyetértéssel, s legyen a diósgyőri vasgyár továbbra is szeme fénye az országnak” – nem így történt.⁴

Árkos Frigyes zsidó származású műszaki tanácsost, a diósgyőri hengermű vezetőjét Takács 23/eln./1945. lp. M. sz. rendeletével vezérigazgatói-helyettesi minőségben nevezte ki a jóvátételi kötelezettségek teljesítése szempontjából kulcsfontosságú MÁVAG Diósgyőri Vas- és Acélgyára és a MÁVAG Diósgyőri Új Gyár, valamint a környező bányák irányítójává. Ezzel valójában, igaz ideiglenes jelleggel, a két gyárigazgató – Obholczér Pál és Korán Imre – fölé helyezte, az egyébként már 1921-től itt dolgozó Árkost. Takács szándéka az volt, hogy a MÁVAG diósgyőri egységét az állami vállalatok mintauzemévé tegye. Az új vezető azonban a gyárban súlyos munkafegyelmi és őt is érintő személyi ellentétekkel szembesült. A gyárvezetésben és az üzemi bizottságban lévő ellenlábasai – a gyárigazgatók és az üzemi tanácsok elnökei (Kerner Antal és Oszip István) – arra akarták kényszeríteni, hogy indoklás nélkül adja vissza megbízását, leváltásáért közös levelet írtak Takács Ferencnek. Közben elérték, hogy a politikai rendőrség Árkost rövid időre letartóztassa, ezáltal megakadályozták, hogy Debrecenbe menjen és beszámoljon a helyzetről a kormánynak, miközben ők oda utaztak, hogy érvényt szerezzenek akarataknak, sőt az Árkos kinevetését tartalmazó rendelet gyárbeli kihirdetését sem hajtották végre. Mindezek miatt Árkos megbízását néhány nap után vissza akarta adni, de lemondását Miklós Béla miniszterelnök nem fogadta el. Megerősítette állásában és az ügy teljes körű kivizsgálására kötelezte Miskolc főispánját, a kommunista Tóth Bélát éppen e napokban váltó, szintén kommunista Oszip Istvánt. Emellett erélyes hangú levélben utasította a gyárak vezetését, hogy a jövőben tartózkodjanak az ellentétek szításától, mert az Árkos elleni fellépést tovább folytatókkal szemben „a legszigorúbb eszközökkel fogok eljárni”. Az ügy pikantériája volt, hogy éppen annak az Oszip Istvánnak kellett volna feltárnia a visszaéléseket, aki március 16-án a Diósgyőri Újgyár üzemi tanácsának elnökeként az újdonsült igazgatóhelyettesrel való szembehelyezkedés egyik irányítója volt.⁵

Árkos feladata az üzemek és a bányák termelésének újbóli beindítása, és annak növelése lett volna, „hogy a most ott uralkodó rendszertelenség és tétlenség a legrövidebb időn belül megszűnjék”. Továbbá köteles volt kéthetenként jelentést küldeni az iparügyi miniszternek, minden, a munka zavartalanságát akadályozó legkisebb ügyről is. A gyárban bevett gyakorlattá vált, hogy a szellemi foglalkozású tisztviselőket az üzemi tanács megalázó módon a legalantasabb fizikai munkákra rendelte ki, miközben helyükre tapasztalatlan és képzetlen fiatalokat állított. Emellett figyelmen kívül hagyták az iparügyi miniszter rendeleteit is, „kijelentve, hogy most a forradalom törvénye a mérvadó”. Például az üzemi tanács sem alakult át üzemi bizottsággá. A sokrétű belső ellentétek miatt a gyár csak egyharmadát teljesítette az elvárható munkateljesítménynek, amivel a gyár szovjet parancsnoksága rendkívül elégedetlen volt. A nem megfelelő termelékenység másik oka a nyersanyagellátás akadózása volt. A gyár kokszzükségletének biztosítása nagy nehézségekbe ütközött, mivel korábban

4 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Emlékeztető a diósgyőri vas- és acélgyár és új gyár közös üzemi tanácsának 1945. január 7-i üléséről.

5 Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben 4. Miskolc, 1997. 102., 108.; MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. 721/1945. M. E. Magyar Miniszterelnök Debrecen Miskolc thj. város főispánjának, 1945. március 26.; Magyar Miniszterelnök 721/1945. M. E. 1. Magyar Állami Vas- és Acélgyár 2. Magyar Állami Vas- és Acél- és Gépgyárak Újgyára, 1945. március 26.

az acélgyártáshoz nélkülözhetetlen alapanyag Németországból érkezett, az innen való behozatalra pedig már nem volt lehetőség. Kiváltását a Komlón bányászott szénből előállított kokszal próbálták megoldani.

Megállapítható, hogy az Árkos elleni fellépés mögött a Magyar Kommunista Párt helyi vezetői és Kerner Antal, a Diósgyőri Vas- és Acélgyár üzemi tanácsa elnökének egyéni ambíciói álltak. Végül a kormány hátrált meg: Takács Ferenc Árkos Frigyeset szolgálattételre az Iparügyi Minisztériumba rendelte, ennek ellenére ellenlábasai elérték, hogy népbírószági eljárás induljon ellene.⁶

Takács egy adott országrész iparának állapotát felmérő vidéki útjait pártszervező munkával, illetve földosztási és hadseregtoborzó nagygyűlések megtartásával kapcsolta össze. Február 2-án Karca-
gon, egy hét múlva pedig Hajdúszoboszlón járt. Február 18-án Miklós Béla miniszterelnökkel, Valen-
tín Ágoston igazságügy miniszterrel, és Balogh István miniszterelnökségi államtitkárral együtt részt
vett és beszédet mondott a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szegedi nagygyűlésén a Nemzeti
Színházban. Ezután a borsodi iparvidékre utazott, ahol ismét felkereste a Diósgyőrt, valamint járt
az ózdi vasgyárban, és a környező bányákban is. Látogatása után úgy értékelte, hogy Diósgyőrről
januárhoz képest javult a helyzet. A front távolabb került, a termelés megindult. Ekkor a korábbi 12
ezres munkáslétszámhoz képest 6 ezren dolgoztak a MÁVAG diósgyőri gyáraiban, ahol – főként az
erőműben – jelentős háborús károk keletkeztek. Ózdon a gyár épségben maradt, viszont a fokozott
haditermelés miatt az olvasztókemencék tönkrementek, javításuk folyamatban volt. Az ipari kapaci-
tásokat a szovjet megrendelések teljesítése kötötte le. A legnagyobb nehézséget mindenhol a bérek
folyósítása és a munkások élelmezése jelentette. A miniszter ezért interveniált Borsod vármegye
élelmeszer-beszolgáltatás alóli mentesítése ügyében.⁷

Az iparügyi miniszter Budapestre először március elején jutott el.⁸ 1945. március 18-án több mi-
nisztartásával együtt részt vett a Budapesti Nemzeti Bizottság március 15. alkalmából a Magyar Szín-
házban rendezett ünnepségén, majd a kormány nevében megkoszorúzta a Petőfi-szobrot.⁹ Március
22-én felkereste a Népszava szerkesztőségét, majd a nyomdába is ellátogatott, ahol meghallgatta a
munkások fizetési pótlékukat sújtó magas adóval, illetve rossz ellátásukkal kapcsolatos panaszait,
és ígéretet tett a problémák rendezésére.¹⁰ Március 25-én Salgótarjánt és a város mellett található
zagyvapálfalvai üvegyárat kereste fel, tárgyalt a munkássággal és a helyi üzemi bizottságokkal.
Tőlük is az ipari üzemeknél általánosan tapasztalható problémákról – alacsony bérek, élelmesze-
rellátási hiányosságok – hallott. A salgótarjáni szénbánya még szovjet kézben volt. A bányauzemet
megkímélte a háborús pusztítás, az acélművet, különösen annak áramfejlesztő erőművét ugyanakkor
súlyos károk érték. Ennek mielőbbi helyreállítása igen fontos volt, mert egészen Hatvanig, Szolnokig
és Szentesig a lakossági áramot is ez szolgáltatta. Útja során felkereste a Székesfevárosi Elektromos

6 MNL OL XIX-F-1-1-jj IM TF 1. d. 5/C eln. 1945. Vitéz Horthy István Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Diósgyőri M. Kir. Vas- és Acélgyár, 1945. március 16.; Árkos Frigyes jelentése, 1945. március 23.; Feljegyzések a diósgyőri MÁVAG üzemek és bányák egységes vezetés alá való helyezéséről, én.; 721/1945. M. E. Magyar Miniszterelnök, 1945. március 26.

7 NSZ 1945. február 22. 2.

8 NSZ 1945. február 6. 4.; NSZ 1945. február 10. 2.; NSZ 1945. február 22. 2.; NSZ 1945. március 4. 1.

9 NSZ 1945. március 20. 5.

10 NSZ 1945. március 23. 2.

Művek befejezés előtt álló, ezért a kor legmodernebb technológiájával felszerelt 35 kW kapacitású hatvani erőműtelepét, melynek közelgő üzembe helyezéséről ekkor még bizakodóan nyilatkozott, nem tudván, hogy az erőmű a szovjet jóvátételi kötelezettségek miatt hamarosan leszerelésre kerül.¹¹

Április 2-án Takács Rákosi Mátyás (MKP), Erdei Ferenc (NPP) és Tildy Zoltán (FKGP) mellett a földosztással foglalkozó hódmezővásárhelyi és makói koalíciós nagygyűlések egyik szónoka volt, majd április 15-én Kéthly Anna társaságában Orosházán és Makón vett részt az SZDP népgyűlésein, melyeken a mezőgazdasági és a kisipari szövetkezetek szükségességéről, előnyeiről, a feldolgozóipar nyersanyagtermelés mellé telepítéséről, illetve a munkáspártok összefogásának fontosságáról beszélt.¹²

Közben az Iparügyi Minisztérium személyi állománya fokozatosan bővült. Munkatársai az év első két hónapjában elsősorban jogalkotó munkát végeztek. Ekkor dolgozták ki többek között az üzemi tanácsok helyébe lépő üzemi bizottságok választásáról, jogköréről és működéséről (50.100/1945. lp. M. sz.), illetve a munkabérbizottságok felállításáról szóló (78/1945 M. E.) rendeletet is, mellyel a munkások bérrendezését kívánták megoldani. Ugyanakkor statisztikai adatfeldolgozást is végeztek. Ezek segítségével képet alkothattak a gyárak állapotáról, melyek alapján aztán terveket dolgoztak ki a helyreállítási munkálatokra, illetve a nyersanyag-utánpótlás biztosítására. A hadiüzemnek minősített gyárakban március 6-ig a fegyelmi, szociális és egyéb jóléti intézkedések a „HÜSZ pk.”-k, vagyis a katonai parancsnokok hatáskörébe tartoztak, majd ezek megszüntetésével az üzemi bizottságokhoz kerültek át. Ugyanakkor Vörös János honvédelmi miniszter a Honvédelmi Minisztérium megrendeléseinek akadálytalan lebonyolítására, a szovjet hadvezetőséggel való tervezett együttműködés biztosítására és a meghagyásra javasolt üzemi alkalmazottak kiválasztására ideiglenesen vagy akár tartósan üzemi ellenőröket küldött a fontosabb hadfelszereléseket gyártó üzemekbe. A hadiállapot miatt ugyanis folyamatban volt a sorozás a demokratikus hadseregbe, a bevonulattal tervezett céldátuma március 12-e volt. Mentességet kapni csak a főispánok, vagy a szakminiszterek kedvező döntésére lehetett, ha az adott személy polgári foglalkozásában való meghagyásához magasabb érdek fűződött. A minisztériumokban dolgozóknak a meghagyási igazolványokat a saját minisztériumuk állította ki. A meghagyási javaslatot az Iparügyi Minisztériumon belül Takács Ferenc magának tartotta fenn.¹³

1945. március 20-án a debreceni Iparügyi Minisztérium személyi állománya 18 fő volt, a kormány a debreceni időszakban nem nevezett ki államtitkárokat a miniszter mellé.

11 NSZ 1945. március 29. 5.; NSZ 1945. április 18. 3.

12 Bencsik Péter: Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között. Hódmezővásárhely, 2018., 20.; Makói Népiújság (a továbbiakban MN) 1945. április 6. 2.; MN 1945. április 17. 1–2.; NSZ 1945. április 21. 3.

13 MNL OL XIX-F-1-11 IM TF 1. d. Magyar honvédelmi miniszter 1.857 szám. hadip.- 1945. A „hadiüzem Hüs.z.pk. és üzemi titkár” intézmények megszüntetése, 1945. március 6.; Magyar honvédelmi miniszter 20.262. szám. Eln. VI.-1945. Meghagyási javaslat előterjesztése, 1945. március 7.; 12/1945. lp. M. A toborzottak március 12-ére történő behívásával kapcsolatos meghagyások, 1945. március 6.

A minisztérium szervezeti felépítése ekkor négy nagy, ügybeosztás szerint elkülönülő csoportra és ezeken belül 15 osztályra tagolódott:¹⁴

I. CSOPORT, VEZETŐJE: LOSONCZY ENDRE ¹⁵	
1.	Elnöki osztály
2.	Munkásügyek osztálya
3.	Törvényelőkészítési osztály
4.	Ipari közigazgatási osztály
5.	Kis- és háziipari osztály

II. GYÁRIPARI CSOPORT, VEZETŐJE: STARKE (SZELE) MIHÁLY	
1.	Gyáripari osztály
2.	Hadiüzemek osztálya
3.	Állami üzemek osztálya
4.	Energiatermelési osztály

III. BÁNYÁSZATI CSOPORT, VEZETŐJE: DR. OSVÁTH BÉLA	
1.	Bányászati és bányászati kutatási osztály
2.	Bányászati közigazgatási osztály

IV. CSOPORT, VEZETŐJE: KASZA SÁNDOR	
1.	Iparpolitikai osztály
2.	Ipari újjáépítési osztály
3.	Ipari felügyeleti osztály
4.	Anyaggazdálkodási osztály

Az ország nagyipari üzemének többsége Budapesten volt, ahol azonban még 1945 elején is javában folytak a harcok. Takács Ferenc már január végén azzal a feladattal küldte a fővárosba személyes megbízottját, Gál Lászlót, hogy készítse elő a minisztérium költözését, illetve hogy tegyen meg mindent a fővárosi ipari termelés minél hamarabbi újraindulásáért. Gál január 29-én, a politikai rendőrség első csoportjával érkezett meg. A pusztítást látva úgy vélekedett, hogy „tíz évig nem lesz

¹⁴ Rácz: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 434–435.

¹⁵ Losonczy Endrét Takács Ferenc Hódmezővásárhelyről hozta magával az Iparügyi Minisztériumba, távollétében a miniszter helyettese volt.

feltámadás". Ennek ellenére nekilátott, a minisztertől kapott utasítások végrehajtásához. Feladatai igen szerteágazóak voltak: a minisztérium épületeinek használható állapotba hozatala; iratanyagának megmentése, őrzése; a munkára jelentkező korábbi munkatársak újrafelvétele, az igazolás megtörténtéig kivétel nélkül; az ipari érdekképviseleti szervezetek (szakszervezetek, ipartestületek, kamarák, IPOK, Gyáriparosok Országos Szövetsége) munkájának megindítása, tanácsadó szervként való felhasználása; a főváros műszaki osztályával való kapcsolatfelvétel, majd segítségükkel a közszolgáltatások és a közlekedés helyreállítása; nagyvállalatok felkeresése, egyeztetés a termelés megindításáról, a gépek és a nyersanyag biztonságba helyezése, illetve a szakemberek átcsoportosítása a termelő üzemekbe; vezetőjét vesztett üzemek irányításának időleges átruházása az üzemi bizottságra; kapcsolattartás a fővárosi szovjet katonai parancsnoksággal; az Iparügyi Minisztérium rendeletei alapján beérkező statisztikai adatok érdekképviseletekkel és szakemberekkel való feldolgozása és az üzemek zavartalan termelésének biztosítása.¹⁶ Ezen irányelveket követve Gál László egyeztetést folytatott a főváros új vezetőivel, Csorba János kisgazda polgármesterrel, Bechtler Péter szociáldemokrata és Jámbor Alajos kommunista alpolgármesterrel, illetve a Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) tagjaival. Ezután Takács utasításának megfelelően felkereste Csernisov tábornokot, Budapest első szovjet városparancsnokát, aki elfogadta Gált a debreceni kormány képviselőjének, annak ellenére, hogy a főváros hadizónának számított, Budán még harcok folytak. A városparancsnok szabad mozgást biztosító igazolványokkal, az üzemek fegyveres őrzésével, a gyárak vagyonának elhordását tiltó védelmi rendeletek kiadásával, illetve fűtőanyag biztosításával járult hozzá az Iparügyi Minisztérium munkájának fővárosi újraindulásához.

Gál a minisztérium nevében hirdetést jelentetett meg a Szabadság című kommunista napilapban, melyben a minisztérium tisztjeit és altisztjeit február 3-tól a tárcsa VIII. kerület József utca 13. szám alatt található épületében – melyben korábban az Állami Munkaközvetítő Hivatal működött – való megjelenésre kérte. Ez az épület maradt meg a legjobb állapotban az ostrom után, két szobájában igen mostoha körülmények között február 2-án indult újra a minisztérium fővárosi működése. A felhívásra csakhamar majd' háromszáz volt iparügyi tisztviselő jelentkezett.¹⁷ Február 24-én ugyanitt Gál, dr. Pap Gábor miniszteri osztálytanácsos, dr. Miklós Aladár miniszteri titkár, Vas Miklós, a Szakszervezeti Tanács képviselője, dr. Lippay István IPOK titkár, dr. Mészáros Zoltán IPOK titkár, dr. Marek Tivadar kereskedelmi és iparkamarai segédtitkár, dr. Lázár Sándor székesfővárosi tanácsjegyző, Fenyő Miksa és dr. Schiller Ottó a Gyáriparosok Országos Szövetségének képviselőivel folytatott egyeztetést, melyen a jelenlévők számba vették a gazdátlan műhelyeket, berendezéseket és nyersanyagokat, valamint megtárgyalták az ezekben a kérdésekben alkalmazandó eljárásrendet.¹⁸

1945 februárjában a minisztériumon belül megalakult a Munkaerőgazdálkodási Osztály, melynek feladata volt, hogy munkaerőt biztosítson a jóvátételi és az újjáépítési munkálatokhoz, valamint a legfontosabb közszükségleti cikkek előállító üzemekhez. Időközben a tisztviselői létszám emelkedésével a József utcai épület szűknek bizonyult, ezért a dolgozók a hivatali teendőik mellett hoz-

¹⁶ Rácz: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 437–438.

¹⁷ Uo. 436–437.

¹⁸ MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Jegyzőkönyv, 1945. február 24.

zálattak az Akadémia utca 12. szám alatti, volt Szabadalmi Bíróság épületének rendbehozatalához, amely a budapesti részleg központja lett. A hivatalok többsége májusban a volt Pénzügyi Központ Szabadság téri épületébe költözött. Az Iparügyi Minisztérium eredeti székháza Budán, a Lánchíd utcában volt, ahol február 13-án, azaz Buda szovjetek általi elfoglalása után, a BNB megbízásából, a debreceni Iparügyi Minisztériumtól függetlenül indult meg a munka. Mivel a hidakat felrobbantották a minisztérium később nem költözött vissza az itteni, amúgy is szinte teljesen kiégett épületbe. A budai részleg működését április 10-én szüntették meg.

A minisztérium fővárosi alkalmazottainak fizetés helyett kezdetben csak segélyt és ételmezt tudtak biztosítani. Előbbi fedezetét a tárca felügyelete alá tartozó különféle hivatalok páncélszekerényeiből előkerült pénzeszegek adták. Februárban megalakult a Beszerzési Csoport, amely először liszt- és kenyérosztásba, március 23-ától pedig ebédeltetésbe kezdett. Áprilisban már 3500 fő ellátását biztosította, amely kiterjedt a minisztérium és hatóságainak tisztviselőire, sőt családtagjaikra is. Takács instrukcióinak megfelelően Gál nem vett fel új embereket, a feladatokat a meglévő régi személyi állománnyal próbálta megoldani, ami jelentős politikai támadási felületet jelentett, mert – legalábbis a kommunisták szerint – közülük többen „kompromittálták magukat” a Horthy-rendszerben.¹⁹

A minisztérium munkatársainak igazolása 1945. március 30-tól két ütemben zajlott. Az tárca igazoló bizottsága június 22-ig 768 közalkalmazottat vizsgált. Ebből zárt ülésen 414 főt, szóbeli meghallgatás után pedig 157 közalkalmazottat igazolt. A 31 nem igazolt dolgozó közül kilencet állásvesztéssel sújtott, ebből egy ügyét áttette a Népjóléti Minisztériumra, a többiek valamilyen szankcióban – nyugdíjazás, vezető állásra való alkalmatlanság megállapítása, előléptetésből való kizárás, áthelyezés – részesültek. A grémiumnak további 588 fő ügyében augusztus 9-ig kellett az eljárást lefojtatnia.²⁰

Mint említettük Takács Ferenc márciusban többször is járt a fővárosban, melynek során elismerően szólt Gál Lászlónak és a minisztérium budapesti részlegének munkájáról, amely elősegítette a fővárosi gyárak között megszakadt kapcsolatok helyreállítását, az érdekvédelemmel és az iparszervezéssel foglalkozó szervezetek együttműködésének szorosabbá tételét, valamint tanácsadó szervként a tárca ügymenetébe való bevonását.²¹ Az iparügyi miniszter hivatalosan április 8-án költözött Debrecenből Budapestre, ahol a Szociáldemokrata Párt irányutatói alapján hozzászólott az egységes Iparügyi Minisztérium megszervezéséhez. Ehhez a munkához a pártközponttól tizenkét vezetőre alkalmas munkatársat kért. Április 13-án kiadásra került a tárca új ügy- és személyzeti beosztása, a struktúra a korábbi négy helyett immár öt csoporttal és 15 helyett 20 osztállyal állt fel:

19 Rác: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 435–436., 438–439.

20 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. A magyar Iparügyi Minisztérium Igazoló Bizottsága, feljegyzés, 1945. június 27.

21 Rác: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 438.

MINISZTER: TAKÁCS FERENC (SZDP)	
MINISZTERI TITKÁRSÁG	
I. CSOPORT, FŐNÖK: DR. LOSONCZY ENDRE (SZDP)	
1.	Elnöki osztály, vezetője: dr. Losonczy Endre (SZDP)
2.	Törvényelőkészítés és jogi ügyek osztálya, vezetője: dr. Tichy Kálmán (pártonkívüli), majd dr. Szabó József
3.	Ipari közigazgatási ügyek osztálya, vezetője: dr. Nagy Imre (pk)
4.	Bányászati közigazgatási osztály, vezetője: dr. Osváth Béla (SZDP)
II. CSOPORT, FŐNÖK: GÁL LÁSZLÓ (SZDP)	
1.	Iparpolitika, újjáépítés és közszállítások osztálya, vezetője: dr. Marton János (MKP)
2.	Gyáripari osztály, vezetője: Szele (Starke) Mihály (SZDP)
3.	Kisipar, szakoktatás és háziipari osztály, vezetője: dr. Gyulai Ákos (pk)
4.	Energiatermelés és gazdálkodás osztály, vezetője: dr. Theiss Ede (pk)
5.	Bányászat és bányászati kutatási osztály, vezetője: dr. Székely Pál (pk)
6.	Állami üzemek osztálya, vezetője: Károlyi Károly (pk)
7.	Anyaggazdálkodási osztály, vezetője: Gál László (SZDP)
III. CSOPORT, FŐNÖK: SZAKASITS ANTAL (SZDP)	
1.	Munkásügyek és üzemi bizottságok osztálya, vezetője: Szakasits Antal (SZDP)
2.	Szociálpolitikai osztály, vezetője: dr. Gortvai György (SZDP)
3.	Munkaerőgazdálkodási osztály, vezetője: dr. Miklós Aladár (SZDP)
4.	Ipari felügyeleti osztály, vezetője: Jakab József (pk)
IV. CSOPORT, FŐNÖK: –	
1.	Magasépítési osztály, vezetője: Mentényi Tibor (pk)
2.	Mélyépítés, vízellátás, csatornázás és épületszerelési osztály, vezetője: Galgóczy Pál (pk)
3.	Városrendezés és építésügyi közigazgatási osztály, vezetője: Kemény P. Zoltán (pk)
V. CSOPORT, FŐNÖK: DR. GORVAY GYÖRGY (SZDP)	
1.	Jóváételi osztály (szervezés alatt)
2.	Propaganda és művészeti propaganda osztály (szervezés alatt)

Mindezekon felül még a minisztériumhoz tartozott a tíz osztályból álló számevőség, illetve a segédhivatal, mindkettő élén egy-egy igazgatóval. A hadi részlegek nem kerültek újrászervezésre.²²

A minisztériumban dolgozók munkamorálja ebben az időszakban egyre romlott, ezért az elnöki osztály fizetésmegvonási szankciókat helyezett kilátásba a pontatlanul bejáró dolgozókkal szemben. A vezetői felelősségvállalás fokozására is szükség volt, mivel szinte minden iparügyi rendelkezést

²² Uo. 440–441.

a miniszter elé vittek aláíratásra, melynek a kiadott állásfoglalás szerint a jövőben csak az igazán jelentős ügyekre kellett korlátozódnia. A kisebb ügyeket a tárca tisztségviselőinek kellett szignálnia, ezáltal felelősséget viselni értük.²³

A minisztérium fenti személyzeti beosztásából látható, hogy a felső vezetésben főként szociáldemokrata kötődésű, vagy pártonkívüli személyeket találunk. Utóbbiak többsége olyan, a Horthy-rendszerben is a minisztériumban dolgozó szakember volt, akiknek munkájára Takács Ferenc továbbra is igényt tartott. Ugyanakkor állásban hagyásukkal kivívta a kommunista párt ellenszenvét, akik mindössze az Iparpolitikai osztály élén tudhattak kommunista párttagot, dr. Marton János személyében. A Szociáldemokrata Párt Központi Titkársága már április elején felhívta Takács Ferenc figyelmét arra, hogy a közhivatalokban megüresedő álláshelyeket lehetőség szerint szociáldemokrata párttagokkal töltsék be. A pályázatok elfogadása csak a Titkárság előzetes jóváhagyásával történhetett.²⁴ Államtitkárok kinevezésére április-május folyamán sem került sor.

Az MKP már április végén megindította támadását Takács Ferenc miniszteri pozíciója ellen. Az április 28-i pártközi értekezleten Gerő Ernő és Révai József javasolta, hogy a bányákat, a vasipart és az autógyártást a kommunista vezetésű Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium, a mezőgazdasági gépgyárakat a szintén kommunista, Nagy Imre vezette Földművelésügyi Minisztérium, a cement- és téglagyárakat pedig az Újjáépítési Kormánybiztosság ellenőrzése alá vonják. Takács Ferenc érthetően tiltakozott ezen stratégiai fontosságú iparágak minisztériumának teljes kiüresítésével felérő kiszervezése ellen. Véleménye szerint az átszervezés kaotikus állapotokat eredményezett volna, mellette szólalt fel Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára is. Végül az értekezlet elvetette a kommunisták javaslatát.²⁵

Április 12-én sor került az első budapesti minisztertanácsra. Ekkor már valamennyi minisztérium a fővárosba költözött.²⁶ Az április 18-ai minisztertanácson Takács Ferenc javaslatára május elsejét nemzeti ünneppé nyilvánították.²⁷ „Az ipari munkásság a német megszállás alatt hőiesen viselkedett. Nagyon sok értéket mentett meg hazánknak. Szimbolikusan kifejezésre akarjuk juttatni a nemzet háláját, ezért előterjesztést tettem a minisztertanácsnak, hogy a munkásság egyetlen ünnepnapja, május elseje nemzeti ünnepnek nyilvánítassék” – magyarázta a szimbolikus gesztust az MTI munkatársának az iparügyi miniszter. A munkabérek munkások számára is elfogadható rendezése viszont még mindig késlekedett, egyre sürgetőbbé vált. Április végén egyedül a vas- és fémipari munkások kollektív szerződése született meg, miután a szakszervezet megegyezett a munkáltatók érdekképviseletével és a gyárak üzemi bizottságainak titkárai és elnökei, illetve a szakmák szervezőbizottságai Takács Ferenc jelenlétében megtárgyalták azt.²⁸ A következő minisztertanács Takács javaslatára május 1. és október 1. között bevezette a nyári időszámítást, valamint eltörölte a tanoncok testi fenyítését.

23 Uo. 443.

24 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Szociáldemokrata Párt Központi Titkársága, 1945. április 5.

25 Rác: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 441.

26 NSZ 1945. április 10. 2.

27 NSZ 1945. április 20. 4.; MN 1945. április 24. 2.

28 NSZ 1945. április 19. 3.; NSZ 1945. április 26. 1.

Az Iparügyi Minisztérium erőfeszítései az ipari termelés megindítására

A szovjet csapatok az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarország területén szabadon mozogtak és intézték szállításaikat. Közben a megállapodásban rögzített feltételekkel megkezdődtek a jóvátételi tárgyalások az új magyar állami szervek és a szovjet Vörös Hadsereg képviselői között. Takács Ferenc február 22-én egyeztetett Jurij Ivanovics Szova szovjet ezredessel, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) gazdasági szakértőjével az egyezmény 8. pontjáról, melynek értelmében a magyar kormány a német, illetve a Németország által megszállt országok polgárainak tulajdonát képező vagyonok kisajátítását a SZEB jóváhagyása nélkül nem engedélyezi. A találkozáson a szovjet fél elégedetlenségét fejezte ki, mert a megállapodás egyes pontjaihoz kapcsolódó, azokat pontosító, szabályozó kormányrendeletek még nem készültek el, valamint Takács értésére adta, hogy az országban fellelhető német vagyon és érdekeltségek precíz összeírására külön súlyt helyez.

A Vörös Hadsereg az általa megszállt területeken minden nagyobb gyárat, üzemet, és szinte minden fellelhető terményt kisajátított. Így 1945 első negyedévében az ipari létesítmények többségére az Iparügyi Minisztérium utasítási jogköre nem terjedt ki. Ilyen helyzetben kellett a magyar kormánynak gondoskodni a súlyos háborús pusztítás miatt rendkívül nehéz helyzetbe került vidéki lakosság, a frissen elfoglalt Budapest, a felállítandó, nyolc hadosztályra előirányzott létszámú új magyar honvédség, valamint a megszálló Vörös Hadsereg ellátásáról is. Mindezek biztosítása érdekében az Iparügyi Minisztérium képviselői február második felében több alkalommal is írásbeli megkereséssel fordultak Szova ezredeshez. Kérték a sarkadi, a szerencsi, a mezőhegyesi és a szolnoki cukorgyár és a lefoglalt készletek visszaadását, a hajdúdorogi malom leszerelésének leállítását, 110 ezer ember zsírellátása érdekében a miskolci Mezőgazdák Szövetkezete olajgyárának felszabadítását és a kisvárdai élelmiszerüzemek szénellátásának biztosítását. Közben a közszükségleti cikkek előállításának beindítása érdekében Takács közbelépésre utasította a főispánokat és az iparkamarákat. Emellett a Közellátási Minisztérium is több, a lakosság ellátását súlyosan veszélyeztető szovjet igény mérséklését próbálta elérni a SZEB-nél. Például csak Hódmezővásárhely városától 700 vagon búzát, 200 vagon árpát és zabot, valamint 20 vagon borsót és babot követeltek, az ózdi iparvidéken pedig a beszolgáltatás mértéke már a gyári munkások ellátását veszélyeztette. A Pénzügyminisztérium az államnak jelentős bevételi forrást jelentő dohányjüvedék ügyében próbált megegyezni a szovjet féllel. A magyar fél írásbeli megkeresései ugyanakkor szinte kivétel nélkül válasz nélkül maradtak, ezért a magyar kormány minisztereinek személyesen kellett kapcsolatba lépniük Szova ezredessel, a SZEB szakelőadójával, vagy más illetékes szovjet SZEB tagokkal, akik általában mindent megígértek, majd ezekből igen keveset teljesítettek. Annyi azonban mégis történt, hogy az Iparügyi Minisztérium február 27-én megkapta a „felszabadult” gyárak jegyzékét, a dohányjüvedék szervezetének és raktárainak átadása azonban az ígéretek ellenére nem történt meg. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a fegyverszüneti egyezmény 11. pontjára hivatkozva a harci zónától keletre lévő területeken Karamuza tábornok Moszkva közvetlen utasítására termény- és állatbegyűjtést végzett.

A Vörös Hadseregnek átadandó gabona- és állatmenyiség-igény meghaladta a fellelhető készleteket. Ugyanakkor a SZEB arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a Vörös Hadsereg igényeit korlátozni nem lehet és azt, valamint annyit vesz igénybe amennyit talál, s amennyire szüksége van”. Március 5-én a SZEB négy kisebb szénbányát adott át a magyar kormány kezelésébe.

A SZEB-el való kapcsolattartás összehangolásának megkönnyítésére minden minisztérium fegyverszüneti szakelőadót jelölt ki. Ugyanakkor Gyöngyösi János külügyminiszter külön is felhívta minisztertársai figyelmét arra, hogy a Külügyminisztériumnak alárendelt Fegyverszüneti Ügyosztályt mindig vonják be a SZEB-bel folytatott egyeztetésekbe, hogy az ügyosztály szakértői az összefüggések felismerésében és a legcélszerűbb elintézési mód kiválasztásában közreműködhessenek.²⁹

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a fegyverszüneti egyezményt 1945. február 26-án 525. M. E. számú rendeletében hirdette ki.³⁰ Az egyezmény 12. pontja értelmében Magyarországnak az általa okozott háborús károkért 300 millió dollár értékben kellett kártérítést nyújtania a Szovjetunióknak, Csehszágának és Jugoszláviának. Az első jegyzék a Szovjetunióknak szállítandó árukról február végére készült el. A 74 pontból álló lista 11 teljes nehéz- és könnyűipari üzem, gyár, hengermű, generátor és villanytelep³¹ leszerelése mellett nagy mennyiségű szerszámgép, készgyártmány, valamint mezőgazdasági termény átadását irányozta elő.³² A szovjet Vörös Hadsereg ugyanakkor bármiféle előzetes egyeztetés nélkül már 1945 márciusában megkezdte az általa megszállt területeken épségben vagy használható állapotban maradt gépek leszerelését és elszállítását. Elsőként a „diósgyőri tűzrégi gyár” bombázások miatt Aszódra és Gyöngyösre telepített 92 gépéből 30 löveggyártó gépet szállítottak el Hajdúszoboszlóra, illetve a Dunai Repülőgépgyár Rt. kb. 150 gépét vitték el. Mindkét üzem kérte a kormánytól, hogy járjon közbe a gépek visszaszolgáltatása érdekében a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál, mivel még az utóbbi üzemben is – egy német tulajdonú repülőgép-összeállító pad kivételével – minden magyar tulajdonú volt, így nem volt jogalap elszállítására. Az Iparügyi Minisztérium interveniált is a SZEB-nél – valószínűsíthetően nem sok sikerrel.³³

A Külügyminisztérium égisze alatt működő Fegyverszüneti Ügyosztály időről-időre tájékoztatást adott a fegyverszüneti egyezményben megfogalmazott, Magyarországot érintő jóvátételi kötelezettségek teljesítésének állásáról és az ezekről való tárgyalásokról.³⁴

29 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Magyar Külügyminisztérium Fegyverszüneti Ügyosztály (a továbbiakban MKM FÜÖ). Első tájékoztató összefoglalás a Fegyverszüneti Egyezmény végrehajtásának jelenlegi helyzetéről, 1945. február 28., Magyar Külügyminisztérium, szigorúan bizalmas, 27/1945.; MKM FÜÖ Tájékoztató összefoglalás, 1945. március 5.; Ráczy Béla: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése 433–434.

30 Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 525. M. E. számú rendelete a fegyverszüneti egyezmény kihirdetéséről. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1945. Hetvenkilencedik évfolyam. Budapest, 1946.

31 A listán a Miskolci Magnézium Gyár, a budapesti „Tungsram elektrovákuum-üzem”, a budapesti „fegyver- és hadianyaggyár villanyteleppel”, a budapesti „színesfém-hengerüzem”, a hatvani villanytelep, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. ózdi „Schlemmer-féle finomhengerműve”, a pécsi és a szegedi városi elektromos mű generátorai, továbbá egy budapesti selyemharisnya gyár, egy budapesti kötszövőüzem és egy szintén fővárosi zsákgyár szerepelt.

32 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. 3/Eln. Előzetes jegyzék, 1945. február 28.

33 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. 31/1945. lp. M. eln. Magyar Iparügyi Minisztérium. Jelentés a miniszterelnöknek, 1945. március 15.

34 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Magyar Külügyminisztérium fegyverszüneti osztálya; Magyar lp. Min. B. -50-347-1945. Tájékoztató összefoglalás, 1945. március 5.

A kormánynak jelentős, sürgősen elhárítandó problémát jelentett a pénzínség. Az állam megnövekedett kiadásainak fedezésére nem állt rendelkezésre elegendő készpénz. Ugyanis a Budapesten fellelhető bankjegykészlet nagy része a szovjet csapatok birtokába került, amit nem adtak át az új magyar kabinet részére. A több százmillió pengős hiány miatt veszélybe került az állami alkalmazottak fizetéseinek folyósítása, és nem állt rendelkezésre megfelelő összeg a termelésüket újra elindítani szándékozó magánkézben lévő iparvállalatok – például ilyen volt a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. – segélyezésére, valamint a szovjetek által elvárt hadseregszervezésre sem.³⁵ A vidéki malmok is súlyos helyzetben voltak.³⁶

Az új államhatalom kezdeti gyengesége folytán a szovjet „záróvonaltól” keletre, a SZEB által a magyar kormány részére rendelkezésre bocsátott, de a szovjet hatóságok által még hivatalosan el nem hagyott állami tulajdonú üzemek és gyárak anyagkészleteit és gépeit a környék lakossága fosztogatta. Emellett több helyen is jelentős visszaélések történtek az elhagyott ingó és ingatlan magánvagyonok rovására. Tótkomlóson, az Alföldön koncesszióval rendelkező Magyar–Német Ásványolajművek Kft. (MANÁT) tulajdonát képező olajkutak kulcsait a szovjet katonai parancsnokság átadta a helyi kommunista pártnak, a párt vezetői pedig az állam tulajdonának minősülő csöveket és egyéb felszerelési tárgyakat egész egyszerűen eladták. Ebben az ügyben Takács Erdei Ferenc belügyminisztertől nyomozás megindítását kérte. Hasonló probléma merült fel a szintén a MANÁT tulajdonában lévő, Bihar vármegyei Pocsaj és Kismarja térségében található kutak fúróberendezései körül.³⁷ A visszaélések, fosztogatások megakadályozására Vörös János honvédelmi miniszter április elején Takács egyetértését kérte, hogy az illetékes katonai parancsnokság a helyi törvényhatósággal együttműködve az üzemek szovjetektől történő átvételét megfelelő fegyveres őrség kirendelésével folytassa le. Jellemző a korabeli viszonyokra, valamint a minisztériumok Debrecenből Budapestre költözése közbeni kaotikus állapotokra, hogy Takács egyetértő nyilatkozata csak egy hónap múlva érkezett meg minisztertársához.³⁸

A MÁVAG budapesti részlege jelentős értékű gépjárműjavítást és vashídszállítási munkát végzett a Vörös Hadseregnek. Ugyanakkor a számlák ellenértékének kifizettetése jelentős problémát okozott, mivel a szovjet katonai hatóságok illetékessége és tartózkodási helye, valamint a parancsnokok személye, illetve a költségek számítási módja is állandóan változott, valamint a szovjetek írásos átvételi elismervényeket „csak a legkritikább esetekben” adtak. Ezért a követelések behajtását az Iparügyi Minisztérium a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül kísérelte meg.³⁹

Óriási feladat volt a MÁV mozdony- és kocsiparkjának mielőbbi kijavítása annak érdekében, hogy a vasút az alapvető szén- és élelmiszer-szállításokat, valamint a jóvátételi kötelezettségeket teljesíteni tudja. Részben ennek biztosítására az Iparügyi Minisztérium kidolgozta a még jelentős részben

35 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. 15763/1945., P. M. Magyar Pénzügyminisztérium, 1945. február 28.

36 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. II/1. Iparpolitikai osztály. Jelentés a miniszter úrnak, 1945. május 17.

37 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. 22/1945. biz. Eln. lp. M., Magyar Iparügyi Miniszter; ad. 524/1945. sz. Derecske járás fősztgabirája, 1945. március 26.

38 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. 3278. sz. Hadip.-1945. Magyar honvédelmi miniszter, 1945. április 6.; Magyar Iparügyi Miniszter, 1945. május 3.

39 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Jelentés a MÁVAG-nak orosz katonai megrendelésekért járó követeléseiről, 1945. április 20.

magánkézben lévő magyar ipar tervszerű termelésre való átállításának módszertanát. Ez azonban még nem volt egyenlő a későbbi tervutasításos rendszerrel. Takács elgondolása a következő volt: „ha kell, segítséget nyújtunk, ha szükséges pedig személyi jellegű rendszabályokkal térítjük a termelést helyes irányba. Az egészségtelen és felesleges ipari létesítményeket, ha kell megszüntetjük, be- rendezésüket, nyersanyagaikat az elsődlegesen fontos termelési ágaknak adjuk át. Mindezeket úgy kívánom végezni, [...] hogy egyéni kezdeményező kedvet ne csorbítsam, sőt a helyes elgondolású terveket, tőkekoncentrációt támogatni kívánom [...] nem fogok habozni, hogy az egyéni elgondolásokat a helyes irányba tereljem és mindenképpen az a törekvésem, hogy az ország munkaerejét száz százalékig mozgósítsam”. Ugyanakkor a miniszter fontosnak tartotta a stratégiai jelentőségű szénbányászat és olajipar a korábbiánál jóval nagyobb mérvű állami ellenőrzését, miként a jóvátételi rendelkezéseken dolgozó, valamint az energiát termelő vállalatokat is a minisztérium szigorú felügyelete alá kívánta vonni. Ennek érdekében május közepén Gombosi Zoltán szociáldemokrata párttag vezetésével létrehozták az Olajgazdálkodási osztályt.

A magyar ipar legfontosabb feladatának Takács a jóvátételi cikkek, a közlekedési eszközök és a mezőgazdasági gépek gyártását tartotta. A jóvátétel teljesítésére a minisztérium kijelölte az ebben részt vevő gyárakat és meghatározta feladataikat, a munka május 15-én indult. Az ipar talpra állításához a munkásság mellett a műszaki vezetőkre, a vállalkozókra és a minisztérium munkatársaira kívánt támaszkodni. A vármegyék és a törvényhatóságok területére iparügyi miniszteri biztosokat küldött. Ezek a tevékenységüket szabályozó rendeletnek megfelelően számba vették a működési körzetükben található gyárakat, üzemeket és műhelyeket. Meg kellett indítaniuk, illetve biztosítaniuk kellett a termelés folyamatosságát, idővel pedig fokozniuk kellett a termelést, valamint fejlesztést is végre kellett hajtaniuk. Minden öt főnél többet foglalkoztató cég köteles volt bejelenteni a tulajdonos nevét és a telephelyének címét az elsőfokú iparhatóságnál. A miniszteri biztos az összes, termelést akadályozó tényezőt köteles volt elhárítani. Ennek érdekében együtt kellett működnie a tulajdonossal és az üzemi bizottsággal, akik intézkedéseit kötelesek voltak végrehajtani. Amennyiben a tulajdonos nem volt fellelhető vagy politikai magatartása miatt iparától eltiltották, úgy a miniszteri biztosnak vállalati vezető kirendelését kellett kérnie.⁴⁰ A megfogalmazott célok gyakorlatba való átültetése ugyanakkor a rendkívüli helyzet – a háborús pusztítás, a megszálló Vörös Hadsereg tevékenysége, a súlyos jóvátételi kötelezettségek, az erőforrások korlátozottsága stb. – miatt igen vontatottan haladt.

A május 4-én összeült tárcaközi bizottság kimondta, hogy amíg a vasúti szállítóképesség nem lesz elégséges, azok a vállalatok élveznek elsőbbséget a szükségleteiket kielégítő szénszállítás terén, melyek részt vállaltak a MÁV járműparkjának javítási munkálataiban. Az Iparügyi Minisztériumnak a vasúti kocsik rendelkezésre bocsátásáról nemcsak a kereskedelem és közlekedésügyi miniszterrel, hanem a SZEB illetékes iparügyi csoportjával is egyeztetnie kellett, amit Takács Ferenc április közepén személyesen tett meg. A minisztérium által a szovjetektől engedélyezni kért vasúti szállítások több mint háromnegyede Miskolc környékére esett, főként szén, vasérc és bányafa szállítására lett volna szükség. A Mátra környéki szénbányákból (Nagybátony Újlaki Egyesült Iparművek Rt.

40 Rácz: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 442., 444.; NSZ 1945. május 10. 3.; NSZ 1945. május 15. 1.

nagybátonyi bánya, Mátravidéki Szénbányák Rt. rózsaszentmártoni üzem, a Szénárusító Rt. üzemei) szállítókapacitás hiányában még május közepén sem indult meg a kibányászott szén szállítása, ami a bányák leállításával fenyegetett, mert a kitermelt nyersanyagot már nem tudták elraktározni.⁴¹ A vasúti gördülőanyaggal Koszov tábornok, a Magyarországi Hadiszállítási Csoport főnöke rendelkezett, aki szénszállításra a MÁV-nak csak napi 137 vagonot biztosított. A villamos telepek szénszükségletének kielégítésére 120 vagonra volt szükség, a többi magyarországi ipari üzem ellátására mindössze 17 maradt. Így a szénkiutalások legtöbbje csak papíron történt meg.⁴²

Takács Ferenc nagyon fontosnak tartotta a timföldgyártás és az alumíniumipar megmentését, magyar kézben tartását. „A bauxit fogja megmenteni a magyar ipart, ez a magyar arany” – jelentette ki az 1945. március 15-i ünnepség után őt faggató újságírónak. Az almaszfűtő Dunavölgyi Timföldipar Rt. 53 százaléka magyar, 47 százaléka pedig német tulajdon volt. Takács iparügyi miniszterként a német részesedést az általuk elhurcolt gépek értékével csökkenteni kívánta, valószínűleg azért, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében minél kisebb hányad kerüljön szovjet kézre, ami a magyar iparügyi minisztertől teljesen érthető, sőt elvárható lépés volt. Végül 1946-ban a gyár 50 százaléka került szovjet tulajdonba.⁴³

A nagyipari termelés újbóli beindításának nehézségei mellett, a kisiparosok is nehezen kezdték el újra iparuk gyakorlását. 1945 tavaszán Budapesten általános probléma volt, hogy az emberek nem tudták megjavíttatni ruházatukat, cipőjüket, ezért az iparügyi minisztérium rendelettel kötelezte őket munkájuk megkezdésére, ellenkező esetben akár iparengedélyük is megszüntetésre kerülhetett.⁴⁴ Takács Ferenc 1945. május 8-án a Magyar Rádióban negyedórás előadást tartott a kisipar helyzetéről és az előtte álló feladatokról. Az iparügyi tárca tervet dolgozott ki a települések ivóvízellátásának biztosítására és csatornázásra, valamint a közbérlőhidak korszerűsítésére, melyektől a népegészségügyi helyzet javítását remélték. Hamarosan megkezdte működését az Országos Bérmegeállapító Bizottság is.⁴⁵

Március végén Takács Ferenc létrehozta az Országos Textilhivatalt, amelynek feladata a magyar textilipari termelés újraindítása volt.⁴⁶ A Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg textilszükségletét is a magyar gyáraknak kellett teljesíteniük. Ugyanakkor ehhez a szovjet fél kezdetben nem biztosított nyersanyagot, ezért az Iparügyi Minisztérium a SZEB-hez fordult, hogy szabadítsák fel a meglévő készleteket. Ezzel egy időben a Dreher Hagenmacher Textilműveinek pamutnyersanyagát Makedonov őrnagy alakulata éppen vagonba rakatta. A magyar kötszövő- és textilipar alapanyag-kapacitásának, szabványrendszerének, illetve termékpalettájának új alapokra helyezése

41 NSZ 1945. április 18. 3.; MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Kimutatás az Iparügyi Minisztérium részére 1945. április és május hónapokra igényelt vasúti kocsikról heti szükséglet szerint, 1945. március 27.; Emlékeztető, 1945. május 22.; 53.832/1945. Magyar Iparügyi Minisztérium, 1945. május 22.

42 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Nagyon sürgős! 1945. május 24.

43 Hadtörténelmi Levéltár XI. 1. Katf. 1957. 0084/III. 5. d. 24–26. Dr. Saltai Alajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1956. április 11.; NSZ 1945. március 21. 6.

44 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Dr. Kiszely Aladár miniszteri titkár, 1945. március 6.

45 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Magyar Telefonhíradó és Rádió Rt., 1945. május 4.; NSZ 1945. május 8. 2–3.; NSZ 1945. május 9. 4.

46 NSZ 1945. március 28. 4.

szovjet tapasztalatokra építve kezdődött meg. Elindult a len- és gyapotmagok behozatala. Ezek az intézkedések előrevetítették a magyar-szovjet áruforgalmi egyezmény közelgő megkötését, amely jelentősen megnövelte a magyar nehéz- és könnyűipar – részben nyersanyag-behozatalra épülő – szovjet piacra való termelését.⁴⁷

1945 májusára súlyos hiány lépett fel különböző faanyagokból is. A hazai államosított erdőterületek nem fedezték a belföldi szükségleteket, ezért az iparügyi tárca Kárpátaljáról, Szlovákiából, vagy Romániából faimportot kezdeményezett.⁴⁸

Május elején Takács Ferenc és Szakasits Árpád a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémművek munkásaihoz látogatott, ahol megszemléltek a kohót, a gépgyárat és a háborús károkat. Takács arra törekedett, hogy közvetlenül érintkezzen a munkássággal, első kézből szerezzen információt gondjairól, az őket foglalkoztató kérdésekről, esetleges megoldási javaslatokról. A munkások a legégetőbb problémának a béremelést, a megfelelő ruházat és az ételmezés biztosítását tartották, ezek rendezésére kérték a két szociáldemokrata politikust. Takács ígéretet tett a felvetett hiányosságok rendezésére. A gyár a Vörös Hadsereg és a magyar honvédség számára még haditermelést folytatott, de már néhány ekét és vetőgépet is összeszerelt. A tervek a későbbiekben traktorgyártás megindítását irányozták elő. A zománcedénygyárban a látogatók egy-egy zománcos hamutálcát kaptak, melyen „középen a vörös, kalapácsos ember körülötte a régi, de ma is aktuális jelszó: Jogot, kenyeret, szabadságot!” – szöveg volt látható. A 10 ezer kilowattos gőzturbinát éppen ekkor állították üzembe, ez látta el a gyárat, sőt Csepelt és a HÉV-et is árammal. Ezután Takácsék felkeresték a gyár orosz katonai parancsnokát is, aki elégedetten nyilatkozott a munkamorálról. A pártgyűlésre a zsúfolásig telt sportcsarnokban került sor, a kívül rekedt kétezer ember megafonokon hallgatta a beszédeket. Szakasits a munkáspártok együttműködésének szükségességéről, míg Takács a bérek kollektív szerződéssel való rendezésről és a feketézők elleni fellépésről beszélt, majd megkoszorúzták a csepeli munkások által az orosz hősöknek emelt emlékoszlopot. A munkások kérésének megfelelően az iparügyi miniszter néhány héten belül kétféle pengő összértékű munkásruházati akciót indított, mely lehetővé tette, hogy a különféle ruhaneműk kedvező áron jussanak el a munkáscsaládokhoz. Az elosztást a Szakszervezeti Tanács végezte. Emellett a minisztertanács elé vitte a budapesti munkások és családtagjaik kedvező, hatósági áras alapélelmiszerekkel való ellátásának kérdését, ami kedvező fogadtatásra talált. A grémium a javaslat kidolgozására a közellátásügyi minisztert utasította.

Takács Ferenc részt vett a Magyar Bányamunkások Szabad Szakszervezetének 1945. május 12–13-án tartott kongresszusán, frissen megjelent rendelete ideiglenesen rendezte a bányamunkások bérét, valamint bakancskiutalást is ígért a bányászoknak. Itt jelentette be először, hogy a bányákat hamarosan államosítják: „már csak rövid idő kérdése, hogy a bányák a magyar nemzet tulajdonába kerüljenek” – mondta. Május 13-án Takács ismét Szakasits Árpád társaságában, Kelemen Gyula nemzetgyűlési képviselővel kiegészülve Újpesten és Rákospalotán vett részt és szólalt fel a Szociáldemokrata Párt nagygyűlésein. Május 23-án Szakasits és Takács a budapesti MÁVAG gyárban fojtatta

47 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Szovjet szövet szabványok; Rác: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 458.

48 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Magyar Iparügyi Minisztérium Gyáripari Osztály. Feljegyzés az ország faellátása tárgyában, 1945. május 11.; Magyar Iparügyi Minisztérium II/2. Gyáripari Osztály, Feljegyzés, 1945. május 28.

politikai körútját. Beszédében az iparügyi miniszter kiemelte, hogy a jótételési szállítások és a vasúti kocsik és mozdonyok pótlásában az üzem előtt óriási feladatok állnak. „A MÁVAG üzemeknek, az élen kell járniuk. Mint fáklyák kell, hogy világítsanak, hogy rámutassanak arra: az állami, a közösség kezében és kezelésében lévő üzemek mint dolgoznak, mint vezetik az újjáépítési munkát. [...] bizonyítsák be az elvtársak, hogy az állami üzemek versenyképesek, megfelelők, hogy a legjobb üzemek ebben az országban” – mondta. Láthatóan egyik legfontosabb iparügyi miniszteri feladatának a vidéki, majd a fővárosi ipari központok felkeresését tartotta. Emellett az SZDP által szervezett keddi pártnapok egyik előadójaként, május 8-án és 15-én több előadást is tartott a fővárosban.⁴⁹

A kulcsiparok államosításának lehetősége májusban merült fel komolyan az Iparügyi Minisztériumban. Az ezzel foglalkozó feljegyzés szerint az újjáépítés munkájában az ipari magántőke nem kezdeményezett, a megoldást, a segítséget az államtól várta. Külföldi pénzügyi segítségre ugyanakkor semmilyen vonalon nem lehetett számítani. A munkanélküliség közben egyre nagyobb méreteket öltött, melynek egyik elhárító eszközét az államosításban látták. Elsőként államosítandó iparágaknak a tanulmány a szénbányászatot, a nehézipart és a cukoripart jelölte meg. Ezekben a vállalatokban az állami tulajdonnak többségbe kell jutnia (Magyar Általános Kőszénbánya Rt., Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., Urikány Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt., Nagybátony Újlaki Egyesült Iparművek, Dunagőzhajózási Társaság szénbányái), ami biztosítaná a vállalat vezetésének átvételét is.⁵⁰

Május második felében a fővárosi munkásság igényeit figyelembe véve az Iparügyi Minisztérium új üzemi bizottsági rendeletet adott ki. Legfontosabb változás volt az előzőhöz képest, hogy a legalább 20 alkalmazottat foglalkoztató ipari üzemekben is üzemi bizottságot kellett alakítani, a korábbiakban ez a szám 50 főben volt meghatározva. A bizottság hatásköre a dolgozók gazdasági és jóléti problémáira, a munkaviszonnyal kapcsolatos kérdésekre, a kulturális életére, a fegyelmi ügyeire, valamint a gyár üzletmenetének ellenőrzésére is kiterjedt.⁵¹

Az idő előrehaladtával az Iparügyi Minisztérium osztályainak ügykörei egyre átláthatatlanabbá váltak, ami folyamatos hatásköri vitákat és feszültséget gerjesztett közöttük. Takács Ferenc kezéből egyre inkább kicsúszott a minisztérium irányítása. A Vörös Hadsereg ugyanakkor egyre több gyárat adott át a minisztériumon keresztül a tulajdonosoknak, ami megnövelte a tárca amúgy sem kis leterheltségét. A katonai gyárparancsnokságok 1945. július 1-én szűntek meg.

A Szociáldemokrata Párton belül május második felében – valószínűleg kommunista sugalmazásra – vetődött fel Takács Ferenc leváltásának lehetősége. Az MKP Bán Antal szociáldemokrata főtitkárhelyettes kinevezését javasolta, amit az SZDP elfogadott. Május 24-én az SZDP Főtitkársága levelében arról tájékoztatta Miklós Béla miniszterelnököt, hogy „Pártunk legutóbbi KV. ülésén arra az elhatározásra jutott, hogy Takács Ferenc iparügyi minisztert fontos pártérdekből, halasztást nem tűrő pártfeladatok elvégzésére a kormányból visszahívja”. Június 1-én Bán Antal a Nemzeti Főtanács javaslatára SZDP-beli főtitkár-helyettesi tisztét megtartva iparügyi miniszter lett. Takács június 8-án

49 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége, Meghívó, 1945. május 11.; NSZ 1945. május 8. 1–2., 5.; NSZ 1945. május 13. 3., 7.; NSZ 1945. május 15. 2.; NSZ 1945. május 17. 2.; NSZ 1945. május 25. 3.; NSZ 1945. május 27. 6.

50 MNL OL XIX-F-1-jj IM TF 1. d. Feljegyzés a kulcsiparok államosításáról, 1945. május 8.

51 NSZ 1945. május 5. 3.; NSZ 1945. május 24. 1.

búcsúzott el a minisztérium dolgozóitól, utódja ugyancsak ezen a napon a Nemzeti Főtanács előtt tette le a miniszteri fogadalmat, és másnap átvette a tárca vezetését. A személycsere nem volt a leg-sikerültebb, mivel Bán a főtitkári pozícióját is megtartotta, az iparügyek vezetése ugyanakkor teljes embert kívánt volna. A kettős funkcióból eredő hátrányt négy államtitkár kinevezésével próbálták áthidalni, akik a tárca osztályait egymás között felosztva felügyelték.⁵²

Minden jel arra mutat, hogy Takács Ferenc maga is távozni kívánt az Iparügyi Minisztérium éléről. Felesége visszaemlékezése szerint az „Egyesült Izzó” gépeinek leszerelését és a Szovjetunióba szállításának bejelentését személyesen kellett volna közölnie a gyár dolgozóival, amire nem volt hajlandó, ezért mondott le a miniszterségről.⁵³

52 Rácz: Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése, 444–445.; NSZ 1945. június 10. 1.

53 Marjanucz László: Takács Ferenc munkássága 1944 után. Juss, 2. évf. (1989) 2. sz. 12.

Kinda Gabriella*

KRASSÓ GYÖRGY SZEREPE A MAGYAR RENDSZERVÁLTÁSBAN

Krassó György nem a mainstreamhez tartozott a magyar rendszerváltás idején. Jelen tanulmány egy nagyobb dolgozat része és csak azzal foglalkozik, hogy miként indult a marginalizálása. A történet a rendszerváltás szimbolikus fordulópontjához, Nagy Imre és társai újratemetéséhez kapcsolódik, ami Krassó számára 56-os elítéltként és ellenzékiként különös jelentőséggel bírt. Az 1989. június 16-i újratemetés azért volt szimbolikus, mert a nagy érdeklődés mellett zajló ünnepélyes aktsussal az egypártrendszer ellenforradalmi koncepcióra épülő legitimitációja végképp összeomlott. Az 1956-os forradalom megítélésében máig nincs politikai konszenzus, bár kitörésének évfordulója állami ünnep. Az nem vitatott, hogy az 1989/90-es magyar átalakulás a megváltozott nemzetközi konstelláció, az amerikai–szovjet közeledés közepette jöhetett csak létre. De hogy az hogyan alakult, már a belső erőviszonyok eredője. Krassó felismerte egyrészt, hogy az 56-os forradalom eszközösítése folyik, másrészt, hogy az átalakulás is érdekek mentén zajlik. Ezért kezdettől fogva bírálója volt a rendszerváltásnak.

1. Krassó György rövid életrajza

Krassó életrajzának ismertetése nélkül a magyar rendszerváltásban betöltött szerepe sem érthető. Az összefoglalás alapjául két általa adott életinterjú szolgált: az egyiket 1985-ben Londonban a BBC rádió munkatársa, Pallai Péter készítette¹, a másikat 1989-ben Budapesten Bozóki András².

Krassó György (1932–1991) már nagyon fiatalon meggyőződéses kommunista volt. A gimnáziumot otthagya a Csepeli Fémművekben, Magyarország egyik legnagyobb nehézipari üzemében ipari tanulóként szerzett tapasztalatai azonban kiábrándították a marxista-leninista ideológiából. A tanonciskola mellett leérettségizett és felvételt nyert a budapesti Marx Károly Közgazdasági Egyetemre. Kitűnő vizsgaeredményei voltak, de hiányzásai, illetve felszólalásai az egyetemi diákfórumokon a Magyar Dolgozók Pártjából való kizárásához vezettek, de az egyetemről még nem távolították

* Kinda Gabriella, Andrásy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola.

1 Krassó-életinterjú-töredék, készítette: Pallai Péter, 1985. In: Oral History Archívum 651-es interjú.

2 Statárium és happening. Krassó Györggyel beszélget Bozóki András (interjú) In: Hafner Mónika-Zsille Zoltán (szerk.): *Ma-radj Velünk!* Krassó György írásai. Bécs, én. [1991.] 343–383.

el. Ekkor 1953-at írtak és Nagy Imre volt a miniszterelnök. 1955 májusában viszont, bő egy hónappal tanulmányai befejezése előtt, már más szelek fújtak. Hiányzásait politikai ügynek tekintették és kizárták az egyetemről.

Az 1956-os forradalom váratlanul érte. A rádiónál fegyverrel harcolt és a szovjet bevonulás után röpcédulákat gyártott. A Magyar Október, a Harcoló Ifjúság és a Továbbharcoló Ifjúság aláírású röpcédulák hozzá köthetők, a lakásán fogalmzták.³ 1956 november 15-én letartóztatták. Csak a röpcédulaterjesztést ismerte be, mégis szervezkedésért ítélték el. A forradalom melletti kiállásából és Kádár János felelősségének hangoztatásából az eljárás alatt sem engedett.⁴ Ezért első fokon hét évre ítélték, amit másodfokon tíz évre súlyosbítottak. 1963 márciusában szabadult, az amnesztia rá is vonatkozott. Decemberben viszont újra letartóztatták, harmadrendű vádlottként hét hónapot töltött előzetesben, majd a bíróság felmentette. A vád ellene az volt, hogy nem jelentette fel a barátait, akiket disszidálás közben elkaptak. Krassó tagadta, hogy tudott volna a szándékukról. 1969/70-ben egy újabb per indult ellene, a rendőrökkel került ellentétbe a nyugati pályaudvarnál. A vád hivatalos személy megsértése és hivatalos személy elleni erőszak volt, de végül ekkor is felmentette a bíróság. Ezt követően munkahelyéről elbocsátották, így hogy az állami szankcionálás alá eső munkakerülési eljárást megelőzze, 1973-ban betegnyugdíjaztatta magát. 1977-ben közgazdászdoktori címet szerzett, előtte befejezhette az egyetemet, de álláshoz nem jutott.

A baloldali ellenzéknek kezdettől fogva, vagyis 1979-től markáns képviselője volt, valamint egyik legüldözöttebb tagja, hiszen 1984. november 22. és 1985. október 5. között rendőri felügyelet alatt állt. 1956-os megemlékezéseket szervezett, Magyar Október néven szamizdatkiadót működtetett és kapcsolatban állt a Szabad Európa Rádióval (SZER) is. 1956 ügyét képviselte a magyar demokratikus ellenzékben. Saját meggyőződése és ismerettségi köre szerint a rendőri felügyelet kiszabására a Hírmondó szamizdatfolyóiratnak adott *Emlékezés halottakra* című, 1983 decemberében megjelent interjúja miatt került sor, melyben Nagy Imre és társai kivégzésének körülményeiről és Kádár János, illetve a már elhunyt Münnich Ferenc felelősségéről beszélt.⁵

1985. november 24-én elhagyta Magyarországot. Útlevelet kapott, hogy súlyos balesetet szenvedett testvérét Nagy-Britanniában meglátogathassa. A magyar hatóságok a vízumhosszabbítást elutasították, ezért politikai menedékkjogot kért. Londonban 1986 októberétől működtette a Magyar Október Szabad Sajtótájékoztató Szolgálatot, hírt adva minden magyarországi politikai eseményről. Emellett a BBC és a Szabad Európa Rádió munkatársa volt.

1989. június 12-én tért vissza Magyarországra, hogy a Nagy Imre és társai újratemetésén részt vegyen. 1989. június 27-én megalakította a radikális antikommunista Magyar Október Pártot. Az „utca pártja”, ahogyan magukat nevezték, a rendszerváltás idején számos politikai akciót szervezett. A legismertebb a Münnich Ferenc utca visszakeresztelése volt Nádor utcává. 1989 decemberében a Budapest belvárosi időközi országgyűlési választásokon Krassó György képviselőjelöltként indult, de

3 Krassó György: A „Magyar Október” előzményei. Az 1956 novemberi ellenállási szabadsajtó történetéhez. Magyar Füzetek, (1986) 17. sz. 88.

4 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV.4.a. B. 1768/57 (Krassó György 1956-os peranyaga). 419.

5 Kőszeg Ferenc személyes közlése.

annak érvénytelensége után a megismételt választáskor visszalépett. A párt az 1990-es országgyűlési választásokat nem tartotta szabadnak és két akcióval tiltakozott ellene. A kerekasztal-tárgyalásokon kialakult és a választási törvénybe iktatott jelölési módot, az ajánlócédulák rendszerét nyílt szavazásnak és alkotmányellenesnek tekintették. Az egyik akció keretében a Magyar Október Párt a négy választókerületben sikeresen összegyűjtött kopogtatócéduláit nyilvánosan elégette, ezért az Országos Választási Bizottság kizárta a választásokból. Fellebbeztek, de a bíróság helybenhagyta a korábbi döntést. Az Alkotmánybíróság határozata szerint az egyéni képviselők jelölési módja, az ajánlócédulák rendszere nem ütközött az alaptörvénybe. A Magyar Október Párt másik tiltakozó akciója a választásokkal egyidőben zajlott a Kossuth téren. Az újonnan létrejött politikai rendszer antidemokratikusságára igyekeztek felhívni a figyelmet. Az Országháza melletti „ország sátra” 1990. március 21. és április 27. között állt és egyrészt az új választójogi törvény miatt nehéz helyzetbe került kispártoknak, másrészt a változásokból kirekesztett kisembereknek volt a jelképe. Krassó György a rendszerváltást elitkiegészítésnek tekintette, amely a többpártrendszer és a piacgazdaság bevezetése mellett zajlott. 1991 elején fontolgatta, hogy Budapest VII. kerületében, a főpolgármesteri összeférhetetlenség folytán megüresedett országgyűlési mandátumért induljon-e, de a tervét betegsége megakadályozta. 1991. február 12-én halt meg. 2014. december 12-én újratemették.

2. A magyar rendszerváltás rövid összefoglalása

Kádár János minden tisztségétől való megfosztása – 1988. május 22. – után a helyét átvevő Grósz Károly ún. rendpárti és Pozsgay Imre reformkommunista erői küzdöttek egymással az MSZMP-n belül. Pozsgay a hatalmat megragadó Grósz Károly amerikai látogatása alatt⁶ a magyar emigránsok előtt ígéretet tett Nagy Imre és a többi kivégzett családi körben való újratemetésére, bár azt is kijelentette, hogy Nagy Imrét 56-os magatarása miatt a magyar kormány nem rehabilitálja. 1988. június 16-án motoros rendőrök hajtottak a Nagy Imre kivégzésére emlékező ellenzékiek közé, 1988. október 23-án pedig betiltották a tüntetést.

Az ellenzékben megkezdődött a pártok létrehozása, de a nevek – Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), Magyar Demokrata Fórum (MDF), illetve az ifjúsági szervezetként létrejött a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ) – még nem árulkodtak erről. 1988. november 24-én Németh Miklós lett az ország első számú vezetője. 1989. március 15-én százezren demonstráltak Budapest utcáin. A tömegtüntetésen felbátorodva a Független Jogász Fórum összefogta az ellenzékét és a hatalomnak tárgyalásokat ajánlott. Ezzel párhuzamosan a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) elérte Nagy Imre és négy társa exhumálását és 1989. június 16-ára megszervezték újratemetésüket. A lakosság érdeklődése olyan nagy volt, hogy a ravatalozásra nem a temetőben, hanem a Hősök terén került sor. 1989. június 13-án elkezdődtek a kerekasztal-tárgyalások, ebből az is közrejátszott, hogy az újratemetés miatt fokozott nyomás alá került a hatalom.

Az ún. háromoldalú kerekasztal-tárgyalásokon a felek megegyeztek azokban a jogi lépésekben, amelyek lehetővé tették az egypártrendszerből a többpártrendszerbe való békés átmenetet. 1989.

6 1988. július 19–28.

szeptember 18-i megállapodást az SZDSZ és a FIDESZ nem írta alá, de nem is vétózták meg. Döntésük a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) és MDF közötti alku elleni állásfoglalás volt. Egészen pontosan a köztársasági elnök megválasztásának parlamenti választások előttré való időzítése ellen, ami Pozsgay Imrének kedvezett volna. Ez a háttéralku már korábban létrejött és az MDF élére kerülő Antall József is igyekezett tartani magát hozzá. Javaslatá lényegében az volt, hogy az országgyűlési választások előtt kivételesen még egyszer legyen közvetlen szavazás a köztársasági elnöki tisztségről. A baloldali ellenzék viszont a régi hatalom képviselőjét a köztársasági elnöki székben további öt évre nem látta volna szívesen. Az SZDSZ népszavazási kezdeményezéssel állt elő, amit a FIDESZ támogatott.

Az 1989. október 17-én a parlament elé egyszerre került a népszavazás kiírása és több sarkalatos törvény megtárgyalása. A parlament az ellenzék nyomására és a kormányfő javaslatára elfogadta a négy sarkalatos törvényt: az alkotmánymódosítást, a választójogi törvényt, a párttörvényt, valamint az Állami Számvevőszék és Alkotmánybíróság intézményének létrehozásáról szóló törvényt.

1989. október 23-án az ideiglenes államfő, Szűrös Máttyás kikiáltotta a harmadik magyar köztársaságot, az ország államformája népköztársaságról köztársaságra változott. Ugyanaznap este a Parlament előtt a még nem állami ünnepen az ellenzék tömegtüntetéssel emlékezett az 1956-os forradalomra. Az 1989. november 26-ai ún. négy igenes népszavazás a baloldali ellenzék győzelmének volt tekinthető. Ebben közrejátszott, hogy az MDF a szavazóit távolmaradásra szólította fel. A köztársasági elnök megválasztása tehát az országgyűlési választások utánra halasztódott. Az 1990. március 24-én és április 8-án megtartott kétfordulós országgyűlési választások a jobboldali ellenzék koalíciós győzelmével végződtek. Megvalósult a többpártrendszer.

1990. április 26-i megállapodás, mely a legerősebb kormányzópárt, az MDF és a legerősebb ellenzéki párt, az SZDSZ között jött létre, leszögezte, hogy a köztársasági elnököt a parlament választja. A megállapodás része volt az is, hogy az MDF támogatja az SZDSZ jelöltjét Göncz Árpád személyében cserébe az SZDSZ támogatja a kétharmados törvények elfogadását. Az MSZMP utódparjaként létrejött Magyar Szocialista Párt (MSZP) a választásokon 10 százalékra esett vissza, a kezdeményezésükre 1990 nyarára kiírt újabb népszavazás a köztársasági elnök közvetlen megválasztásáról érvénytelen lett. Végképp eldőlt, hogy Magyarországon parlamentáris rendszer született, erős miniszterelnöki jogkörökkel és lényegében tiszteletbeli funkciót viselő köztársasági elnökkel. A piacgazdaságot az SZDSZ sokterápiaként vezette volna be, a jobboldal ennél lassúbb átalakítást ígért és lényegében ezzel szerezte meg a választók bizalmát.

3. A Történelmi Igazságtétel Bizottság és az 1989. június 16-ai újratemetés

3.1. A Történelmi Igazságtétel Bizottság az újratemetés előkészítésében

A Történelmi Igazságtétel Bizottságot (TIB) az 1956-os forradalom után kivégzettek hozzátartozói, valamint a forradalom után bebörtönöztek és internáltak egy csoportja hozta létre. A TIB történelmi szerepet játszott Nagy Imre és társai újratemetésének előkészítésében és lebonyolításában. 1988.

június 6-án adták ki első felhívásukat, Nagy Imre kivégzésének 30. évfordulójára megemlékezést szerveztek, ekkortól számítható létezésük. Jogi személyiséggel rendelkező társadalmi szervezetté 1989. február 5-én alakultak, amit a Fővárosi Bíróság 1989. április 8-án jegyzett be. Székhelyük Hegedűs B. András⁷ budapesti, V. kerületi Gerlóczy utcai lakásában volt. Három szekciót hoztak létre: a történelmi, a jogi és a kegyeleti szekciót. A történelmi szekció az 56-os események feltárásával, a jogi szekció az erkölcsi, politikai és jogi rehabilitációval, a kegyeleti szekció a kivégzettek méltó eltemetésével, illetve a kommunizmus magyar áldozatai emlékművének tervével foglalkozott.

A TIB 1988. október 23-ai, 2. számú nyilatkozatában követelte minden 1945 utáni törvénytörtés áldozatának rehabilitációját, felvállalta az 56-os halálraítéltek újratemetésének előkészítését és lebonyolítását, mert úgy értékelte, hogy első felhívása hatására ígérte meg amerikai útján Grósz Károly a hamvak kiadását. A kegyeleti szekció vezetője Fónay Jenő volt mielőtt létrehozta a Politikai Foglyok Országos Szövetségét (POFOSZ). A kiválás ténye már a TIB 1988. november eleji ülésén ismert volt, bár hivatalosan csak 1989. február 19-től⁸ datálta megalakulását a POFOSZ. A TIB a nyilvánossághoz fordult – a SZER, a szamizdat és a hivatalos, legális sajtó útján is –, hogy a hozzátartozók jelentkezzenek, ugyanis Grósz azt mondta, hogy csak a család kérheti az újratemetést. A POFOSZ-nak is sikerült számos 56-os kivégzett családtagját felkutatni, így ebben a két szervezet együttműködött.

Ugyanakkor a TIB felvette a kapcsolatot az Igazságügyi Minisztériummal. A dokumentumok alapján nem derül ki, hogy pontosan mikor, mindenesetre ez 1988. december 27-e előtt történt. 1989. február 14-én megszületett a megegyezés a két fél között, 1989. március 23-án pedig dr. Borics Gyula, az Igazságügyi Minisztérium államtitkára bejelentette, hogy napokon belül megkezdik Nagy Imre, Maléter Pál, Gimes Miklós, Szilágyi József és Losonczy Géza földi maradványainak kihantolását, miután előkerült egy térképvázlat a 301-es parcelláról, valamint hogy a családok kérésére a temetést június 16-án, Nagy Imre és társai kivégzésének évfordulóján tartják.⁹ Az exhumálás 1989. március 29. és április 1. között zajlott le.

Az 1989. április 21-ei TIB tanácskozásról készült emlékeztetőből¹⁰ az derül ki, hogy Pozsgay Imre és Berend T. Iván javaslata volt, hogy csak a Nagy Imre per kivégzettjei legyenek újratemetve, ezenkívül pedig egy általános rehabilitációra kerüljön sor. Az 1989. május 3-ai TIB ülés jegyzőkönyve¹¹ alapján a kivégzett egykori miniszterelnök veje javasolta a temetőn kívüli ravatalozást. A helyszínt illetően május 15-ig kellett dönteni. A Rákoskeresztúri Új Köztemetőbe maximum harmincezer ember fért volna be, míg a részt venni szándékozókra szóló becslések százezeres tömegről szóltak. A Hősök terét Mécs Imre 56-os elítélt javasolta helyszínnek. Közben mindenhol jöttek a bírálatok, hogy öt prominens kommunistát temetnek. A kerekasztal-tárgyalásokat szorgalmazó Független Jogász Fórum is tiltakozott amiatt, hogy az öt kommunistát, vagyis az exhumált kivégzetteket kiemelik a

7 Hegedűs B. András (1930–2001) közgazdász, fordító, politikus. A Történelmi Igazságtétel Bizottság titkára, majd ügyvezető alelnöke volt. Nagy Imre és mártírjai 1989. június 16-i újratemetésének fő szervezője. 1992-ben kivált a TIB-ből. In: www.rev.hu

8 www.pofosz.hu

9 www.magyar-kronologia.hu/1989/03

10 Erdélyi Tibor emlékeztetője a június 16-i temetés koordinálásáról és Hegedűs B. András kézírásos jegyzetei, 1989. április 22. In: www.rev.hu

11 Jegyzőkönyv a TIB 1989. május 3-i üléséről. In: www.rev.hu

többiek közül. A TIB-en belül volt olyan felvetés is, hogy öt kevésbé ismert kivégzettet is ekkor temessenek újra vagy legyen a helyszínen két üres koporsó. Krassó György még Londonból javasolta az ismeretlen forradalmárokat szimbolizáló üres koporsót.¹² A TIB május 8-i vezetőségi ülésén már csak egy üres koporsóról volt szó.

A TIB két dologtól tartott. Egyrészt, hogy rátelepednek a rendezvényre, másrészt, hogy az politikai tüntetésbe fog torkolni. Az Inconnu Független Művészeti Csoport¹³ kopjafaállítását a TIB az újratemetésre való rátelepedésként értékelte. Az Inconnu az első kopjafát 1988. június 16-ra készítette el, de azt a rendőrség elkobozta, majd mivel művészeti alkotásnak minősült, visszaszolgáltatta. 1988. november 4-től állt az Inconnu első kopjafája az 56-os mártírokra emlékeztetve a 301-es parcellában. 1989 tavaszán, további háromszáz kopjafa anyagi fedezetének biztosítására az Inconnu felhívást adott ki. Krassó György az akció londoni védnöke és támogatója volt, mellette más 56-osok is vállaltak védnökséget. Ezt a TIB kezdetben nem ellenezte. A kopjafák kifaragása lakossági segítséggel valósult meg. Felállításukra 1989. június 5-én és 6-án került sor. A TIB javaslatára ekkor még nem a végső helyükre, a 301-es parcellába, hanem a temető főútjaira és köröndjeire kerültek. A 301-es parcellába való kopjafaavatást 1989. június 16-án 15 órára hirdették meg egy külön meghívón.

A politikai jellegű tüntetéseknek – azok esetleges robbanástól való félelmében – a TIB igyekezett elejét venni. A Hősök terei programot 1989. május 27-én jelentették be, ebben vázolták az esemény forgatókönyvét. Eszerint beszédek fognak elhangzani, de kérték, hogy senki ne hozzon magával politikai jelszavakat tartalmazó táblákat. A TIB első politikai szintű egyeztetése Vásárhelyi Miklós, Újhelyi Szilárd, Erdélyi Tibor és a keményvonalas kommunistának számító Fejti György¹⁴ között zajlott, aki elvetette a Hősök terét, mint helyszínt, holott azt a rendőrségen belül megbízott felelős, dr. Pongor Sándor is megfelelőnek ítélte.¹⁵

Az újratemetés szervezői 1989. június 6-án találkoztak Horváth István belügyminiszterrel. A megbeszélésen a TIB részéről Vásárhelyi Miklós, Újhelyi Szilárd, Hegedűs B. András, az MDF részéről pedig Lezsák Sándor és valószínűleg Olajos Csaba volt jelen. A kb. egy órás megbeszélés a rendőri intézkedések politikai előkészítéséről folyt. Az MSZMP reformvonalához közel álló belügyminiszter biztosította az újratemetés szervezőit, hogy az esemény békés lebonyolítását nem fenyegeti veszély.¹⁶ Lényegében ezzel arra célzott, hogy szélsőséges, baloldali csoportok – Munkásőrség, München Ferenc Társaság – részéről provokáció nem fog történni. A TIB beleegyezett, hogy a hatalom úgy biztosítsa az eseményt, ahogy helyesnek találja, vagyis titkosrendőrök és belügyesek bevonásával.¹⁷ A belügyminiszterrel való megegyezés után került sor a legmagasabb szintű, vagyis a miniszterelnökkel való találkozásra.

¹² Sneé Péter személyes közlése.

¹³ Az Inconnu tagjai: Bokros Péter, Molnár Tamás, Pálinskás Szűcs Róbert, Philip Tibor, Serfőző Magdolna; tiszteletbeli tagok: Krassó György és Bereznaý András.

¹⁴ Fejti György (1946) politikus. 1987-89-ben az MSZMP KB titkára volt. 1989-ben az MSZMP küldöttségének helyettes vezetőjeként részt vett a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain. In: www.rev.hu

¹⁵ Murányi Gábor: In medias res. Részlet Murányi Gábor interjújából Hegedűs B. Andrással. Beszélő, 6. évf. (1995) 7-8. sz.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

1989. június 8-án Németh Miklós¹⁸ kormányfő fogadta a TIB képviselőit. A megbeszélésen a TIB részéről Vásárhelyi Miklós, Hegedűs B. András, Mécs Imre és Göncz Árpád vett részt, a másik oldalról pedig Németh Miklós mellett Szűrös Máttyás, Szentágothai János¹⁹ és Fodor István volt jelen. A miniszterelnök a kormány nevében jóváhagyta a Hősök terét, mint helyszínt – hozzátehetjük, nem is igazán volt más választási lehetősége. A TIB elfogadta, hogy a hatalom képviseltetni fogja magát a Hősök terén, ugyanakkor a temetőben nem kívántak megjelenni.²⁰ A fő kérdés az volt, hogy ki képviselje a kormányt az újratemetésen. Németh Miklós kormányfő mellett az aktív politikai vonalat képviselő Pozsgay Imre, az országgyűlés elnöke Szűrös Máttyás és Medgyessy Péter volt jelen.

1989. június 9-én jelent meg a sajtóban, így a Magyar Nemzetben is, hogy megállapodás született a TIB küldöttséggel, hogy Nagy Imre és mártírtársai gyászünnepe során a kormányfő és a parlament elnöke is részt vesz. Ezt az 1989. június 8-i TIB sajtóájékoztatóján jelentették be, amelyen Borics Gyula igazságügyi államtitkár is részt vett.²¹

3.2. Tiltakozások az MSZMP politikusainak Nagy Imre és mártírtársai újratemetésén való részvétele ellen

1989. június 8-án az is nyilvánosságra került, hogy az MSZMP reformköréhez tartozó politikusok koszorúzni fognak az újratemetésen. Az ez elleni tiltakozások a legkülönbözőbb helyekről érkeztek. Ezt a TIB-en belül Szilágyi Júlia, a kivégzett Szilágyi József lánya ellenezte, de leszavazták. [...] „ezeknek a formalizált szavazásoknak semmi legitimitásuk nem volt, mert azok szavaztak, akik épp benn voltak a szobában²²” – mondta utólag Hegedűs B. András. Mindenesetre a TIB vezetősége és tagságának többsége nem tiltakozott. A visszaemlékezésekben nem esik szó arról, hogy a hatalom az újratemetés engedélyezését képviselőinek részvételéhez kötötte volna.

Az SZDSZ egyik szárnya, melyhez a pártalapító Kőszeg Ferenc és az újratemetés szervezésében résztvevő Szilágyi Sándor is tartozott, szintén ellenezte az engedélyt.²³ Az SZDSZ két személyt delegált a TIB-be. Szilágyi Sándort, aki külsős tag volt és a fiatalabb generációhoz tartozott, valamint Mécs Imrét, aki 56-os elítéltként a TIB rendes tagja volt. Szilágyi Sándor már kész tényként szembesült azzal, hogy a hatalom képviselői koszorúzni fognak, és már semmit sem tehetett ellene²⁴, ugyanakkor Mécs Imre támogatta a TIB döntését.

A Független Jogász Fórum vezetője, Kónya Imre jó előre és hevesen ellenezte a TIB által kötött kompromisszumot. A Corvin köz (napjainkban: Harminckettesek tere) TIB irodában személyesen is

18 A Németh-kormány 1988. november 24. és 1990. május 23. között volt hivatalban.

19 Szentágothai (Schimert) János (1912–1994) anatómus, országgyűlési képviselő (1985–1994). 1956-ban a pécsi Értelmi-ségi Forradalmi Bizottság tagja volt. 1985-től az MSZMP országgyűlési képviselője, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának a tagja volt. A rendszerváltás alatt bekapcsolódott az MDF munkájába. In: old.mta.hu/szentagothai-janos-eletutja-129323

20 Murányi Gábor: In media res.

21 Megállapodás a Történelmi Igazságtétel Bizottságával. A kormányfő és a parlament elnöke is részt vett Nagy Imre és mártírtársai gyászünnepe során. Jelképes koporsó. Sokan érkeznek a mártírok június 16-i temetésére. In: Magyar Nemzet 1989. június 9. 3.

22 Murányi Gábor: In media res.

23 Uo.

24 Szilágyi Sándor: Adalékok a Nagy Imre-újratemetés történetéhez. Beszélő 4. évf. (1993) 9. sz.

előadta tiltakozását, illetve az FJF 1989. április 29-én nyilatkozatot is közzétett 1956 mártírjainak újratemetéséről a sajtóban.²⁵ Ebben tiltakoztak az ellen, hogy a reformkommunisták Nagy Imre történelmi szerepét hatalmuk átmentéséhez használják fel. Követelték, hogy Nagy Imre és társai újratemetésével egyidejűleg szimbolikusan adják meg a végtisztességet a forradalom névtelen hőseinek is öt kevésbé ismert áldozat újratemetésével. Tették mindezt jogi megfontolásból, egy esetleges későbbi történelemhamisítás megelőzése érdekében.²⁶

A legvehemensebb kritika a TIB-bel szemben a népi ellenzék részéről érkezett, és nemcsak a reformkommunista politikusok újratemetésén való részvételét érintette. 1989. június 4-én reggel Csurka István a Kossuth Rádió Vasárnapi Újság című műsorában olvasta fel Nagy Imre újratemetésére vonatkozó jegyzetét. Csurka fő üzenete az volt, hogy az egész magyarság temet és ez feljogosítja, hogy „Nagy Imre emlékezete és a valódi, hiteles nemzeti közmegegyezés érdekében” felemelje szavát.²⁷ Csurka egyik kifogása az volt, hogy Méray Tibor mondja a gyászbeszédet Nagy Imre sírjánál. Nagy Erszébet, a néhai miniszterelnök lánya is belesodródott a vitába, hiszen ő kérte fel Méray Tibort. Méray valóban a kommunista párt napilapjának, a Szabad Népek a vonalas újságírója volt, de már a forradalom előtt csatlakozott a Nagy Imre-féle ellenzéki körhöz és francia emigrációja alatt megírta Nagy Imre-monográfiáját, valamint egy, a hivatalos magyar ellenforradalmi narratívától különböző forradalomtörténetet.²⁸ Mindez kétségkívül indokolta a felkérést. 1988. június 16-án Párizsban a Pére Lachaise temetőben felavatták Nagy Imre emlékművét. Méray Rákosi-korszakbeli múltját elleplezni nem lehetett, ugyanakkor a jobboldali támadástól a TIB nem védte meg kellőképpen a történést, egyrészt mert a még félig szabad sajtóhoz nem voltak kapcsolatai, másrészt mert az újratemetés megszervezése lekötötte minden erejét. Csurka másik kifogása az volt, hogy a fiatal generációnak a TIB nem biztosít megszólalási lehetőséget.²⁹ Ennek hatására a TIB felkérte a FIDESZ-t, ami ekkor még csak egy ellenzéki ifjúsági szervezet volt, hogy delegáljon szónokot. „A FIDESZ, amely komolyan vette magát, szabályos vezetőségi ülést tartott, és szavazással döntöttek úgy, hogy Orbán Viktor legyen a szónok, amit a TIB tudomásul vett.”³⁰ Így került sor az egyetlen politikai beszédre az újratemetésen, a forradalom egykori résztvevői inkább az emlékezésre helyezték a hangsúlyt. Az újratemetésen az MDF-es Zimányi Tibor az internáltak nevében mondott köszönetet Nagy Imrének, hogy első miniszterelnöksége alatt felszámolta az internálótáborokat.

Az MSZMP reformköreinek koszorúzási ügyében végül az a kompromisszum született, hogy nem a protokolláris részben koszorúznak, hanem magánemberként.³¹

²⁵ Murányi Gábor: In media res.

²⁶ Állásfoglalás 1956 mártírjainak temetéséről, 1989. április 29. In: <https://fjf.hu/dokumentumok/13-allasfoglalas-1956-martirjainak-temeteserol>

²⁷ Csurka István: „Nagy Imre emlékezete makulátlanul iktatódjék be a nemzet tudatába.” Csurka István rádiójegyzete és válogatása In: Magyar Nemzet 1989. június 8. 7.

²⁸ Méray Tibor: Nagy Imre élete és halála. München, 1978., illetve Aczél Tamás–Méray Tibor: Tisztító vihar. Adalékok egy korszak történetéhez. München, 1978.

²⁹ Csurka István: „Nagy Imre emlékezete makulátlanul iktatódjék be a nemzet tudatába.” Csurka István rádiójegyzete és válogatása In: Magyar Nemzet 1989. június 8. 7.

³⁰ Murányi Gábor: In media res.

³¹ Uo.

3.3. Krassó György tiltakozása

Krassó György ebbe a felfokozott politikai légkörbe érkezett Budapestre 1989. június 12-én. Krassó és a demokratikus ellenzék köréje csoportosuló tagjai tiltakozásul az MSZMP-s politikusok újratemetésén való részvétele ellen egy külön megemlékezés szervezésébe fogtak. A nézeteltérés elvi konfliktuson alapult. Krassó elutasította a TIB elitizmusát. Egyrészt azt, hogy a TIB önjelöltként, magát az 56-os forradalom egyedüli örökösének és képviselőjének tartva egymaga kívánt dönteni az 56-os kérdésekben, másrészt az újratemetés elitista mozzanatait: az öt újratemetendő – Nagy Imre, Maléter Pál, Gimes Miklós, Losonczy Géza és Szilágyi József – vezető szerepének túlhangsúlyozását, az érdeklődő közönség kizárását a temetőből a gyászszertartás idejére, valamint a hatalmi elit jelenlétét a koszorúzáson és a koporsók melletti díszőrségben.

Krassó már hazérkezése előtt manipulatívnak és hamisnak találta a TIB szervezte újratemetést: [...] amit a Történelmi Igazságtétel Bizottsága tesz, az manipuláció, hiszen úgy állítja be tevékenységét, mintha lépésről-lépésre, szívós harcban közdötte volna ki mindazt, amit [...] elért. Akkor még nem is tudtam, hogy az állam fogja fedezni a költségeket, s azt sem, hogy meg fogják engedni a párt és az állam képviselőinek a koszorúzást.³² Kifogásolta, hogy a TIB „a hatóságokkal való együttműködéssel a hatalmi érdekeket vagy a fennálló hatalom érdekeit szolgálta”³³. „Hatalmi érdekek is fűthetik tagjaikat. E csoport valódi irányítói ugyanis 56-os reformkommunisták, akik abban az időben is hatalomra akartak kerülni. Nem hiszem, hogy ez rosszindulatú beállítás volna. A csoport Nagy Imrével egyetemben katasztrófnak tartotta a forradalmat, s máig így vélekedik. Dekorációnak bevettek ugyan másokat is, például Rácz Sándort, vagy Fónay Jenőt [...], de ettől még a hatalom támogatta szervezet maradtak. Jellemző rájuk, hogy amíg nem engedélyezték nem szervezkedtek. Halda Alíz, Gyenes Judit és Kozák Gyula kivételével nem is vettek részt az illegális megemlékezéseken, jóllehet tudomásuk volt róla.” – vélekedett.³⁴ Hozzá kell tenni, hogy az állambiztonsági akták szerint Mécs Imre részt vett a 1985-ös október 23-ai illegális megemlékezésen, amit Krassó szervezett az Inconnu által működtett Artéria Galériában.

Krassó véleménye az volt, hogy „először 56-ból az elveket és az eseményeket kell rehabilitálni, azután pedig a felkelőket, és csak harmadsorban jöhetnek a politikusok”³⁵. Az igazságtételt a TIB a politikusokkal kezdte, amivel akarva-akaratlanul a még hatalmon lévő kommunista hatalmat szolgálata ki.

32 Sneé Péter: A Demokrata beszélgetése Krassó Györggyel. Demokrata szamizdat folyóirat (1989) 7–8. sz. 17. In: OSA 355–0–1, 4. d. (Kis János szamizdat kollekción)

33 Statárium és happening. Krassó Györggyel beszélget Bozóki András, In: Hafner Mónika–Zsille Zoltán (szerk.): Maradj Ve-lünk! Krassó György írásai. Bécs, én. [1991.] 376.

34 Uo.

35 Uo. 377.

4. Krassó György Nagy Imre és társai újratemetésén

Nagy Imre és társai 1989. június 16-ai újratemetésével kapcsolatban Krassó György körül jelentős konfliktusok támadtak. Krassó nagyon sokat tett az 1956-os forradalom emlékezetének ébrentartásáért. 1979 óta minden évben a hatalom által tiltott megemlékezést szervezett az 1956-os forradalom kitörésének évfordulójára, volt, amikor Nagy Imre miniszterelnök kivégzésének évfordulójára is. Az 1989-es ünnepélyes újratemetésen viszont nem mondhatott beszédet.

4.1. Az Inconnu Független Művészeti Csoport kopjafái

A TIB egyik célkitűzése volt, hogy a 301-es parcellában az 56-os kivégzetteknek emlékműve legyen. Ezt a tervüket látszott keresztülhúzni az Inconnu Független Művészeti Csoport, amely politikai ellenállását a Kádár-korszakban képzőművészeti alkotásokban fejezte ki és 1956-tal kapcsolatban Krassó György eszemiségét vallotta. 1989. június 12-én, amikor Krassó Londonból Budapestre érkezett az Inconnu kopjafái már álltak, de felavatásukról vita folyt. Azáltal, hogy a TIB megakadályozta a kopjafaavatást, az Inconnu kopjafái hivatalosan nem számítottak az 56-os mártírok emlékművének. Következésképpen a TIB elérte, hogy megmaradjon a joga egy általa támogatott emlékmű létrehozására. Tulajdonképpen Krassót és az Inconnu-sok meghívójával érkezőket ezért nem engedték be a rákoskeresztúri Újköztemetőbe, az újratemetés második, nem nyilvános részére. Így a bejárat előtt kellett várakozniuk. Nem valószínű, hogy ekkor ennyire átlátták az összefüggéseket, ugyanakkor félreállításuk hatalmi jellegével tisztában voltak.

Utólag Philipp Tibor, az Inconnu egyik tagja azt mondta, hogy a társadalomban nagyon magas volt az emlékműállítási igény, az Inconnu ezt próbálta akciójával kifejezni. A kopjafaállítást a TIB-en kívül senki, sem a temető vezetése, sem a rendőrség, még az állambiztonsági szolgálat sem akadályozta. A TIB előljárói közül Mécs Imre és Hegedűs B. András próbálkozott a lebeszélésükkel. „[...] haragot senki ellen nem táplátunk [...]. Hegedűs B. Andrással [...] voltak konfliktusaink, mert kijött, és látta, hogy tevékenykedünk a temetőben, és ezt nagyon nehezményezte. [...] Hol van nekünk az engedélyünk a temetőtől és nem tudom kicsodától, kérdezte feldúltan. [...] nincs nekünk engedélyünk, az engedélyt mi adtuk magunknak, [...] akadályozza meg, ha tudja. Mi mindenképpen létrehozuk a kegyhelyet, mert szükség van rá. [...] Volt még egy kísérlet a Mécsen keresztül, hogy leszereljen bennünket, de mi hajthatatlanok maradtunk. Egyébként, nem is volt más választásunk. Hiszen a dolog már túlfutott a mi pusztá szándékunkon. Nagyon sokan adományokkal, mások más módon segítettek, támogatták az emlékhely létrejöttét. Már nem voltunk a magunk urai, bizonyos fajta közakaratot teljesítettünk. A temetősök nem akadályoztak meg, a rendőrök sem [...] a BM-eseknek kapóra jött [...] hasznosabb lesz, ha ezeket összeugrasztjuk, és akkor senki nem mondhat semmit, mert mi csak parancsot teljesítettünk. [...] A TIB-eseken kívül más nem akadályozott bennünket.” – ismertette a kopjafaállítás körülményeit Philipp.³⁶

³⁶ Kőműves Ágnes: Interjú Philipp Tiborral. In: OHA/ 932, 2009/ 2010. 124.

Hegedűs B. András szerint két dologban volt a TIB-nek vitája az Inconnu-val. Egyrészt esztétikailag kifogásolták a kopjafákat. Egyszerű, egyforma kőlapokat terveztek a sírokra és ez a Büntetés-végrehajtási Intézet költségén meg is valósult. „Ha jól emlékszem, kétirányú vitánk volt velük. (...) Az egyik egy esztétikai jellegű vita volt. Mi úgy képzeltük el a 301-es parcellát, mint az ARLINGTONI temetőt, ahol mindenki egyforma kis kőlap alatt nyugszik. Ez végül meg is valósult, és egy ilyen megoldás esetén nincs szükség kopjafákra, hanem puritanizmusával ez fedi a sírokat. [...] ezt a büntetés-végrehajtás saját költségén megcsinálta. [...] Úgy gondoltuk, hogy ez a kopjafa-erdő ez fölösleges és nem fejezi ki 56-ot. Erőltetett. Ebben azt hiszem tévedtünk, mert végülis az, ami a 301-es parcellában van, egyszerűen szép. Szépen megcsinálták és végül mellékes, hogy ez anyaországi vagy erdélyi szimbólum.” – emlékezett Hegedűs.³⁷

Másrészt a TIB attól tartott, hogy az adománygyűjtésből befolyó pénzek körüli elszámolással problémák lesznek és egy esetleges botrányt a szervezet nem akart vállalni. „[...] a vita azon volt, hogy teljesen öntörvényűen, a TIB-bel nem együttműködve akarták megcsinálni. [...] egy nemzetközi gyűlést /felhívást/ hírdettek meg 300 kopjafára, amelyet, amikor kiszámoluk, kiderült, hogy ez többmillió összeg, de [...] semmiféle elszámolás nem volt. És akkor még a TIB liberálisan laza intellektuális tagjai is egyetértettek velem abban, hogy ezt mi nem vállalhatjuk el. [...] Lehet, hogy itt az óvatosságunk felesleges volt, lehet, hogy rosszindulatúak voltunk, de ez egy nagyon fontos dolog volt, hogy semmiféle garanciát nem láttunk a dolog korrekt lebonyolításában. Ekkor ezt az Inconnu a saját kezébe vette, megsértődtek, megcsinálták, nekünk az elszámoláshoz nem volt közünk. [...] A TIB aggodalma jogos volt, de lényegében nekik volt igazuk, és különben is a siker mindent igazol.”³⁸ Utólag Hegedűs B. András helyesnek találta az Inconnu kopjafaállítását, de 1989-ben, amikor arról szólt a küzdelem, hogy 56-nak ki a leghitelesebb képviselője, az Inconnu nem élvezte a TIB bizalmát.

1989. június 16-ára a Büntetés-végrehajtási Intézet elkészítette a 301-es parcellába a sírokra a kőlapokat, az Inconnusok vállalták az adománypénzekkel való gazdálkodást és elszámolást és álltak a kopjafák. Az Inconnu a gyűjtésből megmaradt 150-160 ezer forintból alapítványt hozott létre 56 szellemének leginkább megfelelő művészeti alkotások díjazására.³⁹

Hegedűs B. András a Nagy Imre és társai újratemetéséről adott interjújában elmondta, hogy aznap reggel kiment a temetőhöz, ahol találkozott és megbeszélést folytatott az MDF-es rendezőgárda vezetőjével Lezsák Sándorral és helyettesével Olajos Csabával.⁴⁰ Ellenzéki szövetségeitől azt kérte, hogyha Krassó balhét akar, akkor kapcsolják le. Ennek megfelelően az ellenzék ellenzéke szerepét vállaló Krassót és az Inconnusokat az MDF-es rendezők megállították a temetőbejáratnál. Ha az MDF-es rendezők nem álltak volna le vitatkozni velük, hanem beengedték volna őket, véleményem szerint a temetőben már senkinek sem okozott volna problémát, hogy elhangzik még egy-két beszéd és megtörténik a kopjafaavatás.

37 Murányi Gábor: Interjú Hegedűs B. Andrással. In: OHA/ 472/B, 1992/1993. 382.

38 Uo.

39 Kőműves Ágnes: Interjú Philipp Tiborral. In: OHA/ 932, 2009/ 2010, 120.

40 Murányi Gábor: Interjú Hegedűs B. Andrással. In: OHA 472/ B, 1992/1993.

4.2. Krassó meghiúsult külön megemlékezése

Az MDF-es rendezők ellenállása erősítette Krassó csalódását az 56-os forradalom szimbolikus, nemzeti rehabilitálásában. A TIB-nek végül nem sikerült az Inconnu tervét megakadályoznia, és bár voltak konfliktusai, a kopjafák ma is ott vannak a 301-es parcellában. De mi a helyzet Krassó fél-reállításával?

Krassó több mint hat és fél évet töltött börtönben az 1956 forradalomban való részvételéért, majd 1963-as tavaszi szabadulása után már ugyanazon év decemberében újabb pert indítottak ellene és felmentéséig még hét hónapot töltött előzetesben. A legsúlyosabb szabadságkorlátozáson, a fogvatartásán túl a Kádár-korszakban nem kapott munkát, nem kapott útlevelet. Állambiztonsági aktái szerint Krassó volt az első, aki politikai indíttatásból az 56-os kivégzettek titkolt temetési helyét, az elgazosodott 301-es parcellát felkereste, addig csak a családtagok jártak oda szeretteik feltételezett sírjához, ekkor 1981-et írtak. A 25. évfordulón egy magánlakásban rögtönzött megemlékezését az állambiztonsági szervek nem tudták meghiúsítani. 1983-ban Nagy Imre és társai kivégzésének évfordulóján megszervezte, hogy a szintén egy magánlakáson tartott megemlékezést magnószalagra vegyenek és azt a SZER műsorra tűzze. 1985 novemberében, rendőri felügyeletének megszüntetése után nyugatra távozhatót, ahonnan a BBC, a SZER és a Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztató Szolgálat révén a magyar politikai átalakulási folyamatot segítette.

1989. június 12-én Krassó György hazaérkezett Magyarországra. Külön megemlékezés szervezésébe fogott, hogy tiltakozzon a hatalom képviselőinek részvétele ellen az újratemetésen, amit a TIB két rendezvénye közé, fél kettőre a Hősök terére hirdetett meg. Abban reménykedett, hogy sokan ottmaradnak a Maradj Velük! címen meghirdetett tüntetésén. Ezen az „igazi megemlékezésen” minden 56-os áldozatra emlékeztek volna: a kivégzett mártírokra, az utcai harcokban elesettek, a bebörtönzöttekre, a disszidálásra kényszerülőkre, a kommunista elnyomás minden hétköznapi áldozatára. De Krassó politikai demonstrációjától, radikális antikommunista üzenetétől a TIB elhatárolódott. A TIB tulajdonképpen engedett az állampárt stratégiájának, amit az állambiztonsági akták mindvégig „nemzeti megbékélés-ként” nevesítenek. Krassó a felkelők nevében felszólalási lehetőséget kért a Hősök terén a TIB rendezvényén, de választ sem kapott. Véleménye szerint a TIB rendezte újratemetés az 1956-os reformkommunista vezetők politikai rehabilitálásával a hatalmon lévő reformkommunisták megerősítését szolgálta, vagyis az MSZMP-nek és azon belül Pozsgay Imrének és híveinek kedvezett.

A TIB Krassótól való elhatárolódásában Hegedűs B. András fontos szerepet játszott. Erről nem sokkal a történetek után két interjúban beszélt, először 1991-ben⁴¹, majd 1992/93-ban⁴². A második, Nagy Imre és társai újratemetéséről készült interjúban, úgy értékelte, hogy indokolt, de „nem fair” magatartás volt, amit Krassóval szemben alkalmazott. Az interjú Murányi Gábor készítette és más részleteket közölt is belőle a Beszélőben 1996-ban. Hegedűs B. András három konkrét Krassó elleni lépését említette. Először telefonon felhívta a belügyminisztérium államtitkárát, Földesi Jenőt és

41 Losonczy Anna–Zemplényi András: Interjú Hegedűs B. Andrással, 1991. április 4. In: OHA/ 475M II. rész, 62.

42 Murányi Gábor: Interjú Hegedűs B. Andrással. In: OHA 472/ B, 1992/1993. 380.

közölte vele a tőle telhető legdiplomatusabban, hogy az ellenzék nem fog tiltakozni, ha Krassót és támogatóit a rendőrség „elcipeli”.⁴³ Végül a rendőri akcióra azért nem került sor, mert Mark Palmer az USA budapesti nagykövete tévéadásban való megszólalási lehetőséget ajánlott Krassónak véleménye kifejtésére, amit ő némi hezitálás után elfogadott. Hozzá kell tenni, hogy ugyanez a Földesi Jenő volt a Belügyminisztérium állambiztonsági helyettese, amikor Krassó György 1984/85-ben rendőrhatalósági felügyelet alatt állt.

Hegedűs B. második lépése az volt, hogy az újratemetés reggelén megbeszélte a rendfenntartásért felelős MDF-es vezetőkkel, hogy lépjenek fel Krassó és az Inconnu ellen a temetőnél, ha megjelennek a kopjafák felavatására.

Harmadszor, a Hősök terén álló közvetítőkocsiból felhívta Bereczky Gyulát⁴⁴, az MTV elnökét, arról érdeklődve, hogy Pozsgay Imre megadta-e az engedélyt Krassóék tévéadására. Megtudta, hogy igen, megkapták az engedélyt. „A temetés reggelén már a Hősök terén a közvetítő kocsiból fel kellett hívnom Bereczky Gyulát, a televízió elnökét, mert a Krassó-féle botrány, pontosabban a fenyegetés elhárításának az egyik feltétele az volt, hogy a Televízió megengedi, hogy Krassó és társai nyilatkozzanak a temetés után, ha elállnak a Hősök terei botrány megszervezésétől, amely nagyon fontos volt. És akkor én az ott lévő barátaimmal beszéltem, hogy ezt még a Bereczkyvel biztosítom, hogy Pozsgay valóban megadta-e ehhez az engedélyt. És Bereczky mondta, hogy megadta.”⁴⁵ Krassó különtüntetésének megakadályozása azért volt fontos a TIB számára, mert a politikai demonstráció a nemzetközi sajtó figyelmét elterelte volna a tulajdonképpeni ünnepegről. Krassó „azt az akciót határozta el, minthogy vérbeli akcionista volt, hogy a temetési szertartás után a Hősök terén ők ott maradnak és csinálnak egy antikommunista gyűlést. Hát nekünk ez úgy kellett, mint a púp a hátunkra, mert nyilvánvaló, hogy akkor az egész nemzetközi sajtó erre kapcsolt volna rá, és lett volna két perc, amint a ravatalról leemelik a koporsókat és X,Y,Z beszél, – most jóindulatú vagyok a sajtóval – és lett volna ugyanannyi, amint a Krassó balhézik. Nekünk tulajdonképpen az volt a közvetlen, de távlati politikai érdekünk is, – és ez az, ami hála Istennek most már biztos, hogy történelmileg sikerült és ezért minden kompromisszum mai véleményem szerint is érdemes és helyes volt – hogy ez, mint az 56-tal kapcsolatos nemzeti méltóság ünnepe, gyászünnepe és örömunnepe kerüljön be a történelembe egy katartikus élményként, – ezt ma már jobban tudom megfogalmazni, mint akkor, – amely mindenféle incidens és balhé nélkül zajlik le [...]. Hogy ez sikerült, ez óriási. Ezért úgy gondolom, hogy indokolt volt az, hogy mi a Krassóval szemben talán nem fair, de egyáltalán nem kemény taktikákat is alkalmaztunk.”⁴⁶ – vélekedett Hegedűs B. András. Ugyanakkor semmilyen utalás nincs a titkosszolgálat és a rendőrség aktáiban arra vonatkozóan, hogy Krassó, illetve a mellette álló szerveződések akciója erőszakos kimenetelű lehetett volna. Ilyen veszély tehát véleményem szerint nem állt fenn.

43 Uo.

44 Bereczky Gyula (1935–?) 1987. április 1. és 1989. december 31. között az MTV elnöke volt. In: www.babiczy.hu/arcelk/859-Bereczky-Gyula

45 Murányi Gábor: Interjú Hegedűs B. Andrással. In: OHA 472/ B, 1992/1993. 380.

46 Uo. 382.

4.3. A budapesti amerikai nagykövet közvetít

Az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövete, Mark Palmer tehát tévéadást ajánlott Krassónak. A nagykövet az általa adott 1989. június 22-i HVG interjújában nem kívánta kommentálni, hogy Krassót hogyan jutatta a televízióban való megszólalás lehetőségéhez, de annyit elmondott, hogy a TIB vezetői és magasrangú hivatalos személyek is hozzá fordultak segítségért. A TIB részéről nagy valószínűséggel Király Béla kereste meg. Erre abból lehet következtetni, hogy az állambiztonsági akták Hegedűs B. Andrásán kívül őt említik, mint aki szintén sikertelenül próbálta Krassót lebeszélni a külön megemlékezésről. Hegedűs B. András azt hitte, hogy Vásárhelyi Miklós fordult Palmerhez, de utólagos rákérdezésére tőle nemleges választ kapott. A magasrangú hivatalos személy valószínűleg Pozsgay Imre lehetett. Erre abból lehet következtetni, hogy az MTV elnöke is tőle kapta az engedélyt Krassóék Napzártaiban kapott műsoridejére.

De miért Palmerhez fordultak? Először is azért, mert Palmer már magyarországi nagykövetté ki-nevezése előttről ismerte Krassót, 1986. áprilisában vagy májusában Washingtonban személyesen is találkoztak, amikor Krassó az Egyesült Államok Külügyminisztériumának meghívására az első magyar ellenzéki utazó nagykövet (intenational visitor) volt. Londoni hírszolgálat működtetésére amerikai kormányzati pénzekre pályázott és Philipp Tibor szerint Palmer ezek megvonásával fenyegette. Krassó a maga részéről elfogadta a televízió nyilvánosságát alternatívaként, de ebben nem egymaga határozott, hanem kikérte szervezőtársai véleményét is. Tehát nem saját érdekeit nézte, ugyanakkor a zsarolásnak sem engedett. Mivel a többiek azt hitték, hogy Palmer nyílt és határozott ellenzése mellett is megrendezhetik az alternatív megemlékezést, szembementek az amerikai nagykövet akaratával. Krassó nem volt ennyire naiv, mégis ő lett a vesztes, mert többé nem részesült amerikai támogatásban. A nem sokkal később megalakult Magyar Október Párt sem jutott külföldi támogatáshoz, pénz nélkül pedig a párt szakértők és politikai üzeneteik terjesztéséhez szükséges eszközök nélkül maradt, ami végső soron sikertelenségét okozta. Ezt Krassó átlátta és már nem is indultak el az 1990 tavaszi országgyűlési választásokon.

Emellett éppen a külön megemlékezés körüli viták folytán került nyilvánosságra, hogy Palmer érte el Nagy Imre és társai újratemetésének engedélyezését. És bár az 1989. június 16-ai esemény Grósz Károly eredeti ígéretét, a családi temetés kereteit messze túllépte, valamint Németh Miklós volt kormányon, amikor megtörtént, Palmernek mindennél fontosabb volt, hogy az esemény békésen folyjon le. „Mark Palmer úr azzal érvelt, hogy keserves harcot folytatott, amíg sikerült a kormányzatnál elérnie a megemlékezés engedélyezését. Ő személy szerint is garanciát vállalt arra, hogy semmiféle rendzavarás nem lesz. Márpedig attól tart, egy általunk elmondott beszéd a több százezres tömegre izgatóan hathat. S ki tudja milyen rendzavarásra kerülhet sor.” – idézte fel Krassó az eseményeket.⁴⁷ Előkerült a rendzavarás kérdése, amit Krassó azzal utasított el, hogy egyrészt temetésen senki sem ragdatja magát hüligrán cselekedetekre, másrészt a szélsőbaloldali Münnich Társasággal való riogatás indokoltalan, mert utasítás nélkül nem cselekszenek. A Nemzetőrség, amely az újra-

⁴⁷ Sneé Péter: A Demokrata beszélgetése Krassó Györggyel. Demokrata szamizdat folyóirat (1989) 7–8. sz. 17. In: OSA 355–0–1, 4. d. (Kis János szamizdat kollektív) 17–21.

temetés helyszínének a közelében – a Vajdahunyad várnál – gyűlt össze, szóba sem került a külön megemlékezésről folyó Palmer-Krassó vitákban.

4.4. A tévészereplés

Palmer és a televízió vezetése között Bényi József külügyminiszter-helyettes, a nyugati országokkal való kapcsolattartásért felelős V. Referatúra vezetője közvetített. Krassó a Nagy Imre és társai újrate-metése napjára a Híradóban felajánlott kétperces műsoridőt azzal utasította el, hogy nem egymaga kíván nyilatkozni, és a külön megemlékezés társszervezői is szót kérnek. Ezért ígéretet kapott mon-danivalójuk kifejtésére a Magyar Állami Televízió kettes csatornájának Napzárta című műsorában. A kettes csatorna 1989-ben indult, a Napzárta pedig egy késő esti politikai vitaműsor volt, ahol 56-os elítéltek és a kivégzettek özvegyei fejthették ki véleményüket, illetve ellenzéki politikusok jelen-hettek meg a televízió nyilvánossága előtt. A stúdióbeszélgetésre 1989. június 21-én került sor, amit nemcsak, hogy nem engedtek egyenes adásba, hanem le sem adtak aznap. Végül a felvétel 1989. jú-lius 2-án a szokásostól eltérően nem hétköznap és nem főműsoridőben, hanem este 11 órától került képernyőre. Előtte Krassónak azzal kellett fenyegetőznie, hogy a külügyminiszter-helyettesnél fog reklamálni, de adásba kerülése, valószínűleg nem ennek volt köszönhető, hanem inkább id. George Bush amerikai elnök közelgő magyarországi látogatása miatt került rá sor.

Az ellenzékiek közötti vitát középpontba állító beszélgetés során a kopjafaavatás körüli feszült-ségek is szóba kerültek. Krassó nyíltan kimondta, hogy a budapesti amerikai nagykövet járt közbe a tévéműsor ügyében, de Philipp Tibor közbevágott azzal, hogy Palmer csak közvetítő szerepet vállalt köztük és a TIB között. Lehet, hogy Krassó többet mondott volna el ennél a féligazságnál. Ha előke-rül és kutathatóvá válik a Palmerről összegyűjtött állambiztonsági anyag, talán megtudhatjuk, hogy pontosan milyen indíttatásai voltak ebben az ügyben. Az 1989-es nyugati nyitás után Magyarország a nagyhatalmak számára visszasüllyedt a politikai jelentéktelenségbe. Palmert 1990 januárjában, még a magyarországi választások előtt Baker külügyminiszter visszahívta. Ezt követően elhagyta a diplomáciai szolgálatot és sikeres üzletember lett.

Az ominózus Napzárta műsorról, amelyen Philipp Tibor, Nagy Jenő, Sneé Péter és Benkő J. László vett még részt, Krassó azt mondta, hogy sikerült elmondaniuk egyet s más. Mégis az az általános vélekedés, hogy Krassót ezzel a műsorral becsapták. És nemcsak azért, mert a beszélgetés nagyrésze a TIB-bel való konfliktussal foglalkozott. Hegedűs B. András szerint azzal csapták be, hogy az nem főműsoridőben volt látható. „Akkor ugyan a Krassót egy kicsit becsapták, mert nem főműsoridőben kapott lehetőséget véleményének elmondására, hanem csak egy Napzárta-ban, de hát ilyen a politika. Én nem nagyon sírtam emiatt, de nem is én csaptam be.”⁴⁸

A műsorvezető Rózsa Péter szerint azzal csapták be, hogy nem élő műsor volt, és egyetlen szerep-léssel ki is pipálták azt a politikai oldalt, azt a radikális antikommunizmust és kompromisszum-elle-nességet, amit képviselt. „És akkor ezek szerint [1989. – K. G.] július 2-án ment le? Viszont elérték a céljukat, mert nekem lett igazam, teljesen visszhangtalan volt. Ha aznap élő műsorban megy le, akkor

48 Murányi Gábor: Interjú Hegedűs B. Andrással. In: OHA 472/ B, 1992/1993. 380.

biztos vagyok benne, hogy jobban fognak rá figyelni, így viszont, hogy egy konzervműsor ment le, természeténél fogva nem tud úgy hatni. És pláne akkor, amikor egy nap alatt több történet, mint most egy év alatt. Annnyira sűrű volt ott a világ, hát mindenki kapkodta a fejét, hogy mi minden zajlik és hogyan alakul a jövő percről percre. És öt-tíz nap alatt teljességgel megváltozott a hangulat, hogy ez már nem váltott ki akkora érdeklődést. Szerintem becsapták ezzel a dologgal. Mátyás király meséje volt, hoztam is ajándékot, nem is, megkaptátok a nyilvánosságot, de nem lehetett azt azzal az erővel megjeleníteni, mintha az egy élő műsor lett volna. Ennyire féltek és tartottak Krassótól.”⁴⁹ – emlékezett Rózsa.

Sneé Péter szerint azzal csapták be, hogy elhúzták a műsorátűzést, ami később csak Krassó nyomására került adásba. Közben Nagy Imre és társai újratemetése elveszítette politikai aktualitását. „Egy hétbe telik, mire létrejön a stúdióbeszélgetés. Közben lecseng a történet, és nemcsak a közönség fárad bele, a megszólalók sem ugyanazok, mint a gyászszertartás előtt voltak. Megváltozott a szavak akusztikája, miként a helyzet is, amiben elhangzanak. A keménynek ígérkező támadás hitvány utánlövésévé silányul. Jószerivel csak a TIB-ről esik szó, fontosabb kérdések mint a szabadság, a demokrácia, a társadalom fejlődésének iránya terítékre sem kerülnek. És még ennyit is sokallanak! Folytatódik a húzavona. Gyuri levonja a konzekvenciát: becsapták. Tudatja Bereczkivel, hogy a Külügyminisztériumnál intervenniál, Rényi külügyminiszter-helyettes [helyesen Bényi József külügyminiszter-helyettes – K. G.] közvetített az amerikai nagykövet és a Magyar Televízió között. Egy nemzetközi konfliktust nem vállal a tévé elnöke, a beszélgetés vasárnap este adásba kerül.”⁵⁰

A halasztás egyik fő oka az lehetett, hogy ellenműsort terveztek. Krassó Szerdahelyi Istvánt, a pártorgániumként működő Új Fórum főszerkesztőjét egy pódiumvitan erről meg is kérdezte. Így tudta meg, hogy ez csak Peták István lemondása miatt hiúsult meg.⁵¹ A Napzárta politikai szerkesztője ugyan nem értett egyet Krassóékkal, de politikailag, erkölcsileg és emberileg inkorrektnek tartotta a hátuk mögött ellenműsort készíteni. A korabeli sajtó foglalkozott a tévécsatornán belüli válsággal, az ügy ugyanis – legalábbis időben – egybeesett a kettes csatorna vezetőjének, Horváth Jánosnak a leköszönésével is. Mindez végő soron Krassóék melletti kiállásnak tűnt, ami az is volt, ha nem is minden tekintetben.

A visszaemlékezők a külön megemlékezés meghíúulásáért leginkább Mark Palmert teszik felelőssé. Az eredményt illetően ez igaz. Az állambiztonsági aktákból kiderül, hogy a rendőrség szabad kezet kapott Krassó és a köré csoportosuló radikális ellenzék letartóztatására. Palmer nem engedhet meg, hogy 1956 eszméjét és emlékét évtizedekig ápoló, a nyugati médiából ismert ellenzékivel – egyáltalán bárkivel – ez megtörténjen.

Krassó évtizedekig egy újabb forradalmi helyzet bekövetkezésében reménykedett. 1989. június 16-án bármennyire felemelő nap volt sokaknak, számára távol állt attól, hogy az legyen. Ő a kompromisszumok ellen tiltakozott és a rendszerváltás első kiegészésének áldozata lett.

49 Kinda Gabriella: Interjú Rózsa Péterrel.

50 Sneé Péter: Gyuri után. Budapest, 2006. 123.

51 Müller Tibor: Televízióból is megárt a kettő. Valaki egyeduralomra tör. Peták István kiborítja a bilit, In: Mai Nap 1989. július 17. 12–13.

5. Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy Nagy Imre és társai újratemetése volt a rendszerváltás azon momentuma, amelytől kezdve az átalakulás folyamata visszafordíthatatlanná vált. Mégis az ellenzéki szervezetnek tekinthető Történelmi Igazságtétel Bizottság hozzájárult az állampárti reformer politikusok újratemetésén való részvételéhez. Krassó György tiltakozásképpen külön megemlékezés szervezésébe fogott. Számos más tiltakozás is volt, de csak Krassó és szűk köre választotta a tényleges cselekvést, a politikai akciót. Ennek kiteljesítését az Amerikai Egyesült Államok akkori budapesti nagykövete, Mark Palmer akadályozta meg. A dokumentumok azt bizonyítják, hogy a háttérből mégis mások irányították Krassó félreállítását. Tehát alapjában véve nem az történt, amiről Krassó is meg volt győződve, hogy az ország átkerült a szovjet befolyási övezetből az amerikaiba, hanem inkább a belső politikai erők határozták meg a magyar rendszerváltást. Ez az első következtetés.

A másik következtetés az 1956-os események értékelésére vonatkozik. Az öt reformkommunista vezető ünnepélyes újratemetésével nem született nemzeti megegyezés. Krassó megpróbált a nyilvánosság elé állni az 1956 mindenkié üzenettel – sikertelenül. A rendszerváltás ugyan elvezetett az ellenforradalmi narratívától a forradalmi narratíváig, de 56 kisajátítása folytatódott, ebben a tekintetben a részben politikai küzdelem jelenleg is tart.

A harmadik következtetés Krassó György személyére vonatkozik, arra hogy a rendszerváltáskor méltánytalanul félreállították. Ahogy Hegedűs B. András mondta, nem volt fair, amit vele tett. Krassó számára ezután csak egy marginális, az ellenzék ellenzéke szerep maradt.

■ EMLÉKPONT KÖNYVEK

Sorozatszerkesztő: Miklós Péter

1. Vincze Gábor: „A legnagyobb nyugtalanság tapasztalható...”. 2016. (96 old.)
2. Kovács Imre Attila: Imago parvi mundi. 2017. (180 old.)
3. Bálint László: „Ellenséges elemek”. 2017. (256 old.)
4. Miklós Péter (szerk.): Mindennapok a Gulágon. 2017. (120 old.)
5. Miklós Péter (szerk.): Forradalom közelnézetből. 2017. (256 old.)
6. Miklós Péter (szerk.): Harctér és fogolytábor. 2017. (244 old.)
7. Nagy Gyöngyi – Zeman Ferenc: Kádár-husárok és pártkatonák. 2017. (400 old.)
8. Bencsik Péter: Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között. 2018. (120 old.)
9. Miklós Péter: A katolikus egyház Hódmezővásárhelyen (1944–1950). 2018. (104 old.)
10. Kovács Imre Attila: Így van ez. 2019. (164 old.)
11. Tóth Marcell: Németi Lajos, a „vörös Forrest Gump”. 2019. (136 old.)
12. Medgyesi Konstantin: Szavakkal ölni. Demokráciadiskurzus(ok) Magyarországon az 1945 és 1949 közötti időszakban és időszakról. 2019. (288 old.)
13. Nagy Gyöngyi: „A zsidó lakosság igen hazafias”. Hódmezővásárhelyi zsidó katonák az első világháborúban. 2019. (152 old.)